

Osmanlı Hukukundaki Düzenlemeler Çerçevesinde Yabancı Ülke Vatandaşlığına Geçen Ermenilerin Gayrimenkullerinin Hukuki Statüsü

Gül Akyılmaz*

Özet

Şark Meselesi kapsamında 19. Yüzyılın ikinci yarısında Batılı Devletlerin çokuluslu Osmanlı İmparatorluğunda sabneye koydukları yeni oyun Ermeni Sorunu olmuştur. Osmanlı millet sistemi çerçevesinde varlığı kabul edilen üç milletten birisi olan Gregoryen Ermeni milleti özellikle Protestan misyonerlerin faaliyetleri ve Batılı ülkelerin sistemli bir biçimde izledikleri politikalar sonucunda bir yandan bağımsızlık yönünde çalışmalar yaparken bir yandan da çok sayıda Osmanlı Ermenisi yabancı ülkelerin tabiiyetine geçmeye başlamışlardır. Özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 1915 yılına kadar Ermeni tebaanın yabancı ülkelere göç ederek bu ülkelerin tabiiyetine geçtikleri görülmektedir. Bu dönemde Rus ve ABD vatandaşlığına geçen Ermenilerin sayısı dikkat çekici bir biçimde yüksek olmakla birlikte İngiltere, Fransa, Belçika gibi Avrupa ülkelerine hatta Kanada ve Güney Amerika gibi

topraklara göç ederek vatandaşlık değiştiren Ermeniler de vardır. tabiiyet değişikliği ile birlikte önemli problemler ortaya çıkmıştır. Tabiiyet değiştiren Ermenilerin tabiiyet değişikliğinin Osmanlı Hukukuna göre geçerli olup olmadığı, Osmanlı vatandaşı iken sahip oldukları taşınmaz malların hukuki statüsünün ne olacağı, yabancı ülke vatandaşı iken yeni taşınmazlar elde edip edemeyecekleri ve Osmanlı Devleti vatandaşı olan akrabalarına mirasçı olup olamayacakları gibi konular Osmanlı Devleti ile yabancı ülkeler arasında bitmek bilmeyen tartışmalara neden olmuştur. Makalemiz sınırları içerisinde bu tartışmalar açıklığa kavuşturulmaya çalışılırken konu 1867 öncesi ve 1867 sonrası olmak üzere iki ana dönemde incelenmiştir. İkinci dönem gözden geçirilirken 1867 Ecâ nibin Hakk-ı İstimlâk Nizamnamesi, 1869 Tabiiyet Kanunu ve 1883 Ecanibin Hakk-ı İstimlak Nizamnamesi'nin 1. maddesinde İstisna Olunan Eşbaşın Emlak ve Arazisine Mahsus Kanun'daki düzenlemeler esas olarak alınmıştır.

1867 öncesinde Osmanlı Hukukundaki ilkeler çerçevesinde yabancı ülke vatandaşlarının -ki bunlara müstemen denmektedir, Osmanlı ülkesinde gayrimenkul mülkiyetine sahip olmaları mümkün değildir. Dolayısıyla yabancı ülke vatandaşlığına geçen Ermenilerin mülk gayrimenkulleri Osmanlı tabiiyetinden olan mirasçıları arasında paylaşılacak, miri ve vakıf arazileri ise devlete ya da vakfa geri dönecektir. Ayrıca Osmanlı vatandaşı olan kişilere de mirasçı olamayacakları için bu yolla da gayrimenkul mülkiyetine sahip olamayacaklardır. 1867 sonrası yapılan hukuki düzenlemelerle ise eğer Ermeniler izin alarak tabiiyet değiştirmişlerse ve vatandaşı oldukları ülke Safer Kanuna bağlı ek protokolü imzalamışsa veya Osmanlı Devleti ile özel bir anlaşma yapmışsa Osmanlı ülkesinde yeni taşınmaz mallar elde edebilecekleri gibi mevcutları da koruyacakları esası kabul edilmiştir. Ancak hiçbir zaman mirasçılık sıfatını kazanamayacakları için bu yolla taşınmaz elde etmeleri mümkün değildir. Buna mukabil izin almadan yabancı ülke tabiiyetine geçtikleri için vatandaşlıktan ıskat edilen Ermenilerin hiç bir şekilde ve hiçbir yolla Osmanlı sınırları dahilinde taşınmaz edinmesi mümkün değildir. Ayrıca Osmanlı tebaası oldukları günlerde sahip oldukları taşınmazlar da statüsüne göre ya Osmanlı tebaasından olan miras-

(*) Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Öğretim Üyesi.

çuları arasında paylaşılacak ya da devlete veya vakefa geri dönecektir.

Anabtar Kelimeler: Ermeni, Müstemem, Gayrimenkul (taşınmaz) Mal, Tabiiyet, Mirasçı.

I. Giriş

19. Yüzyılın ikinci yarısında Batılı Devletlerin “Şark Meselesi” kapsamında sahneye koydukları yeni oyun Ermeni sorunu olmuştur¹. Çokuluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti’nde Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulan millet sistemi çerçevesinde uzun yıllar üç milletin varlığı kabul edilmiştir ki bunlardan bir tanesi de Gregoryen Ermeni milletidir. Ermeniler uzun yıllar boyunca Osmanlı toplumuyla bütünleşerek herhangi bir sorun çıkarmadan yaşamışlardır. Millet sistemi çerçevesinde diğer gayrimüslim gruplar gibi Ermenilerin de can ve mal güvenliği sağlanmış, din ve vicdan hürriyeti tanınmış, hatta belirli hukuk branşlarında -aile ve miras hukuku- yargı özerkliğine sahip olarak kendi dini hukuklarına göre kendi yargı organlarında davaları görülebilmıştır. Tanzimat dönemine kadar Ermeniler Osmanlı ticaret ve sanayii hayatında önemli bir rol oynamışlar, genellikle sarraflık, kuyumculuk, dış ticaret, inşaat, tıp gibi alanlarda uzmanlaşmışlardır. 1821’de başlayan Rum İsyanı ve onu takiben bu grubun Osmanlıdan ayrılarak kendi bağımsız devletlerini kurmaları üzerine onların devlet yönetiminde yerine getirdikleri fonksiyonlar-Divan Tercümanlığı gibi- Ermeniler tarafından ifa edilmeye başlamıştır. Osmanlı ordusunda kimyagerlik, doktorluk, eczacılık gibi meslekleri icra etmişlerdir.

Yüzyıllar boyunca Osmanlı ile en fazla bütünleşen ve uyum sağlayan gayrimüslim grup Ermeniler olmuştur. Bu nedenle Osmanlı Devleti’nde “millet-i sadıka” olarak

(1) Tarihsel açıdan bakıldığında Avrupa’ya göre Doğu Osmanlı Devleti’nden başlamaktadır. Şark Meselesi de basit bir tanımla Avrupalı güçlerin Osmanlı topraklarını etkileri altına alma ve bu topraklarda nüfuz kazanma politikası anlamına gelmektedir. Konu ile ilgili çok sayıda çalışma incelendiği zaman Şark Meselesinin tamamen Osmanlı Devleti’ni ilgilendiren bir kavram olduğu ve İmparatorluğun elinde bulunan Balkan toprakları, İstanbul, Boğazlar, Ka-

radeniz ve Mısır’ın belirleyici role sahip oldukları görülmektedir. Şark Meselesini gündeme getirirse Osmanlı’nın çöküş sürecine girmesi olmuştur. Parçalanma belirtileri ile birlikte Avrupalı güçler Şark Meselesi adı altında Osmanlı mirasını paylaşma mücadelesi içine girmişlerdir. Avrupalı büyük güçlerin 19. Yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti’ne karşı izledikleri politikayı tanımlayan ifade de Şark Meselesidir. Bu kavramın esasen iki boyutu vardır. Bunlardan birincisi Osmanlıya karşı izlenen ve onu parçalayarak topraklarını taksim etme projesi olmasıdır. İkinci boyutu ise Osmanlıyı parçalamak için işbirliği yapan devletlerin, aynı zamanda birbirleriyle de güç savaşı içine girmeleridir. Bu mücadelenin temelinde ise stratejik açıdan en önemli toprakları kimin elde edeceği ve bu topraklarda kurulacak yeni devletler üzerinde kimin daha etkin olacağı problemi yatmaktadır. Bol kremalı çikleti bir pastaya benzetilen Osmanlı Devleti’nin dilimlere ayrılacağı konusunda bir tartışma yoktur. Ancak en büyük, en lezzetli dilimi kimin alacağı konusu uluslararası güçler arasında ciddi bir mücadele başlatmıştır. Bu savaşın bitiş noktası ise dönemin en değerli sömürgesi Hindistan’a kadar uzanmaktadır. Şark Meselesi kavramının başlangıç tarihi konusunda tartışmalar olmakla birlikte 1774 yılı konusunda önemli bir uzlaşma vardır. Bilindiği üzere 1774’te Osmanlı-Rus savaşı sona ermiş ve Küçük Kaynarca Barış Anlaşması imzalanmıştır. 21 Temmuz 1774 tarihli anlaşma Osmanlı açısından kritik bir öneme sahip olduğu gibi Çariçe Katerina’nın Osmanlı politikasında da başarılı bir adım oluşturmuştur. Anlaşma ile Rus Çarlığına İstanbul’da daimi diplomatik misyon bulundurma ve dilediği yere konsolosluk açma hakkı verildiği gibi, Çariçeye İstanbul’da bir Ortodoks kilisesi kurma ve koruma hakkı tanınarak Osmanlıyı içten parçalama siyasetinin yolu açılmıştır. O güne kadar sadece iç hukuk düzenlemelerinin konusu olan Osmanlı tebaasından bir gruptan uluslararası bir düzenlemede bahsedilerek uluslararası hukukun konusu haline getirilmiştir. Böylelikle dış güçlere Osmanlı Devleti’nin içişlerine müdahale etme konusunda önemli bir imkân sağlanmıştır. Şark Meselesinin kavram olarak ilk kez kullanımı ise 1815 Viyana Kongresi sırasında olmuştur. 1815 Viyana Kongresi sırasında Rus delegeleri ve Avusturya başbakanı Metternich bu kavramı kullanmıştır. Viyana Kongresinde Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün korunması bağlamında ele alınan kavram kısa bir süre sonra toprakları üzerinde girilen bir üstünlük ve pay alma mücadelesine dönüşmüştür. Şark Meselesi kavramı ile ilgili yapılan tanımlamalara bakıldığında zaman bu politikanın iki önemli parçası olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Batılı güçlerin Osmanlı Devleti’nin güç kaybı sürecinde başta Balkanlar ve Orta Doğu olmak üzere toprak ve siyasi-iktisadi nüfuz kazanma uğruna mücadele ve çatışmalarını ifade etmesidir. Uluslararası güçler izledikleri politikalar çerçevesinde kendileri için stratejik açıdan önemli toprakları ele geçirme çabası içine girmişlerdir. Burada üzerinde durulması gereken ilgi çekici nokta Şark Meselesi kavramı içerisinde geniş bir coğrafi alanda birbirlerine rakip olan devletlerin zaman zaman ortak düşmanları olan Osmanlı Devletine karşı müşterek bir strateji takip etmek için bir araya gelip, bu ittifakı dinsel motiflerle de bezemiş olmalarıdır. Ayrıca Şark Meselesi kavramının içinde ekonomik menfaatlerin de belli bir yer tuttuğu unutulmamalıdır. 19. Yüzyıl Avrupası’nın ham maddeye, sermaye birikimlerini aktaracağı alanlara, ucuz ve bol emeğe, ürettiklerini satacağı yani pazarlara ve yeni ticari ayrıcalıklara ihtiyacı vardır. Şark Meselesi kavramının ikinci parçası ise Osmanlı Devleti’nin gayrimüslim tebaası ile ilgilidir ki bu nokta konumuz açısından büyük önem arz etmektedir. Şark Meselesi politikası çerçevesinde Batılı güçler Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan milliyetçilik akımını da kullanarak Osmanlı egemenliği altında yaşayan farklı grupları bağımsızlık yönünde kışkırtarak ya da Osmanlı’nın işlerine müdahale ederek gayrimüslim tebaa için sürekli yeni haklar talep etmişlerdir. Osmanlıdaki Hristiyan gruplar için sırasıyla imtiyaz, özerklik ve bağımsızlık istemeleri büyük güçlerin Şark Meselesi kavramı çerçevesinde değişmez siyasetleri olmuştur. Akyılmaz Gül, “Şark Meselesi Kavramı ve Günümüzdeki Yansımaları”, Stratejik Araştırmalar Dergisi, sy. 4, yıl: 2, Ankara 2004, s. 46 v. d. ; Gencer Mustafa, “Osmanlı-Alman Münasebetleri Çerçevesinde Şark Meselesi”, Türkler, c. 13, Ankara 2002, s. 34; Lord Kinross, The Ottoman Centuries, The Rise and Fall of the Turkish Empire, Morrow Quill Paperback, New York 1977, s. 549; Girişli İsmet, Superpowers in the Middle East, Fakiyetler Matbaası, İstanbul 1972, s. 3; Şark Meselesi kavramının tanımı ve kapsamı için bkz. Macfie A. L., The Eastern Question 1774-1923, Longman, New York 1989; Marriot J. A., The Eastern Question an Historical Study in European Diplomacy, Clarendon, Oxford 1958; Anderson M. S., The Eastern Question 1774-1923, Macmillan, New York 1966; Anderson M. S., The Great Powers and the Near East 1774-1923, Edward Arnold, London 1970; Russel Frank, Russian Wars with Turkey, H. S. King&Co., London 1877.

adlandırılan Ermeniler Tanzimat Fermanı ile girilen süreçte özellikle İslahat Fermanı'nın ilanından sonra İslam Hukuku'nun getirdiği kısıtlamalardan da kurtularak müslüman teba ile kanun önünde eşit olmuşlar ve önemli idari, siyasi haklar elde etmişlerdir. Yabancı dil bilmeleri, maliye ve ticaret alanında deneyimli olmaları yüzünden özellikle Maliye, İçişleri, Dışişleri, Maarif, Adliye ve Bayındırlık Nezaretlerinde önemli pozisyonlara gelmişler hatta nazırlığa kadar ulaşmışlardır. I. ve II. Meşrutiyet dönemlerindeki meclislerde diğer gayrimüslim gruplar gibi Ermeni temsilciler de yer almıştır. II. Abdülhamit döneminde Ermeni sorunu filizlenmeye başlamış olmasına rağmen idari ve toplumsal hayattan dışlanmamışlardır. Bürokrat yetiştiren Mekteb-i Mülkiye'nin en önemli hocaları arasında Sakızlı Ohannes ve Mihail Portakalyan yer almaktadır. Osmanlı Devleti en kritik günlerini yaşadığı 1912 yılında bile Hariciye Nezareti gibi hayati öneme sahip bir bakanlığın başına Narodukyan Efendi'yi getirmekte sakinca görmemiştir².

Ancak 19. Yüzyılda 1789 Fransız İhtilali sonucu doğan milliyetçilik akımı Osmanlıdaki diğer gayrimüslim unsurlar gibi Ermenileri de etkilemiş ve bağımsızlık taleplerini gündeme getirmiştir. Burada gözardı edilmemesi gereken nokta Rusya, İngiltere, Fransa gibi dönemin önemli güçlerinin konuyu Şark Meselesinin bir parçası olarak görmeleri ve bu çerçevede Ermenilere destek olmaları ve onları kışkırtmalarıdır. Aslında Büyük Devletlerin Ermeni kartını oynamaya başlamalarında ilk adım Ermeniler arasındaki mezhep ayrımını derinleştirmek yoluyla olmuştur. 19. Yüzyıl başlarında Batılı Katolik ve Protestan misyonerler Gregoryen Ermeniler -aynı dönemde Ortodoks Rum milleti üzerinde de benzer faaliyetlerde bulunmuşlardır- üzerindeki faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Katolik misyonerlerin arkasında Fransa'nın, Protestan misyonerlerin arkasında ise İngiltere'nin bulunması hiç te şaşırtıcı değildir³. Burada esas ilgi çekici olan nokta 19. Yüzyılda

henüz Şark Meselesine dahil olmayan ve Avrupa'ya herhangi bir siyasi ilgisinin olmadığı Monroe Doktrini çerçevesinde ifade eden Amerika Birleşik Devletleri'nin de yoğun şekilde Protestan misyonerlik faaliyetlerinin içinde yer almasıdır. İngiltere ve Fransa'nın hangi itici güçler sebebiyle hareket ettikleri açık bir şekilde görülmektedir. Her iki devlet de Şark Meselesi çerçevesinde ileriki süreçte faydalanabileceklerini düşündükleri Ermeniler üzerinde bu yolla kontrol imkânı elde etmek istemektedirler⁴. Amerika Birleşik Devletleri'nin hareket tarzının gerisinde yatan faktörlerin ise daha derinlemesine incelenmesi gerekmektedir.

- (2) Ermeniler özellikle de aydın kesim çok iyi Türkçe bilmenin yanı sıra Müslüman Türklere çok benzeyen bir yaşam tarzına sahip olmuşlardır. Bu sebeple Osmanlı ülkesine gelen bir yabancıların ne fakir Ermenileri, ne zengin Ermenileri, ne okumuş ne cahil Ermenileri, ne taşralı ne de İstanbullu Ermenileri Türklere ayırması mümkün olmamıştır. Yaşam tarzı açısından da ayırmak mümkün değildir. Müslümanlar nasıl yaşıyorsa, ne gibi önyargıları, yaşam ve namus kalıpları varsa Osmanlı Ermenileri de aynı değerler çerçevesinde hayatlarını sürdürmüşlerdir, Ortaylı İlber, "Osmanlı Ermenileri", Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II, Yıl, 7, sy. 38, Ankara 2001, s. 632; Ermenilerin o kadar Türk adetlerinin etkisinde kalmışlardır ki 1835'te İstanbul'a gelen ve Anadolu'nun pek çok yerinde incelemelerde bulunan Moltke "Bu Ermeniler hakikatte Hristiyan Türklere denilebilir" kanısına varmıştır, Göyünc Nejad, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II, Yıl, 7, sy. 38, Ankara 2001, s. 638.
- (3) İngiltere Hindistan yolu üzerinde tehlike teşkil eden iki büyük rakibinden Rusya'nın Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoksları, Fransızların ise Katolikleri himayesi altına alması üzerine 1840'dan itibaren Osmanlı ülkesinde kullanabileceği bir Protestan cemaat oluşturmak için faaliyetlerini hızlandırmıştır. Bu amaçla İngiliz Dışişleri Bakanlığı 1840 yılında Osmanlı hükümetinden Kudüs'te bir Protestan kilisesinin inşa edilmesi için izin talebinde bulunmuştur. Bu konuda Amerika Birleşik Devletleri ve Prusya da İngilizleri desteklemiş, 1842'de Kudüs'te ilk Protestan kilisesi açılmış, bu tarihten sonra Ermenilerin Protestanlaştırılması faaliyetleri hız kazanmıştır. Misyoner faaliyetler konusunda İngiliz konsolosları aktif rol oynarken, Protestan kiliseleri ve Protestan kolejleri kurularak Ermeni toplumu İngiliz kontrolü altına alınmaya çalışılmıştır. Rusya Gregoryen Ermeniler, Fransızlar Katolik Ermeniler, İngiltere ise Protestan Ermeniler üzerinde etkili olmak suretiyle adeta bir denge oluşturulmuştur. Dış politika çıkarları gereği İngiltere Doğu Anadolu'da Ermenilere özerklik tanıyan bir idareyi kendisi için daha emniyetli bulmuş, Berlin Kongresi'nden itibaren bu konudaki çabalarını hızlandırmıştır, Kılıç Davut, "XIX. Asırda İngiltere'nin Ortadoğu Politikasının Osmanlı Ermenilerine Yansıması", Düden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri (Editörler: Bal Idris/Çufalı Mustafa), Nobel Yayınları, Ankara 2003, s. 231-234.
- (4) Dış müdahaleler sonucu Ermeniler arasında Katolik ve Protestan mezheplerinin yayılması Gregoryen mezhebinden olan Ermeniler arasında büyük bir infial uyandırmış, özellikle din adamları Osmanlı yönetimine başvurarak mezhep değiştirmenin engellenmesini istemişlerdir. Başlangıçta Ermenilerin iç sorunu saydığı bu gelişmeye müdahale etmek istemeyen Osmanlı Devleti kanlı kavgalar başlayınca olaya müdahil olmak zorunda kalmış ve mezhep değiştirmeyi yasaklamıştır. Mesela Cevdet Adliye tasnifinde yer alan 1840 tarihli bir arşiv belgesinde "Ermeni milleti içinde terbiyeleri lazım gelenlerin Katolik milletine katılmalarının terbiyelerini güçleştirdiği ve bu halin tahrih-i nüfus maddesine de zarar vermesi nedeniyle bundan böyle mezhep değiştirerek Katolik Ermeni milletine katılmak isteyenlerin kabul edilmemesi hakkında Katolik Ermeni Patrikhanesine hitaben bir emir yazılmış ve durumdan Gregoryen Ermeni Patrikhanesi de haberdar edilmiştir, BOA, CTA, No: 125.

İngiltere ve Fransa'nın yoğun baskıları ve Katolik ve Protestan mezhebine geçenlerin kayda değer bir sayıya ulaşması üzerine Osmanlı Devleti 1830'da Ermeni Katolik, 1847'de Ermeni Protestan milletini tanımıştır. Bu durum Ermeniler arasında kültürel bir canlanmanın ortaya çıkmasını sağlamış ve Ermeni milliyetçiliğinin alt yapısı hazırlanmaya başlamıştır. Katolik ve Protestan Ermeniler klasik Ermeni edebiyatı çalışmalarını canlandırmışlar, kilise dili yerine kendi konuşma dillerinde kutsal kitaplarını basmışlar, halkın anlayacağı yeni bir edebiyat dili oluşturmuşlardır. Aynı dönemde bu gelişmelerden uzak kalmayı istemeyen Gregoryen Ermeni milleti de kültürel bir uyanma içine girmiştir. Millet okullarına laik eğitim etkili olmaya başlamıştır. 1863'de Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin Osmanlı Devleti tarafından ilan edilmesi ile birlikte Kanun-i Esasi'den önce Ermeni milleti laik ve demokratik yönetim ve özerk yönetim konusunda ilk adımı atmıştır⁵. Ermeni Amira sınıfı bu süreçte önemli bir rol oynamış, yurtdışına gönderdikleri Ermeni gençler Batı kültürünü ve Batı dillerini öğrenerek ülkeye dönmüşler, bir yandan kendi milletleri içinde reform yapılması talebinde bulunurken, diğer yandan laiklik ve özerklik istemişlerdir. Ancak henüz 1860'lı yıllarda küçük bir azınlık teşkil eden Ermeni milliyetçileri sadece aydınlar üzerinde etkin olabilmıştır. Gregoryen Ermeni milleti, Osmanlı egemenliğinde ciddi bir ekonomik güce ulaşmış olan zengin tüccar sınıfı ve Islahat Fermanı'ndan sonra bürokraside önemli mevkiilere yükselen Ermeni memurlar Ermeni milliyetçiliğine karşı bir tavır sergilemişlerdir⁶. Ermeni milliyetçiliğinin Ermeniler arasında kuvvetli destek görmesi Ayestefanos Barış Anlaşması ile başlayan süreçte mümkün olacaktır. Aynı dönemde Ermeni toplumu yavaş yavaş Türklere uzaklaşmaya başlayacaktır.

Yukarıdaki açıklamaların da gösterdiği üzere Osmanlı Ermenileri ile ilgili kritik süreç 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Batılı devletlerin dış politika çı-

karları ve Şark Meselesi'nin uygulamasının yeni bir aşamaya geçmesi gelişmelerin yeni bir boyuta taşınmasına neden olmuştur. Bu çerçevede bazı Osmanlı Ermenileri Rusya, Fransa, İngiltere gibi Avrupa ülkelerinin vatandaşlıklarına geçme talebinde bulunmuş, bir kısmının talepleri kabul edilmiştir. Yine bu dönemde dikkat çekici sayıda Osmanlı Ermenisi Amerika Birleşik Devletleri ve Güney Amerika ülkelerine göç ederek bir süre sonra bu ülkelerin vatandaşlıklarına geçmişlerdir. Yabancı ülke vatandaşlıklarına geçen Osmanlı Ermenilerinin bir kısmı Osmanlı Devletinde taşınmaz mal mülkiyetine sahiptir. Dolayısı ile bu taşınmazların hukuki statülerinin ne olacağı önemli bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Bu makale kapsamı içerisinde Osmanlı Hukukunda 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yabancıların gayrimenkul edinmesi ile ilgili önemli hukuki düzenlemeler olan 1867 tarihli "*Ecanibin Hakk-ı İstimlak Nizamnamesi*", 1869 "*Tabiiyet Nizamnamesi*", 1883 "*Ecanibin Hakk-ı İstimlak Kanunu'nun 1. maddesinde İstisna Olunan Eşhasın Emlak ve Arazisine Mahsus Kanun*", 1912 tarihli "*Eşhası Hükmîyenin Emvali Gayrimenkuleye Tasarrufu Hakkındaki Kanun*", 1914 tarihli "*Kavanin-i Mevcudedden Uhudu Atikaya Müstenit Ahkâmın Lağvı Hakkındaki Kanun*", 1915 tarihli "*Memaliki Osmaniyyede Bulunan Ecnebilerin Hukuk ve Vezayifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat*" çerçevesinde yabancı ülke vatandaşlığına geçen Osmanlı Ermenilerinin gayrimenkullerinin hukuki statüsü açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

II. Yabancı Ülke Vatandaşlığına Geçen Osmanlı Ermenileri

Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılda karşılaştığı sorunlardan birisi de gayrimüslim

(5) Ermeni Milleti Nizamnamesi 140 üyeden oluşan bir Temsilciler Meclisi ve her biri 14 üyeden oluşan bir dini diğeri milli konularda Patriğe yardımcı iki Yürütme Konseyi öngörmekteydi. Meclisin görevleri arasında Patriği denetlemek, okullara ve manastırlara bakmak, hastaneler ve cemaatle ilgili işleri yürütmek bulunmaktaydı. Nizamnameden sonra Ermeni Cemaati yeni okullar açmış, milli kültür ve ulusal bilinç gelişmiştir.

(6) Shaw Stanford J. /Shaw Ezel Kural, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, c. 2, (Çeviren: Harmancı Mehmet), E Yayınları, İstanbul 1983, s. 251-252.

tebaanın artan oranda yabancı ülke vatandaşlıklarına geçmeleri olmuştur. 1829'da Rumların bağımsızlıklarını alarak Osmanlı Devleti'nden ayrılmaları ile birlikte olay yeni bir boyut kazanmış, Osmanlı sınırları içinde yaşayan ve zimmi statüsünde olan pek çok Rum Yunan vatandaşlığına geçmeye başlamıştır. Bunu Rusya'nın uyrukluğa değiştirmek isteyen Rumlara Rus vatandaşlığı vererek Rum Ortodokslar üzerinde etkili olma politikası izlemiştir⁷. Kapitülasyonların bir uzantısı olarak ortaya çıkan ve bir türlü çözüme kavuşturulamayan "mahmi" ya da bir başka ifade ile "beratlı" sorunu tabloyu daha da ağırlaştırmıştır⁸. Batılı devletler kendi ulusal politikaları açısından önemli gördükleri zimmi gruplara berat adı verilen belgeleri satarak bir yandan onlar üzerindeki himaye politikalarını devam ettirirken, öte yandan da Şark Meselesi politikası kapsamında bu grupları kullanma ve Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma planlarını sürdürmüşlerdir. Bu çerçevede özellikle Rum ve Ermeniler sağladıkları beratlarla önemli imtiyazlar elde etmişlerdir. Berat alan kişi ticarî ve mali imtiyazlar elde etmekteydi. Beratlılar bazı vergilerden muaf tutulmuşlar, gümrük vergilerini diğer Osmanlı tebaasına göre daha düşük ödemişler, üstelik himayesine girdikleri devlete de herhangi bir vergi yükümlülükleri bulunmamıştır. Her şeyden önemlisi birtakım adli ayrıcalıklardan yararlanmışlardır. Beratlı statüsünde bulunanlar tıpkı yabancı ülke vatandaşları gibi Konsolosluk Mahkemelerinin kazasına tabi olmuşlardır⁹. Beratlı statüsünün sağladığı avantajlar ilgisiz kalınamayacak kadar cazip olduğu için kısa zaman içinde suistimal edilmiştir. Beratlarla tanınan muafiyetleri içeren ve "patente" adı verilen himaye kâğıtlarını dağıtma konusunda yabancı diplomatik temsilcilere başlangıçta sayıca bir sınırlama getirilmemesi üzerine beratlı statüsüne girenlerin sayısı hızla çoğalmıştır. Zaman içinde bu haklar mirasla intikal etmeye başlayınca bir beratlı sınıfı doğmuştur. Beratlı statüsünde olan Osmanlı tebaası adeta çifte vatandaşlık statüsü kazanmış gibidir. Bir yandan Osmanlı

Devleti'nin zimmi tebaası olarak bu statünün getirdiği haklardan yararlanırken, öte yandan beratına sahip olduğu devletin vatandaşı gibi bazı ayrıcalıklara ve himayeye sahip olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde karşımıza çıkan beratlı statüsünün ya da Protégé kavramının genel olarak 3 grubu kapsadığı görülmektedir. Bunlardan ilki "Yabancı Protégé (Koruma)"dır. Yabancı devletler Osmanlı Devleti'nde ticaret yapan başka devlet vatandaşlarını da koruyabilmişlerdir. Fransa, İngiltere gibi devletler Osmanlı Devleti ile antlaşma yapmamış veya Osmanlı Devleti'nde konsolosluk ve elçiliği olmayan devlet vatandaşlarını da koruma altına alabilmişler, bazen de savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin topraklarında kalmış olan düşman devlet vatandaşları başka bir devletin koruması altına girebilmiştir. Korumanın sağlanması için, yabancı koruması elde etmek isteyen ve Osmanlı vatandaşı olmayan bir kişi, koruma talep ettiği devletin konsolosluk veya büyükelçiliğine başvururdu. Eğer elçilik kabul ederse koruma için belli bir bedel ödemek zorundaydı. Koruma kâğıdının (berat belgesi) aslı konsolosluk arşivinde saklanıp, koruma altına alınan kişinin Osmanlı Devleti ile bir anlaşmazlığı olduğu zaman bu belge ile

5

(7) Bozkurt Gülnihal, Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 144.

(8) Bu problemin çıkış noktası 1673 yılında Fransa ile yenilenen kapitülasyonlarda Fransız sefaretinde çalışan tercüman, kâtip, uşak gibi görevlilere -ki bunların sayısı yaklaşık 15'tir- tanınan haklar ve bunların Fransız devletinin koruması altına alınmasıdır. Önemli olan nokta bir süre sonra elçilik ve konsoloslukta çalışmaya başlayan zimmi tebaanın da bu korumadan yararlanmaya başlamasıdır. Kısa bir süre içinde konsolosluklarda çalışan ve Osmanlı tabiiyetinde olan bütün memur ve hizmetkârlara da koruma sağlanmış, İngiltere, Rusya, Avusturya gibi devletlere çeşitli tarihlere verilen kapitülasyonlarda bu ülkelerin elçilik ve konsolosluklarında çalışan zimmiler, akrabaları da koruma kapsamına dahil edilmiştir, Bozkurt, Gayrimüslim, s. 139-140; Konan Belkis, "Osmanlı Devleti'nde Protégé (Koruma) Sistemi", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/1500/16560.pdf>, s. 171 v. d; Sefaretler bir süre sonra manastır ve dini kurumlarda çalışan zimmilere ve iş yaptıkları tacirlere berat vererek bu gruplara da ayrıcalık ve koruma sağlamışlardır. Esasen berat bazı kişilere bir elçilik ve konsolosluk tarafından o kişinin kendi diplomatik korumaları altında olduğunu bildirmek için verdikleri belgelerdir. Bu belgelerin sadece Osmanlı hükümetinin izniyle ve ancak elçi ya da konsolos tarafından verilmesi mümkündür. Başlangıçta yukarıda değindiğimiz gibi elçilik ve konsolosluklarda çalışanlara verilen bu belgeler zamanla suistimal edilerek elçilik ve konsoloslukların ticarî ilişkiler içinde oldukları zimmi tüccarlara ve esnafa da satılmaya başlamıştır, Bozkurt, Gayrimüslim, s. 140.

(9) Osmanağaoğlu Cihan, Tanzimat Dönemi İtibariyle Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi, Legal Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 174; Bozkurt, Gayrimüslim, s. 140.

korunan kişinin ayrıcalıklı olduğu ispatlanırdı. Zamanla kapitülasyonlardan yararlanan devletlerin sayısının artması üzerine özellikle 18. ve 19. Yüzyıllarda yabancı koruma önemini yitirmiştir¹⁰.

Himaye kavramının ikinci boyutunu “*Dini Koruma Altında Olanlar*” oluşturmaktadır. Papalık tarafından korunan manastırlar, bunlara ait kiliseler, okullar, hastanelerde görev yapan dini topluluklar bu sınıfa girmektedir¹¹. Konumuz açısından önemli olan ise “*Yerli Protégé (Koruma)*”dır. Yerli korumalar, Osmanlı vatandaşı olmakla birlikte yabancı devletin korumasını sürekli ve kalımsal olarak kazanan kişilerdir. Bazı devletler özellikle 18. Yüzyıldan itibaren bazen para karşılığında, bazen de ilgili ülkenin dış politika çıkarları dikkate alınarak maddi bir bedel beklemeden Osmanlı Devleti’nin gayrimüslim hatta müslüman tebaasına berat vererek koruma altına almış, bu kişiler himaye altına alındığı devlete tanınan ayrıcalıklardan yararlanmıştı. Üstelik sadece kendileri değil aile üyeleri de bu korumadan istifade edebiliyordu.

Yerli beratlıları kendi arasında “elçilik ve konsolosluklarda görevli olanlar”¹², “koruma patentliler”¹³ ve “yabancı vatandaşlığına geçen Osmanlı tebaası” olarak sınıflandırmamız mümkündür. Son grup konumuz açısından önem arz ettiği için üzerinde durmak yararlı olacaktır.

Osmanlı tabiiyetindeki bazı kimseler, yabancı devlet vatandaşlarının yararlandığı ayrıcalıklardan yararlanmak amacıyla başka devlet uyruğuna geçtiklerini iddia etmiş ve bu devlet elçiliklerinden pasaportlar elde etmişlerdir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi özellikle Rusya ve Yunanistan Osmanlı vatandaşlarına koruma patenti vermek dışında vatandaşlık tanıma yoluna da gitmiştir. Babîli 1841 yılından itibaren sistemli bir politika ile konsolosluk himayesine alınan gayrimüslim reyanın bir başka deyişle zimmilerin arasında hileli yollarla vatandaşlık değiştirme yoluna giden kişilere karşı bazı önlemler alma yoluna git-

miştir. Bununla birlikte alınan önlemler pek de işe yaramamış ve vatandaşlık değiştirme işini ticaret haline getiren şirketler aracılığıyla gerekli evraklar temin edilerek hileli yollarla yabancı pasaportlar sağlamıştır¹⁴. Engelhardt, özellikle bazı Rum vatandaşlarının Atina’ya giderek acenteler aracılığıyla kolay bir şekilde pasaport elde ettiklerini belirtmiştir. Aynı yazar, Osmanlı devletinde yaşayan ve Yunan vatandaşı olduğunu iddia eden 300. 000 kişiden 150. 000 kişinin anne ve babasının Osmanlı vatandaşı olduğu örneğini vermektedir¹⁵. Verdiğimiz bilgilerin de gösterdiği gibi 1829’da Yunanistan’ın bağımsızlığını kazanmasından

(10) Konan, Protégé, s. 172-173. .

(11) Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Konan, Protégé, s. 174-175.

(12) Bunlar Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasında görüş birliği ve Osmanlı hükümeti tarafından verilen izin sonucunda bir başka devletin Osmanlı vatandaşları arasından seçtiği, Osmanlı tabiiyetinde olan, vice-consul ve agent consulaire adı verilen kişilerden oluşmuştur. Bu kişiler daha sonra meslekten yetişmiş olmayan konsoloslar olarak da ifade edilmişlerdir. Bunun dışında, elçilik ve konsolosluklarda tercüman veya kavaslık yapan kişiler ile ruhani yerler ve manastırlarda çalışan tercüman ve müstahdemler (hizmetliler) Osmanlı mahmisi (koruması) sayılmıştır. Beratlıların önceleri cizye, daha sonra diğer vergilerden de muaf olmaları ve adli ayrıcalıkları, özellikle zimmi Osmanlı vatandaşlarına çekici geldiğinden talepler yoğunlaşınca koruma belgeleri para karşılığında konsolos ve elçilerce satılmaya başlanmıştır. Böylelikle berat satın alan kişiler tupki konsolos yardımcısı, tercümanlar, kâtipler ve muhafızlar(yasakçı ve kavas) gibi konsolosluk çalışanları gibi, adına çalıştıkları devlet vatandaşlarının ayrıcalıklarına sahip olmuşlardır. Burada trajik-komik olan nokta berat alan zimmilerin bir kısmının koruması altında oldukları devletin dilini dahi bilmemeleridir, Konan, Protégé, s. 176-178; Osmanagaoglu, s. 174.

(13) Yabancı elçiliklerin Osmanlı tebaasına para karşılığında sattıkları hatta bazen parasız dahi verdikleri bir belge olan koruma patentleri 18. Yüzyıldan itibaren ortaya çıkmıştır. Elçilik ve konsolosluklarda görevli olanlara verilen beratların çıkarılması için Osmanlı hükümetinin izni gerektiğinden yabancı elçilikler koruma patenti adını verdikleri bu belge ile Osmanlı yönetiminin iznine gerek olmadan Osmanlı tebaasına bir anlamda kendi devletlerinin korumasını sağlamışlardır. Koruma patentinin hukuki bir dayanağı olmayıp elçi ve konsoloslar tarafından düzenlenen keyfi belgelerdir. Yabancı elçilik ve konsolosluklar kimi zaman maddi gelir elde etmek, kimi zaman da siyasi güç kazanmak amacıyla patent dağıtmışlardır. Özellikle Rusya, Yunanistan ve Avusturya Osmanlı devletinde parasız olarak patent dağıtma yoluna gitmişlerdir. Patent alan kişi, patent aldığı devletin koruması altında olduğunu iddia ederek bazı vergi ayrıcalıklarından yararlanabilmiş, askerlik hizmetinden bile muaf olabilmıştır. Patentler sadece ona sahip olan kişiyi değil, ailesini de kapsadığı için ölümden sonra diğer aile üyeleri için geçerliliğini korumayı sürdürmüştür. Patent sahipleri vergi ayrıcalıkları yanında yabancı devlet vatandaşlarının Osmanlı topraklarında sahip oldukları her türlü ayrıcalığa da sahip olmuşlardır. Örneğin konut dokunulmazlıkları ve yargı ayrıcalıkları vardır. Kendi vatandaşları üzerindeki otoritesini sarsan bu duruma karşı Osmanlı Hükümeti zaman zaman müdahale yoluna giderek yabancı elçilik ve konsoloslukları Osmanlı vatandaşlarına patent vermelerini yolunda uyarmıştır. Hatta 19. Yüzyıldan itibaren yapmış oldukları antlaşmalarda bu durumu açıkça yasaklayan maddeler koyma yoluna gitmiştir, Konan, Protégé, s. 178-179; Bozkurt Gayrimüslim, s. 140-141.

(14) Bozkurt Gülnihal, “Amerikan Vatandaşlığı İddiasında Bulunan Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarına Dair Bazı Amerikan Belgeleri”, Prof. Dr. Jale H. Akipek Armağanı, 1991, Konya. s. 177-189; Konan, Protégé, s. 179-180.

(15) Engelhardt, Tanzimat ve Türkiye, (Çeviren: Ali Reşat), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 315-316.

itibaren 1869'da Tabiiyet Kanunu yürürlüğe girene kadar geçen süreçte Osmanlı Devleti mahmî sorununun devamı sayılabilecek önemli bir problemle karşı karşıya kalmıştır. Bu sorun 1869 Tabiiyet Kanununun hazırlanmasının da en büyük sebebidir. Çünkü artık Osmanlı Devleti'nin zimmi tebaası mahmî (beratlı) statüsünde olduğunu iddia etmek yerine konuyu bir adım daha ileriye taşıyarak başka bir devletin tebaası olduğunu iddia etmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu şahısların tabiiyetinde olduklarını iddia ettikleri devletler onları Osmanlı topraklarında korumaya başlamışlardır. Zimmiler genellikle Yunan ve Rus uyruğuna geçmekle birlikte İngiltere, Fransa, Avusturya gibi Batılı ülkelerin tabiiyetine geçtiğini ileri süren de vardır¹⁶. Yabancı vatandaşlık iddiasında bulunan gayrimüslim tebaa içinde çoğunluğu Rumlar ve Ermeniler teşkil etmektedir.

Osmanlı tabiiyetindeki gayrimüslimlerin vatandaşlığına geçmeyi tercih ettikleri ülkelerden birisi de A. B. D. olmuştur. 1830-1869 tarihleri arasında 264 Osmanlı tebaasının ABD tabiiyetine geçtiği görülmektedir. Bu sayının büyük bir kısmını misyonerlerin çabaları sonucu Gregoryen mezhebini terk ederek Protestanlığa geçen Ermeniler oluşturmaktadır¹⁷. Hatta bu misyonerlerin bir kısmı Amerika'ya dönerken bazı Ermenileri eğitim yapmaları için yanlarında götürmüş ve bunlara Amerikan vatandaşlığı verilmiştir. Amerikan vatandaşı olan ve ABD'ye eğitim için gönderilen ilk Ermeni öğrenciler teoloji eğitimi alarak tekrar geri yurda dönmüşler, çoğu misyoner okul, hastane, yetimhaneler de çalışmışlardır. Amerika'ya gönderilen Ermeni gençleri sadece dini eğitim almamış, gönderilen bazı öğrenciler Amerika'da dönemin en ünlü ve prestijli eğitim kurumları olan *Yale ve Princeton gibi üniversitelere de yerleştirilmiştir. Bu üniversitelerden mezun olan öğrencilerin bir bölümü Amerikan vatandaşı olup Amerikan pasaportunu aldıktan sonra Osmanlı sınırından tekrar giriş yaparak misyoner okullarında istihdam edilmiştir. Öğrencilerin bir bö-*

*lümü ise Amerika'da kalarak oraya yerleşmiş ve günümüz Amerikan Ermenisi olgusunun filizlenmesini sağlamıştır*¹⁸.

19. Yüzyılın ilk yarısında Amerika'ya göç eden ve Amerikan vatandaşlığına geçen Ermenilerin ikinci grubunu Amerikan ticarî şirketleri ile iş yapan Ermeni tüccarlar oluşturmuştur. 1821 yılında Rum isyanının çıkması ile birlikte Rum tüccarlardan doğan boşluğu Ermeniler doldurmuştur. Özellikle İzmir ve İstanbul'da yoğunlaşan Amerikan ticaret şirketleri İngilizce bilen Ermenileri istihdam ederek mallarını Anadolu'nun iç kesimlerine kadar ulaştırmaya çalışmışlardır. Böylelikle Ermeni kökenli aracı, komisyoncu, toptancı, perakendeci ve simsar zümresi doğmuştur. Bu zümrenin bazı mensupları daha fazla para kazanmak için Amerika'ya

(16) Osmanağaoglu, s. 178-179.

(17) Erhan Çağrı, Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri, İmge Kitabevi, Ankara 2001 s. 226; Osmanağaoglu, s. 179; 1800'lerin başında Amerika'daki Protestan kiliseleri, yeni bir politika belirleyerek diğer din ve mezhep mensupları üzerinde çalışmaya ve onları Protestanlığa kazandırmaya karar verdiler. Amerikan Protestan Kilisesi bu çalışmaları organize etmek için 1812'de yabancı misyonlar için Amerikan Masası'nı kurdu (American Board of Commissioners For Foreign Missions). Bu masa kendisine çalışma alanlarından biri olarak Osmanlı Devleti'nin Müslüman tebaasını seçmiştir. Amerika misyonerlerinin ilk grubu 1820'de Anadolu'ya gelmiştir. Ancak İslam-Osmanlı Ceza Hukuku ilkelerine göre din değiştirmek ölüm cezası gerektiren bir suç teşkil ettiği için (ridde-ittidat) Müslümanlar üzerinde etkili olamayacaklarını anlayarak faaliyetlerini Hristiyan tebaa üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Misyonerler öncelikle eski Apostolik Kilisesi'ni canlandırmak için reform yapmayı, bu mümkün olmadığı takdirde zimmiler arasında bir Protestan toplumu kurmayı istemişlerdir. Rum Ortodoks toplumu Amerika Protestanlarına pek ilgi göstermemiş, buna mukabil Gregoryen Ermeniler bu konuda çok istekli davranmıştır. Bu sebeple Protestan okulları, tıbbi klinikleri ve kiliseleri bunlarla dolmaya başlamıştır. Ermeniler arasında yoğun bir talebin olması Amerikan Masası'nı genişletmiş, neredeyse dünyadaki en faal olduğu yer Osmanlı toprakları olmuştur. Anadolu'daki Amerikan misyonerler 1891'e kadar 9 kolej kurmuşlardır. Bunlar İstanbul'da Robert Koleji (1862), Beyrut'ta Beyrut Üniversitesi (1864), İstanbul'da Amerikan Kız Koleji (1873), Antep'te Merkezi Türkiye Koleji (1876), Harput'ta Fırat Koleji (1878), Maraş'ta Merkezi Türkiye Kız Koleji (1882), Merzifon'da Anadolu Koleji (1886), Tarsus'ta Paul Enstitüsü (1888) ve İzmir'de Uluslararası Kolej (1891) dir. Anadolu'daki beş Amerikan Kolejinin ana taşıyıcılarının Ermeniler olması yukarıda söylenenlerin doğruluğunu kanıtlayan önemli bir delildir, Dennis Papazian, "The Changing American View of the Armenian Question an Interpretation", Armenian Review 39, No: 4-156 (1986), s. 50; Selvi Haluk/Demirkol Kurtuluş, "Osmanlı Devleti'nde Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Hukuku ve Karşılaşılan Bazı Problemler" History Studies Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 331.

(18) Öney Celal, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışında ABD'nin Rolü Nasıl Başlamıştır?", History Studies International Journal of History, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı 2011, s. 230-231; Erhan, s. 144-148; Kara Adem, "Güney Amerika Kıtasına Göç Eden Osmanlı Ermenileri", The Journal of Academic Social Science Studies, vol: 5, sy. 5, Ekim 2012, s. 172-173; Sezer Cemal, "Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914)", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl:3, sy. 1-2, Haziran-Aralık 2010, s. 61.

giderek, Amerikan vatandaşı olmuşlar, ticarethaneler kurarak Osmanlıdaki bağlantıları sayesinde Osmanlı mallarını ithal edip zenginleşmişlerdir. Bunlardan bir kısmı Amerikan vatandaşlığına geçtikten sonra Amerikan pasaportunu alıp, tekrar Osmanlı topraklarına dönmüştür¹⁹. Görüldüğü üzere 1869 Tabiiyet Kanunundan önce Amerika'ya göç ederek Amerikan vatandaşlığına geçen Ermenilerin bir kısmı eğitimlerini tamamladıktan ya da hatırı sayılır bir servet kazandıktan sonra Osmanlı topraklarına geri dönmüşler, Amerikan vatandaşı olduklarını ileri sürerek, bu ülke vatandaşlarına iki ülke arasında imzalanan anlaşmalarda tanınan ayrıcalıklardan yararlanmak istemişlerdir. Bu durum daha sonra üzerinde duracağımız gibi önemli hukukî problemlere yol açmıştır. Aynı dönemde Amerika'ya göç ederek Amerikan vatandaşı olan bir kısım Ermeni ise bir daha geri dönmemiş, hatta bazıları Amerikalı kadınlarla evlenmişlerdir.

8

Osmanlı vatandaşlığından ayrılarak yabancı ülke vatandaşlığına geçen Ermeniler konusunda kırılma noktası 19. Yüzyılın ikinci yarısı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı önemli iç ve dış gelişmeler ve yabancı ülkelerin Şark Meselesi kapsamında konuya müdahil olmaları ile birlikte ülke dışına Ermeni göçü ve tabiiyet değiştirmeleri yeni bir boyut kazanmıştır. Bu konu o dönemde yeni yeni dillendirilmeye başlayan Ermeni Sorunu ve çıkan isyan ve ayaklanmalardan bağımsız olarak düşünülemez. Önce Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı'nın taraf olduğu 1878 Ayestefanos Anlaşması, ardından aynı yıl Avrupalı büyük güçlerin katılımı ile imzalanan Berlin Anlaşması'nda Ermenilerle ilgili düzenlemelere yer verilmesi, -Ayestefanos Anlaşması md. 16; Berlin Anlaşması md. 61-bundan alınan cesaretle Osmanlı toprakları dışındaki Ermenilere ihtilal komitelerinin kurulması- 1885'te Marsilya'da Armenakan, 1887'de Cenevre'de sosyalist eğilimli, ılımlı militan Hınçak, 1890'da ise Tiflis'te aşırı, terör, isyan, mücadele ve bağımsızlık yanlısı

Taşnak Komiteleri kurulmuştur- ve Rusya ve İngiltere'nin Ermenilerin himayesi görevini üstlenerek bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasını desteklemeleri ile birlikte Osmanlı vatandaşlığından yabancı ülke vatandaşlığına geçen Ermenilerin sayısında önceki dönemle kıyaslanmayacak bir artış görülmüştür. Vatandaşlık değiştirmede 1890'larda başlayıp, 1914'e kadar süren Ermeni isyan ve tedhiş hareketlerinin etkisini de unutmamak gerekmektedir²⁰.

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yabancı ülke vatandaşlığına geçen Ermeniler incelendiği zaman önemli detaylar ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önce Osmanlı tabiiyetinden çıkan Ermenilerin bir kısmı tabiiyetini aldıkları ülkeye göç etmiş ve bu ülkenin tabiiyetine geçtikten sonra bir daha Osmanlı topraklarına geri dönmemişlerdir. Bir kısım Ermeni ise tabiiyet değişikliğinden sonra Osmanlıya geri dönerek Osmanlı vatandaşı olmadıklarını iddia etmişler, böylelikle vergi, askerlik gibi vatandaşlık görevlerinden kaçındıkları gibi vatandaşlığına geçtiklerini iddia ettikleri devletlere tanınan ayrıcalıklardan adli imtiyazlar gibi-yararlanmak istemişlerdir. Yine bu dönemde dikkat çeken bir nokta tabiiyet değiştiren Ermenilerin daha çok Rusya, ABD ve Güney Amerika'ya göç ederek bu

(19) Kara, s. 173; Öney, s. 230; Osmanlı Devleti'nden Amerika'ya göç edenlerin bir kısmı Osmanlı topraklarına geri dönerek Amerikan vatandaşı olduklarını ileri sürdüklerinde ABD tarafından verilen evrakları göstermekle yetinmeyerek, ticari faaliyetleri sırasında bir sorun yaşamamak için ABD elçilik ve konsolosluklarından himaye edilen grupta olduklarına dair "protégé" belgesi almışlardır. Zamanla bu uygulama öylesine suiistimal edilmiştir ki, ABD vatandaşlığına hiç kazanmamış gayrimüslim Osmanlı tebaası-ki bunların önemli bir kısmı Ermenilerden oluşmaktadır- na da bu belgelerin verilmesinde sakınca görülmemiştir. Belgenin kimlere verileceğini ABD konsolosları kendi inisiyatifleri ile belirlemişlerdir. Özellikle İstanbul, İzmir, Yafa ve Kudüs'teki ABD konsolosları Ermeni, Rum, Yahudi Osmanlı tebaasına "himaye edilen kişi" belgesini vermekte sakınca görmemişlerdir. Durumun vahametinin farkına varan Bâb-ı Âli 1842'de Osmanlı tebaasına söz konusu belgelerin dağıtılmaması konusunda ABD elçiliğini uyarmıştır. 1869 yılına kadar iki ülke arasında devam eden tartışmalar 1869 Tabiiyet Kanunu ile çözümlenmeye çalışılmışsa da bu mümkün olmamıştır. Vatandaşlık konusundaki problemler neredeyse Osmanlı İmparatorluğu sona erene kadar devam etmiştir, Erhan, 226-234; Osmanağaoğlu, s. 179.

(20) İlk isyan 1890'daki Erzurum isyanıdır. Bunu yine aynı yıl meydana gelen Kumkapı gösterisi, 1892-93'te Kayseri, Yozgat, Çorum ve Merzifon olayları, 1894'te Birinci Sasun isyanı, 1894'te Diyarbakır Olayları, 1895'te Babıali gösterisi ve Birinci Zeytun isyanı, 1896'da Van isyanı ve Osmanlı Bankası'nın işgali, 1904'te ikinci Sasun isyanı, 1905'te Padişah Abdülhamid'e suikast girişimi, 1909'da Adana isyanları ve 1914'te İkinci Zeytun İsyanı izlemiştir.

ülkelerin vatandaşı olmalarıdır. Avrupa ülkelerinin vatandaşlığına geçen Ermeniler olsa da sayıları fazla değildir. Bunda kuşkusuz İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya, Almanya, Rusya başta olmak üzere dönemin büyük Avrupa güçlerinin Osmanlı Devleti'nin 1869 tarihli Vatandaşlık Kanununu tanımış olmaları en önemli sebebi teşkil etmiştir. Bu devletler Ermenilere Türkiye'de suç işledikleri takdirde himaye edilmeyeceklerini bildirmişlerdir. Hatta Fransa, Hollanda, Belçika daha da ileri giderek irade-i seniye olmadan (Osmanlı hükümetinin izni olmadan) vatandaşlık başvurusu yapanların taleplerini reddetmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin izniyle gelenleri de yeniden Osmanlı ülkesine dönmek isterlerse himaye etmeyeceklerini bildirmişlerdir. Avrupalı ülkeler Osmanlı Devleti'nde malı bulunan Osmanlı vatandaşlarını genellikle uyruklığa kabul etmemiştir²¹. Rusya her ne kadar Osmanlı Tabiiyet Kanunu kabul edip, Rus vatandaşlığına geçmek isteyen Ermenilere Osmanlı Devleti'nden izin alma şartını getirmişse de siyasi gelişmeler çerçevesinde çoğu zaman bu ilkeye uygun davranmadığı görülmektedir²². Yine ulusal çıkarlarının aldığı seyre göre Fransa ve İngiltere de zaman zaman davranış değişikliğine gideceği yönünde sinyaller vermiştir²³. Sadece sayı-

btıyla memleketlerine gönderilmeleri ve memur-i aidesince dikkat ve basiret üzere bulunularak ba'd-ezin bu takım Ermenilerden Memâlik-i Şahane'ye geleceklere dühülüne meydan verilmemesi zımında icab eden vilâyâta tebligât-ı ekide icrası hususlarının Dahiliye Nezâreti'ne is'ârı tezekkür kılındı. [20 Mayıs 1901] (Meclis-i Vükelâ azâlarının imzaları)" MV, 102/30, s. 58-59; Türkiye Tiflis Başkonsolosluğu No: 6795 Tescil Tarihi: 6 Temmuz 1901 Tiflis, 4/17 Haziran 1901 "Pâdisab hazretlerinin Hariciye Nâzırı Ekselans Tevfik Paşa'ya Sayın Nâzır Zât-ı Âlilerine ihtiyâten bildirmekten şeref duyarım ki, aldığım bilgiye göre Rusya Hükümeti son huzursuzluklar sebebiyle Rusya'ya iltica eden Ermenileri Rusya tabiiyetine almaya karar vermiştir. En yüce saygılarının kabulü ricasıyla. Ziya" HR. SYS, 2774/21, s. 59.

- (23) Osmanlı İmparatorluğu Büyükelçiliği Sayı: 4246/104 Paris, 3 Haziran 1888 *Hariciye Nazırı Ekselans Said Paşa'ya Konu: Jean Broussali* "Sayın Bakan, Dışişleri Bakanı ile yaptığım son görüşmelerimden birinde, ekselanslarına Jean Broussali'nin faaliyetlerine karşı hangi tedbirleri almayı düşündüklerini yeniden sordum. Bakan, bana büyük bir sürpriz olacak şekilde, Broussali'nin Fransız vatandaşlığına geçtiğini bildirdi. Ekselanslarına, bu haberdan dolayı haklı olarak çok şaşırıldığımı ifade ettim. Çünkü Fransız Hükümeti bugüne kadar her defasında 1869 Osmanlı Tabiiyeti Hakkında Kanunla ilan edilmiş olan, önceden alınmış izni ibraz edemeyen Osmanlı tebaasının vatandaşlığa geçme isteklerini kabul etmekten ciddi olarak kaçınmıştır. Bu fırsattan yararlanarak, kendisine emsalleri arasında şu an Fransız milliyetine geçmesi gündemde olan Atanik Eknayan örneğini verdim ve İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği'nin, 19 Ocak 1869 tarihli İrade'nin 5. maddesinde öngörülmüş olan iznin alınması için doğrudan Bâbüli nezdinde teşebbüse geçmek mecburiyetinde olduğunu belirttim. Bay Broussali ile ilgili bu hukuk dışı hareketten dolayı çok zor durumda kalan Bakan bana bu konunun şu ana kadar Adalet Bakanlığının gündeminde olduğunu, kendisinin konuyu gözlemlediğini, ancak şaşılacak bir şekilde bundan caymanın imkansız olduğunu ifade etti. Böylece Broussali'nin hukuka aykırı olarak vatandaşlığa alınmış olduğunu ifade ederken Türkiye'ye dönüşü durumunda bu kişiye Bâbüli'nin Osmanlı tebaası gibi muamele etme hakkına sahip olduğunu da ilave etti. Ben de tamamlanmış olan bu işlem hakkında ekselanslarının görüş tarzını kabul etmemin mümkün olmadığını ve Cumhuriyet Hükümeti'nin hukuka aykırı olan bu işlemde cayma hususunda derhal dürtüşçe muhakeme yapacağını umduğumu Sayın Goblet'e belirttim. Bakan da bana, yazılı şikâyet konusu yapmam halinde bunu Bakanlığının Hukuk Kuruluna takdim edeceğini bildirdi. Ekselanslarından bu konudaki talimatları iletmesini ve en derin saygılarımı kabul etmesini istirham ederim. Esad" Bâb-ı Âli Hariciye Nezâreti Sayı: 90431/124 Paris, 14 Ağustos 1888 *Said Paşa'dan Esad Paşa'ya Cevap: Jean Broussali hakkında*. "Ekselanslarının göndermiş olduğu 3 Haziran 1888 tarih ve 4246/104 sayılı Jean Broussali hakkındaki yazıyı aldım. Ekselanslarının Dışişleri Bakanına yaptığı ifadeye tamamen katılıyorum. Gerçekten de bütün devletler tarafından kabul görmüş olan Osmanlı Tabiiyeti Hakkındaki Kanun'un 5. maddesine göre İmparatorluğun hiçbir tebaası, irade gereği kendisine verilmiş izin kararını elde etmeden yurttaşlığa geçmiş sayılmaz. Kaldı ki, söz konusu izin ne istenmiş ne de alınmıştır. Ve Jean Broussali'nin yurttaşlığı hükümsüzdür. Sayın Goblet de bir ihlalin olduğunu kabul etmiştir. Bu ihlal, ülkesine karşı suçlu olan bir kişinin lehine yapıldığı için de can sıkıcıdır. Ekselansları bunu, Broussali'nin faaliyetlerine karşı etkili tedbir alınması için Bakanlıkça araştırma yapılmak üzere yazılı müracaat konusu yapabilirler." BOA. HR. SYS. 2781-1/12, 13, Osmanlı Belgelerine Göre Osmanlı-Fransız İlişkileri I, (1879-1918), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları Nu:58, Ankara 2002, s. 21-22. Bu belge konumuz açısından büyük bir önem arz etmektedir. Belgeden anlaşılacağı üzere Fransa o güne kadar Osmanlı Hükümetinin izni olmadan Ermenileri Fransız vatandaşlığına kabul etmezken, Broussali isimli Ermeni'yi Osmanlının izni olmadan vatandaşlığa almıştır. Bu adım Fransa'nın o güne kadar izlediği politikayı değiştireceğinin sinyallerini vermektedir. Osmanlı Devleti ise izin almadan tabiiyet değiştirdiği için Broussali'yi hala Osmanlı vatandaşı olarak görmekte, dolayısı ile taşınmaz mülkiyetine sahip olabileceğini kabul etmektedir; Yine aynı kipta yer alan 33 numaralı belgede dönemin Osmanlı Devleti'nin Marsilya'daki başkonsolosu Mavroyanı Bey'in Hariciye Nazırı Tevfik Paşa ve Osmanlının Fransa'daki büyükelçisi Münir Bey'le Ekim 1896'da yaptığı yazışmalardan anlaşılacağı üzere Marsilya'ya göç ederek Fransız vatandaşlığını talep eden hatırı sayılır miktarda Osmanlı Ermenisi vardır ve bunlara yardım etmek için bir "Sığınmacı Ermenilere Yardım Komitesi" kurulmuştur, yazışmalar için bkz. aynı eser, s. 76-80.

(21) Özdemir Hikmet, Mondros'tan Lozan'a Ermenilerin Uyrukluk Sorunu, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 5; Altuğ Yılmaz, Devletler Hukuku, Özel İktisadi ve Ticari İlimler Yüksek Okulu Yayınları, İstanbul 1968, s. 67-68; Selvi/Demirkol, s. 339.

(22) Bu konudaki önemli belgeler için bkz. Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1899-1906) II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları Nu: 79, Ankara 2006. Özellikle bkz. Belge no: 3, s. 6; Belge No: 5, s. 18; Belge No: 13, s. 33; Belge No: 27, s. 58; Belge No: 28, s. 59; Belge No: 79, s. 167; Belge No: 87, s. 183; Bu belgelerden 27 ve 28 numaraları belgelerin metinlerinden Osmanlı vatandaşlığından ayrılan bir kısım Ermeni'nin Rus ve Amerikan vatandaşlığına geçtiği ve daha sonra Osmanlı Hükümeti tarafından yasaklanmasına rağmen İmparatorluğa geri döndükleri anlaşılmaktadır; "Meclis-i Vükelâ Müzâkerâtına Mahsus Zabıt Varakasıdır Gurre-i S. sene 319 Mayıs sene 317 *Hulâsa-i Meâlî* Amerika'ya hicret eden veyahud firar suretiyle Rusya'ya giden Ermenilerin Memâlik-i Şahane'ye avdetleri memnû olduğu hâlde bunlardan bazıları birer veçhile yine avdet etmekte olduklarından ve Rusya'dan gelen Ermeniler gerçi yine Rusya'ya iade olunmak üzere derdest ve i'zâm olunuyor ise de bunlar Rusyaca kabul edilmemekte bulunduğu bahisle istifsâr-ı muameleyi ve bazı ifadeleri hâvi Dahiliye Nezâreti'nden vârid olan tezkireler okundu. Suret-i is'ârâta göre zikrolunan Ermenilerden Rusya'ya iade olunmak üzere i'zâm olunanlar oraca kabul edilmemekte olduğu gibi Amerika'ya hicret edip de bilâhare yine Memâlik-i Şahane'ye gelenlerin Amerika'ya iadeleri birçok müşkilât ve masrafa muhtaç olmasıyla beraber bunların Amerika'ca kabul edilip edilmeyecekleri dahi meçhûl bulunduğu nazaran mezkûr Ermenilerin kefalet-i kaviiyyeye ra-

lan Avrupa ülkeleri değil bunlarının yanısıra İspanya, İtalya, Kanada, Karaipler ve çeşitli Güney Amerika ülkelerine de Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler göç ederek ilgili ülkelerin vatandaşlıklarına geçmişlerdir²⁴. Çünkü İngiltere, Fransa, ABD gibi ülkelerin dışında yukarıda sayılan devletlerdeki Osmanlı elçilik ve konsolosluklarının merkeze gönderdikleri raporlarda Ermeni göçmenlerin ulaşımı, bu ülkelerdeki hukukî ve sosyal statüleri, buradaki kültürel ve siyasî faaliyetleri ve göçlerin Osmanlı Devleti ile ilişkileri nasıl etkilediği konusunda bilgiler yer almaktadır²⁵. Ancak Ermeniler için en cazip olan ABD'ne göç ederek, Amerikan vatandaşlığını kazanmaktır. Çünkü ABD Osmanlı Devleti'nin yaptığı hukuki düzenlemeleri ve getirdiği sınırlamaları kabul etmemekte uzun süre direnmiştir. Bu nedenle 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Ermenilerinin en fazla göç ettikleri ve vatandaşlığını aldıkları ülke ABD olmuştur. Onun için Amerikan vatandaşlığına geçen Osmanlı Ermenileri üzerinde biraz daha durmak yararlı olacaktır.

Osmanlı Devleti'nden ABD'ne göç edenlerin sayısı 1860'lardan itibaren artmaya başlamış, ancak esas anlamlı yükseliş 1878-1879 yıllarında olmuş, aynı yıllarda Güney Amerika ve Karayiplere de dikkat çekici bir göç hareketi yaşanmıştır. 1891 yılından sonra İspanya o dönemde sömürgeleri olan Küba ve Filipinlere Osmanlı Devleti'nden göçleri ve vatandaşlık verilmesini yasaklayınca bu gruplar da Kuzey Amerika'ya yönelmiştir. 1908 yılında Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelmesi ve 1912'deki Balkan Savaşı sırasında ABD'ye olan göçler zirve noktasına ulaşmıştır ki bunlar arasında Ermeni nüfus önemli bir yer tutmaktadır²⁶. Anadolu'daki Ermeni gençleri, küçük esnaf, zanaatkar ve toprak sahibi köylülerden oluşan Ermeni grupları göç kervanına katılmışlardır. Vergi gelirlerinde özellikle de topraktan aldığı vergilerde önemli gelir kaybına uğrayan Bâb-ı Âli yabancı ülkelere bilhassa Amerika'ya gidip, o ülkelerin vatan-

daşlığına geçen Ermenilerin göç sebeplerini araştırmak üzere 1896 Ekiminde "İntihab-ı Memurin Komisyonu" adıyla Hüseyin Hamid Bey'in başkanlığında bir komisyon dahi kurmuştur. Ayrıca, Osmanlı topraklarından göç edecek Ermenilerin kabul edilmemesi için Hariciye Nezareti ecnebi temsilcilikler nezdinde girişimler yapmıştır. Tüm bu tedbirlere rağmen ABD'ye Ermeni göçü artarak devam etmiştir. Hem Osmanlı Devleti'nin göçü zorlayıcı tedbirler alması, hem de ABD'nin sıkı sağlık kontrollerinden sonra göçmenleri kabul etmesi sebebiyle Osmanlı Ermenilerinin Amerika'ya göçünü organize eden gizli örgütler kurulmuş ve Ermeni simsarlar türemiştir. Harput'ta ki iki dernek ve İstanbul ile ABD'deki ajanların faaliyetleri sonucu Amerika'ya giderek Amerikan vatandaşı olan Ermenilerin sayısı artmıştır. Ermeni simsarları para karşılığında Harput, Sivas, Adana, Mamuret'ül-Aziz (Elazığ) ve Diyarbakir'de yaşayan Ermenileri Mersin iskelesinden gemilerle Amerika ve İngiltere'ye göndermişlerdir. Hatta Konya'dan Mersin'e, Halep ve Urfa'dan Beyrut'a, Ankara'dan İzmir'e, Erzincan'dan Trabzon'a Amerika'ya göç etmek amacıyla gelen Ermeniler olmuştur. Göçmenler, söz konusu limanlardan gemilerle Napoli, Barcelona, Korfu, Cenova ve Marsilya gibi Avrupa limanları üzerinden Amerika'ya gitmişlerdir. 1890-1900 yılları arasında bu yollardan Amerika'ya göç eden Ermenilerin sayısı yaklaşık 12. 000 kişidir. 1901 yılından sonra söz konusu göç hareketleri hızlanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde göç yasağının gevşetilmesi üye-

(24) Sadece ABD değil Güney Amerika topraklarına da göç eden önemli miktarda Osmanlı Ermenisi olmuştur. Bunlar genellikle Brezilya, Arjantin, Şili, Uruguay gibi ülkelere yerleşerek buradaki sömürgeci güçlerin vatandaşlıklarını kazanmışlardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kara, "Güney Amerika Kitasına Göç Eden Osmanlı Ermenileri", özellikle, s. 180v. d. ; 20. Yüzyıl başlarında Brezilya'daki göçmenler içinde Osmanlılar beşinci büyük grubu, Arjantin'de ise altıncı büyük grubu teşkil etmektedir. San Paulo'da (Brezilya) çiftliği olan Paulo Duval topraklarında çalışacak çok sayıda göçmene ihtiyacı olduğu ve istediği özelliklere Ermeni göçmenlerin sahip olduğunu söyleyerek bunları çalıştırmak için izin talebinde bulunmuştur, Karpat Kemal, *Studies on Ottoman Social and Political History, Selected Articles and Essays*, Brill, Leiden 2002, s. 97-98. Bu Ermeniler büyük ihtimalle Osmanlı Devleti'nde araziye sahip olup, tarımdan anlayan göçmenlerdir.

(25) Karpat, *Ottoman Social and Political History* s. 90; Yine aynı eserde Avusturya ve Afrika'ya giden Ermeni göçmenlerden bahsedilmektedir, s. 98.

(26) Karpat, *Ottoman Social and Political History*, s. 99-100.

rine Ermeni kitle göçü başlamıştır. 1908'de 3.300, 1910'da 5.500, 1915'de 9.355 Ermeni göç kervanına katılmıştır. Sonuç olarak Amerika'daki Ermeni kolonisinin mevcudu 50.000 kişiyi aşmıştır. Bunların hepsi Amerikan vatandaşlığına geçmiştir²⁷.

ABD'ye göç ederek bu ülkenin vatandaşlığına geçen Ermenilerin bir kısmı bir daha Osmanlı Devletine geri dönmemişlerdir. Bir kısmı ise daha önce de değindiğimiz gibi Amerikan vatandaşlığına geçtikten sonra Amerikan pasaportunu alıp, tekrar Osmanlı topraklarına dönmüş ve Amerikan vatandaşı olduklarını ileri sürerek ABD vatandaşlarına tanınan ayrıcalıklardan yararlanmak istemişlerdir. Osmanlı Devleti ise bunların Osmanlı vatandaşı olduğunu iddia etmiştir. Böylelikle iki ülke arasında bitmek bilmeyen tabiiyet tartışmaları başlamıştır. Osmanlı Arşivlerinde bu konuda çok sayıda belge mevcuttur²⁸.

Konu makalemiz açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü eğer Osmanlı Devleti'ne geri dönen Ermeniler Osmanlı vatandaşı olarak kabul edileceklerse "zimme" statüsünde, yok eğer kendilerinin iddia ettikleri gibi Amerikan vatandaşı olarak kabul edilirlerse "müstemen" statüsünde olacaklardır. Hangi hukuki statüde oldukları Osmanlı ülkesinde sahip oldukları gayrimenkullerin durumunu da belirleyecektir. Konu aşağıdaki alt başlıklarda ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır. Osmanlı Devleti'nden ABD'ye göç edip, Amerikan vatandaşı olan ve geri dönmeyen Ermeniler ise tartışmasız olarak müstemen statüsündedir ve Osmanlı Devleti'nin bu konudaki hukuki düzenlemelerine tabidirler.

III. Yabancıların Taşınmaz Edinimi ile İlgili Önemli Kavramlar

Bir önceki başlıkta üzerinde durulduğu gibi özellikle 19. Yüzyıldan başlayarak çok sayıda Osmanlı Ermenisi tabiiyet değiştirerek yabancı ülke vatandaşı olmuşlardır. Bu durum hukuki statülerinde önemli değişikliklerle

re yol açmış ve Osmanlı ülkesinde sahip oldukları gayrimenkullerin durumu da tartışma konusu olmuştur. Bu konudaki problemlerin çözüme kavuşturulabilmesi için öncelikle bu mesele ile ilgili önemli bazı kavramların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

(27) İpek Nedim "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", OTAM, sy. 6, Ankara 1995, s. 262-264; New York'daki Osmanlı Başşehbenderi Aziz Bey'in Mart 1902 tarihli raporuna göre özellikle Harput ve Diyarbakır vilayetlerinden gelmiş olan Ermenilerin çoğunluğu işçidir ve bunlar New England'ın çeşitli sanayi kentlerine yayılarak ipekhane, dökümhane ve makine tezgâhlarında ve diğer sanayi kollarında çalışmışlardır. Aynı raporda bu Ermenilerin bir kısmının California eyaletinin Fresno kasabasına yerleştikleri, İzmir usulü incir ve kuru üzüm yetiştirdikleri de belirtilmektedir. Yerleşikliğe geçişin diğer bir biçimi de ticarettir. Göçmenlerin bir kısmı yol masraflarını da karşılamak amacıyla ABD'de satmak üzere halı gibi bazı otantik eşyalar getirmiş ve girişimci olan bazıları bu işi dükkân açacak kadar ilerletmiştir. Örneğin ABD'ye ilk gelişinde işçi olarak çalışan Bogigian, ikinci gelişinde beraberinde getirdiği üç halı ve birkaç ziynet eşyasıyla bir ayakkabıcı dükkânının vitrinini kiralayarak işe atılmış ve kısa süre içinde Boston'un en önemli halı tüccarı haline gelmiştir. Diğner Sinan "İlk Gurbetçiler: Harput'tan ABD'ye Emek Göçü (1850-1914)", Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ, 23-25 Mayıs 2013,

(28) Bu konudaki belgeler için bkz. Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları Nu: 85, Ankara 2007; özellikle bkz. belge no: 15 Eylül 1892 tarihli belgede "Zaptiye Nâzım Nâzım Paşa'nın, Tabiiyet Kalemince gerekli hassasiyetin gösterilmemesi yüzünden Erzurum, Sivas ve Van vilayetlerinden Amerika'ya göç ederek izinsiz tabiiyet değiştiren Ermenilerin sayısında ciddi oranda artış görüldüğü, bunlara Tabiiyet Kalemi Müdürü Ohan Bağdadlıyan ile Müdür Muavini Stavraki Efendi tarafından yardımcı olunduğu, bu durumun devleti ileride birçok bakımdan sıkıntıya sokacağı şeklindeki değerlendirmeleri üzerine, Tabiiyet Kalemi'nin bu konuda daha titiz davranması ve göçün önlenmesi için Sadâret'e tezkire yazıldığı bildirilmektedir; 53-54; Benzer yöndeki belgeler için bkz. belge no: 16, s. 55-56; belge no: 25-26, s. s. 77-78; belge no: 29, s. 82; belge no: 43, s. 122-124; belge no: 52, s. 140-142; belge no: 57, s. 148.

A. Dar'ül İslam-Dar'ül Harb

İslam hukukçuları devletin ülkesini tespit ve tayin açısından dünyayı Darü'l İslam ve Darü'l Harb olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Dünyanın Dar'ül İslam ve Dar'ül Harb şeklinde taksimi ne Kur'anda ne Sünnette yer almamaktadır. Ancak İslamiyet'in ilk günlerinde Medinelî Müslümanlarla Mekkeliler arasında temelini savaşın oluşturduğu ilişki biçimi ilk dönem İslam hukukçularını ülkeleri ve devletleri böyle bir ayrıma tabi tutmaya sevk etmiştir. Bu çerçevede Dar'ül İslam Müslüman bir devletin hâkimiyeti altındaki topraklar için kullanılan fıkıh terimi iken, Dar'ül Harb'te aynı şekilde Müslüman olmayan bir devletin hâkimiyeti altındaki topraklar için kullanılan bir fıkıh terimi olmuştur. Bir ülkenin Dar'ül İslam kabul edilmesinde temel ölçü idare ve icraatın İslami olmasıdır. Bir başka deyişle yasama, yürütme, yargı yetkilerinin Müslümanların elinde olduğu, İslam hukukunun uygulandığı ve Müslümanların emniyet içinde olduğu topraklar Dar'ül İslam olarak kabul edilmiştir. Dar'ül Harb ise İslam'ın siyasi hâkimiyetinin dışında kalan, idare ve hukuk düzeninin İslami olmadığı her ülkedir. İslam hukukçularının büyük bir çoğunluğu yasama, yürütme ve yargı gibi devlet fonksiyonlarının gayrimüslimlerin elinde olduğu, gayri İslami bir hukuk düzeninin uygulandığı ülkeleri Dar'ül Harb olarak nitelemişlerdir.

Hukuki açıdan dünyayı böyle iki kısma ayırmanın amacı Dar'ül İslamın Müslümanlar için bir emniyet ve sulh ülkesi olduğunu, Dar'ül Harb'te ise Müslümanlar için can ve mal güvenliğinin olmadığını ifade etmek ve her iki kısımda da İslam ve Harb ülkesi vatandaşlarının hukuki durumunu belirleyebilmektir.

İslam hukukunun uygulanması açısından Dar'ül İslam toprakları üzerindeki bütün İslam ülkeleri tek ülke sayılmış, bu anlayış hukukî açıdan önemli sonuçlar doğurmuştur. Öte yandan aralarında farklar olsa da İslam

Hukuku bütün gayri İslami ülkeleri tek ülke gibi kabul etmiştir²⁹.

Sebebi ne olursa olsun Dar'ül İslam Dar'ül Harb ayırımına İslam hukukunda önemli sonuçlar bağlanmıştır. Her şeyden önce İslam ülkesi vatandaşları Müslüman ve zimmi olarak ayrılırken, Harb ülkesi vatandaşlarına harbi denmiştir. Harbiler eğer eman yani izin alarak İslam ülkesine gelirler ve belirli bir süre burada yaşarlarsa müstemen olarak adlandırılırlar ki İslam Hukuku müstemenlere özel bir hukuki statü tanımıştır. İslam ülkesinde gayrimenkul edinimleri de bu özel statü çerçevesinde düzenlenmiştir. Ayrıca şer'i intikalde Dar'ül İslam topraklarında yaşayan Müslümanlar arasında tabiiyet farklılığı (farklı İslam ülkesi vatandaşları) bir miras engeli teşkil etmezken hem şer'i intikalde hem de adi intikale tabi olan gayrimenkullerde Harb ülkeleriyle olan tabiiyet ayrılığı bir miras engelidir. Bu çerçevede harbler ya da müstemenler Dar'ül İslam vatandaşlarına mirasçı olamazlar. Dolayısı ile miras yoluyla İslam ülkesinde gayrimenkul sahibi olamazlar. Bu bilgiler dikkate alındığında Osmanlı Hukukuna göre İngiltere, Fransa, Belçika, Rusya, İspanya, Portekiz Amerika Birleşikleri, Kanada v. b. ülkeler Dar'ül Harb olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla Osmanlı tabiiyetinde olan Ermeniler bu ülkelerin vatandaşları oldukları zaman zimmi statüsünden müstemen statüsüne geçecekler, gayrimenkuller üzerindeki mülkiyet hakları da buna göre şekillenecektir. Ayrıca artık yabancı statüsünde oldukları için miras yoluyla İslam ülkesinde gayrimenkul sahibi olamayacaklar-

(29) Dar'ül İslam-Dar'ül Harb tanımı ve özellikleri için bkz. Özel Ahmet, İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Darü'lislam-Darü'lharb, İklim Yayınları, İstanbul 1991, s. 109-202; Yaman Ahmet, İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler, Fez Yayınları, Ankara 1998, s. 98-106; Bozkurt Gülnihal, "İslam Hukukunda Müstemenler", Prof. Dr. Fadıl H. Sur'un Anısına Armağan, Ankara 1983, s. 362-363; Karaman Hayrettin, Mukayeseli İslam Hukuku, c. 1, Nesil Yayınları, İstanbul 1986, s. 60-61; Cın Halil/Akyılmaz Gül, Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, Konya 2013, s. 95; Akyılmaz Gül, Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı, Konya 2000, s. 58-59; İbrahim Halebi, Mülteka-1 Ebhur, (Sadeleştiren: Davudoğlu Ahmet), Sağlam Kitabevi, İstanbul 1980, s. 75 vd; Özel Ahmet, "Darül-Harp", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 8, İstanbul 1993, s. 536-537; Özel Ahmet, "Darü'lislam", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 8, İstanbul 1993, s. 541-543.

dır. Bu konular daha sonraki alt başlıklarda ayrıntılı bir biçimde incelenecektir.

B. *Zimmi-Müstemen*

Konumuz açısından büyük öneme sahip olan bir diğer kavram müstemendir. İslam Hukukunda yabancı kavramına karşılık olarak kullanılan müstemem Osmanlı Devleti'nde uzun süre aynı anlama gelmiştir. Ancak 1869 Tabiiyet Nizamnamesi ile yabancı ya da ecnebi kavramına geçilmiştir. İslam ülkesi vatan-daşı gayrimüslim anlamına gelen “*zimmi*” ile Harb ülkesi vatan-daşı olup izin alarak belirli bir süre İslam ülkesinde yaşayan kişiler anlamında kullanılan “*müstemen*” kavramları zaman zaman karışıklıklara neden olmuştur. Bu nedenle öncelikle kısaca zimmi kavramı üzerinde durulacak ardından da İslam ve Osmanlı Hukukunda müstemem nedir, hukuki statüsü nasıl düzenlenmiştir ve Tabiiyet Kanunu ile nasıl değişime uğramıştır gibi konular gözden geçirilecektir.

1. Zimmi

Zimmi kelimesi ant, güvenlik, söz verme anlamlarına gelen zimmet sözcüğünden gelir. İslam egemenliği altına girerek İslam topraklarında sürekli olarak yaşama hakkı elde eden gayrimüslimlere “*zimmi*” denmiştir. Zimmi statüsüne girmek için başlangıçta ehl-i kitap olma şartı aranırken daha sonra İslam hukukçularının içtihadları ile Mecusiler, Budistler ve Hindular da bu gruba dâhil edilmişlerdir.

Gayrimüslimlerin yaşadığı bir ülke İslam hâkimiyetine girdiği zaman onlara zimmet anlaşması yapma teklifinde bulunulur. Teklifi kabul etmedikleri takdirde bu toprakları terk etmek zorundadırlar. Ancak eğer İslam devletiyle zimmet anlaşması yaparlarsa bu sözleşme ebedi olup, süreyle kısıtlanamaz. Bir başka deyişle sonraki nesilleri de bağlar. Sözleşmenin en önemli sonucu artık İslam ülkesi vatan-daşı olarak kabul edilen zimmilerin özel bir hukuki statü kazanmalarıdır.

Zimmet anlaşması her iki tarafa da karşılıklı mükellefiyetler yükler. Devlet gayrimüslimlere İslam toplumunda yaşama izni verirken, onların can ve mal güvenliğini sağlama ve din ve vicdan hürriyetlerini temin etme sözü verir. Gayrimüslimler ise haraç, cizye gibi Müslümanların ödemediği bazı özel vergileri ödeme ve belirli konular dışında İslam Hukuku kurallarına uymayı taahhüt ederler.

Osmanlı Devleti'nde İslam Hukuku kuralları gereğince zimmiler kendilerine tanınan sınırları geniş din ve vicdan hürriyeti çerçevesinde inanç hürriyeti, dini ayin ve ibadet hürriyeti, eğitim ve öğretim hürriyetine sahiptirler. Ayrıca yine din ve vicdan hürriyetinin bir uzantısı olarak kazai muhtariyet sağlanmıştır. Bu çerçevede zimmilere aile ve miras hukuku alanlarında kendi dini hukuklarına tabi olma ve dilerlerse bu konudaki davalarını cemaat mahkemelerine götürme hakkı tanınmıştır. Ancak taraflar aralarında anlaşılırsa davalarını şer'iyye mahkemesine götürebilirler. Bu durumda kendilerine İslam Hukuku hükümleri uygulanır.

Zimmiler zimmet akdi çerçevesinde İslam Hukuku kurallarına tabi olmayı kabul ettikleri için ceza hukuku alanında İslam Ceza Hukuku kuralları onlar için de geçerlidir. Sadece farklı bir dine mensup oldukları için bazı ufak istisnalar tanınmıştır. Örneğin zimmilere içki içme suçundan dolayı herhangi bir ceza verilmediği gibi, evli zimmilerin zina suçu işlemeleri durumunda recm uygulanmaz. Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebi olan Hanefi mezhebine göre bir Müslüman bir zimmiyi öldürürse tıpkı bir Müslümanı öldürmüş gibi kısasla cezalandırılır. Yine adam öldürme fiillerinde takdir edilen diyetin miktarı da Müslümanlar ve zimmiler için aynıdır.

İslam Hukuku kurallarına göre zimmiler için geçerli olan bazı kısıtlamalar Osmanlı Devletinde de kabul edilmiştir. Örneğin Müslüman bir erkek ehl-i kitap gayrimüslim bir kadınla geçerli bir evlilik yapabilirken, Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle

yapacağı nikâh akdi geçersizdir. Şer'î hukuka göre din ayrılığı bir miras engeli olarak kabul edildiği için Müslümanlar ve gayrimüslimler birbirlerine mirasçı olamazlar. Bu çerçevede gayrimüslim bir kadınla Müslüman bir erkek evlendiği zaman eşlerden birinin ölümü halinde diğer eş mirastan pay alamayacağı gibi, çocuklar ve anneleri arasında da mirasçılık bağı oluşmaz. Zimmilerin şer'îye mahkemelerinde şahitlik yapmaları da mümkün değildir. Ayrıca zimmilerin siyasi hakları konusunda da önemli kısıtlamalar getirilmiştir. Zimmilerin askerlik hizmeti yapmaları mümkün olmadığı gibi kamu hizmetine de giremezler.

Bütün bu kısıtlamalara rağmen borçlar ve ticaret hukuku alanında herhangi bir eşitsizlik söz konusu değildir. Zimmilerin hem menkul hem de gayrimenkul edinimleri ile ilgili Müslümanlardan farklı herhangi bir uygulama söz konusu olmamıştır. Tıpkı Müslümanlar gibi zimmiler de Osmanlı ülkesinde İslam Hukuku kuralları çerçevesinde gayrimenkul edinebilmişler ve bu konudaki hukuki problemlere şer'îye mahkemelerinde bakılmıştır³⁰. Sadece sınırlı birkaç bölgede gayrimüslimlerin taşınmaz edinmesi ve ikamet etmeleri ile ilgili yasak getirilmiştir. Örneğin Hicaz (Mekke ve Medine), İstanbul'da Eyüp Sultan Türbesi ve Ortaköy Camii civarında bu yasaklar geçerli olmuştur.

Osmanlı tabiiyetinde olan Ermeniler zimmi statüsünde olup, yukarıda verilen bilgiler onlar içinde geçerlidir. Dolayısıyla gayrimenkul edinmeleri konusunda herhangi bir sınırlama olmayıp, bu konuda Müslüman tebaa ile aynı hükümlere tâbi olmuşlardır.

2. Müstemen

Dar'ül Harb vatandaşı olup İslam ülkesine gelen ve belli bir süre için burada yaşamak üzere aman dileyen ve bu izni alan yabancılara "*müstemen*" denilmiştir. Tıpkı zimmiler gibi İslam Hukuku müstemenlere de özel bir hukuki statü tanımıştır. Bu özel statü birçok açıdan zimmilere benzemektedir.

Sürekli olarak Dar'ül Harb'de oturan gayrimüslimlere "*harbi*" denirdi. Bir harbinin İslam topraklarına girmesi için İslam hükümetinden "*aman*" yani izin alması gerekirdi. Böylelikle harbi müstemen statüsünü kazanırdı. Müstemenler eman akdi gereği İslam ülkesinde can ve mal güvenliğine ve inanç ve ibadet hürriyetine sahip olmuşlardır. İkamet ve seyahat hürriyeti bakımından da Hicaz bölgesi dışında herhangi bir sınırlama sözü konusu değildir.

Müstemenler aile hukuku, miras hukuku ile ilgili konularda kendi dini hukuklarına tabidirler. Tıpkı zimmilerde olduğu gibi davanın tarafları arzu ederlerse davalarına şer'îye mahkemelerinde İslam Hukuku kurallarına göre bakılabilir. Erkek müstemenlerin Müslüman kadınlarla evlenmeleri yasaktır. Müstemen kadın ise bir Müslüman ya da zimmi ile evlenebilir. Bu takdirde zimmi olur. Müstemen bir erkek ancak bir müstemen ya da zimmi kadınla evlenebilir. Zimmi kadınla evlilik ona zimmi olma hakkını vermez. Ancak Osmanlı Devleti'nde belli bir tarihten sonra zimmi kadınlarla evlenen müstemen erkeklerin de zimmi statüsüne kabul edildiği görülmektedir. 1677'de yayınlanan bir fermanla zimmi kadınlarla evlenen müstemenlerin bu statüden çıkarak padişahın tebaası haline dönüşecekleri belirtilmiştir. 11 Safer 1173 (4 Ekim 1791) tarihinde yayınlanan bir başka fermanla ise bununla çelişki teşkil edecek şekilde ferman ilan edilmeden önce zimmi kadınlarla evlenen müstemenlerin, müstemen olarak kalacakları, bundan sonra zimmilerle evlenenlerin ise Osmanlı tebaası olarak kabul edilecekleri ilan edilmektedir.

(30) Osmanlı Devleti'nde zimmilerin hukuki statüsü ile ilgili olarak bkz. Akyılmaz Gül, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüleri" Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi 20 Nisan 2002, Tebliğ; Akyılmaz Gül "Tanzimat'tan Önce ve Sonra Osmanlı Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü", Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı II, 2001, s. 671-686; Akyılmaz Gül, "Osmanlı Devleti'nde Zimmilerin Siyasi ve İdari Hakları ve Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Getirdiği Yenilikler", Düünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri, (Editörler: Bal İdris / Çufalı Mustafa), Nobel Yayınları, Ankara 2003; Cin/Akyılmaz, s. 194-214; Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu; Bozkurt Gülnihal, "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüsü", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Kudret Ayiter Armağanı, c. III, sy. 1-4, Ankara 1987.

Fermanda müstemenlerin Osmanlı ülkesinde taşınmaz edinmelerine müsaade edilmediği vurgulanarak 1791 yılından önce zimmi bir kadın ile evlenen müstemenlerin gayrimenkul sahibi olamayacakları söylenmiştir³¹.

Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebi olan Hanefi mezhebine göre din ayrılığı ve tabiiyet ayrılığı miras engelidir. Bu sebeple bir müstemenin mirasını bir Müslümana bırakması söz konusu olmadığı gibi bir zimmi de mirasçı olamaz. Müstemenle zimmi aynı dinden olsalar bile aralarında “*ibtılaf-ı dar*” yani tabiiyet ayrılığı bulunduğu için aralarında tevarüs cereyan etmediği gibi iki ayrı ülkenin vatandaşı olan müstemen arasında da mirasçılık ilişkisi kurulmaz. Kısacası Dar'ül İslamda ölen bir müstemene Dar'ül İslam vatandaşı olan Müslümanlar ve zimmiler din ve tabiiyet ayrılığı sebebiyle mirasçı olamazlar. İslam topraklarında ölen ve Dar'ül Harbe mirasçısı bulunmayan müstemenin terekesi beytülmale kalır.

Müstemenin bir Müslüman, zimmi ya da başka bir ülkeden müstemen hakkındaki şahitliği geçerli değildir.

Ceza hukuku alanında inanç hürriyetinden kaynaklanan bazı istisnalar dışında genel kural Müslümanlara uygulanan hükümlerin müstemenler için de geçerli olmasıdır. Aslında bu konuda İslam Hukukçuları arasında içtihad farklılıkları vardır. Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre müstemenler sadece öldürme, yaralama fiilleri gibi şahıs haklarına yönelik suçlarda İslam Ceza Hukuku hükümlerine tabidirler. Buna mukabil Ebu Yusuf, İmam Malik, İmam Şafii ve Ahmed bin Hanbel'e göre Dar'ül İslam topraklarında suç işleyen müstemenlere İslam Ceza Hukuku hükümleri ayırım yapmadan uygulanır. Ancak farklı dinden olmaları sebebiyle içki içme suçundan dolayı ceza verilmez. Sadece açıkta içmeleri durumunda kamu düzenini ihlal sebebiyle tazir cezası verilebilir. Ayrıca zinada da recm cezası uygulanmaz³².

Müstemene tanınan aman sınırsız değildir. Amanla İslam ülkesine giren müstemenin İslam topraklarında kalabileceği azami süre bir yıldan bir gün eksiktir. Aman verilirken süresi de belirtilir. Sadece Hanbeli mezhebi azami süreyi on yıl olarak kabul etmiştir. Aman süresinin belirlenmesi konusunda ana kaynaklarda bir düzenleme olmadığı için müddeti belirleme yetkisi yöneticilere bırakılmıştır. Gerek devletin gerekse müstemenin menfaat ve ihtiyaçları göz önüne alınarak süreyi sınırlama yetkisi sorumluların inisiyatifindedir. Örneğin Osmanlı Devleti'nin 1536 yılında Fransızlara tanıdığı kapitülasyonlarda Fransız tüccarların Osmanlı ülkesinde en fazla on yıl kalabileceği ile ilgili bir düzenleme vardır (madde 14). Bu süre o güne kadar geçerli olan bir yıllık süreye göre çok uzundur. Zaten bundan sonra Fransa'da dâhil diğer ülkelerle yapılan kapitülasyonlarda benzer bir süre karşımıza çıkmamaktadır³³. Bu sürenin bitiminde müstemen İslam ülkesini terketmek zorundadır. Çünkü amanın ona sağladığı himaye artık bitmiştir. Müstemen Dar'ül Harbe dönmesi için uyarılır. Bu uyarıyı dikkate alıp, Dar'ül İslam topraklarını terketmezse kendisinden cizye alınır ve zimmi statüsüne geçtiği kabul edilir³⁴.

Konumuz açısından en fazla önem teşkil eden nokta müstemenlerin İslam ülkesinde taşınmaz edinip edinemeyecekleridir. İslam Hukuku kurallarına göre müstemen Dar'ül İslamda taşınmaz mülkiyeti edinemez, yani toprak satın alamaz. Eğer alırsa zimmeti kabul etmiş yani zimmi statüsüne geçmiş sayılır. İslam Hukukunda taşınmaz mallar

(31) Boogert Maurits H. Van den, *The Capitulations and the Ottoman Legal System Qadis, Consuls and Beratlis in the 18th Century*, Brill, Leiden-Boston, 2005, s. 171-172.

(32) Müstemenlerin hukuki statüsü ile bigiler için bkz. Bozkurt Günihal, “İslam Hukukunda Müstemenler”, Prof. Dr. Fadıl Sur'un Anısına Armağan, Ankara 1983, s. 368-377; Özel Ahmet, “Müstemen”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 32, İstanbul 2006, s. 140-143; Kadduri Macid, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, (Çeviren: Gedikli Fethi), Yöneliş Yayınları, İstanbul 1999, s. 164-168; Yaman, s. 251-264.

(33) Boogert, s. 30.

(34) Bozkurt, Müstemen, s. 366; Bostancı Ahmet, *İslam Hukukunda Vatandaşlık, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, s. 23; Karaman Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, Nesil Yayınları, c. III, İstanbul 1987, s. 270; Yaman, s. 264-267; Boogert, s. 30.

üzerindeki mülkiyet hakkı siyasi nitelikte özel bir hak olarak kabul edilmiş, toprağın yabancıların eline geçmesi yasaklanmış, eğer müstemen toprak satın almışsa vatandaş olarak kabul edilerek İslam devleti tabiiyetine alınmıştır³⁵. Zaten İslam hukukçuları müstemenin kendisine tanınan azami ikamet süresi bittiği halde Dar'ül İslamda kalmaya devam etmesi yahut bir gayri menkul satın alması ve buna vergi tahakkuk etmesi, müstemen bir kadının Müslüman ya da zimmi bir erkekle evlenmesi durumlarında zimmi statüsüne geçeceğini kabul etmişlerdir³⁶.

Osmanlı tabiiyetini terk ederek yabancı ülke vatandaşı olan Ermeniler de müstemen statüsüne geçecekleri için İslam-Osmanlı Hukukunun konu ile ilgili düzenlemelerine tâbi olacaklar ve Osmanlı Devleti'nde taşınmaz mala sahip olamayacaklardır. Ayrıca tabiiyet ayrılığı İslam-Osmanlı Miras Hukuku hükümlerine göre bir miras engeli olduğu için Osmanlı tabiiyetinde olan Ermeni akrabalarına mirasçı olamayacak, bu yolla da gayrimenkul edinemeyeceklerdir. Osmanlı tebaası iken sahip oldukları gayrimenkullerin ne olacağı ise daha sonraki alt başlıklarda ele alınacaktır.

C. Menkul Mal-Gayrimenkul Mal

Menkul mal-gayrimenkul mal ayrımı konumuz açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti'nde yabancıların menkul mal edinimi konusunda herhangi bir sınırlama yokken, 1867 Ecanibin Hakkı İstimlak Nizamnamesine kadar yabancıların gayrimenkul edinimi yasaktır. Bu sebeple Osmanlı Hukukunda menkul ve gayrimenkul tanımının nasıl yapıldığının gözden geçirilmesi gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde bu konuda İslam Hukukundaki düzenlemeler geçerli olmuştur. Fakat unutulmaması gereken nokta tanımın mezheplere göre de değişebildiğidir. Bu konuda özellikle Hanefi hukukçularla Maliki hukukçular arasında önemli bir fikir ayrılığı ortaya çıkmıştır. Os-

manlı Devleti'nin resmi mezhebi olan Hanefi mezhebine göre şekli değişerek de olsa bir yerden bir yere nakli mümkün olan mallara menkul mal denilmiştir. Bu nedenle ağaç ve bina dolayısı ile ev ve dükkân da menkul mal olarak kabul edilirler. Hanefi hukukçuların "akar" olarak adlandırdıkları gayrimenkul mal ise şekli değişerek de olsa bir yerden bir yere taşınması mümkün olmayan mallardır. Bu tanıma göre sadece arazi akardır. Gayrimenkul malların kapsamının bu kadar dar tutulması sebebiyle karşılaşılan zorluklar üzerine Hanefiler bina ve ağaçlarla ilgili ikili bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bunlar tek başına araziden ayrı satılırlarsa menkul mal hükümleri geçerli olmuş, arazi ile birlikte düşünülüp, arazi ile birlikte satıldıkları zaman gayrimenkul hükümleri uygulanmıştır³⁷.

Maliki mezhebi ise bu konuda farklı bir içtihat yapmış, bina ve ağaçları da taşınmaz mal saymıştır. Maliki hukukçulara göre bu malların önemli nitelikleri bozulmadan örneğin ağaç odun halini, bina da enkaz halini almadan taşınmaları mümkün değildir. Bu malları vasıflarını bozmadan korumak arazi üzerinde kalmalarına bağlıdır. Bu durum onların taşınmaz mal sayılmalarını gerekli kılmaktadır³⁸.

Osmanlı Devleti'nde Mecellenin kabulüne kadar Hanefi görüşü geçerli olmuştur. Bu çerçevede sadece arazi taşınmaz kabul edilmiş, ağaç, ev, dükkân arazi ile birlikte satılırsa gayrimenkul, tek başına ele alınırsa menkul olarak değerlendirilmiştir.

Mecelle ise akar kavramı ile birlikte gayri menkul tabirini kullanmış ve Maliki görüşüne daha yakın bir çizgi sergilemiştir. 128. maddeye göre menkul mal bir yerden başka bir yere taşınması mümkün olan maldır ki bunlar her türlü para, ölçülebilir, tartılabilir

(35) Bozkurt, Müstemen, s. 370; Bilmen Ömer Nasuhi, Hukuk-ı İslamiye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu c. II, Bilmen Basın ve Yayınevi, İstanbul 1985, s. 466.

(36) Özel, Müstemen, s. 143.

(37) Cin Halil/Akgündüz Ahmet, Türk Hukuk Tarihi c. 2, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya 1989, s. 244; Karaman, c. III, s. 18.

(38) Karaman, c. III, s. 19; Cin/Akgündüz, s. 245.

eşya ile bunlar dışındaki dayanıklı taşınabilir eşyaları ve hayvanları kapsar³⁹. 129. maddede düzenlendiği üzere gayr-ı menkul mal ise akar denilen arazi ve bina gibi başka yere taşınması mümkün olmayan maldır⁴⁰. Ancak şuf'a hakkının düzenlendiği 1019 ve 1020. maddelerde yine Hanefi görüşünün benimsendiği görülmektedir. Şuf'a hakkı sadece gayrimenkuller üzerinde geçerli olduğundan maddelerde yapılan düzenlemeler açık bir şekilde Hanefi içtihatlarının yansımasıdır. 1019. maddeye göre vakıf arazi ve miri arazi üzerinde bulunan mülk ağaçlar ve binalar menkul (taşınır) hükmünde olduğu için bunlarda şuf'a (önalım) hakkı söz konusu olamaz⁴¹. 1020. maddeye göre ise mülk arazi üzerindeki ağaçlar ve binalarla birlikte satıldığı zaman yere bağlı olarak ağaçlar ve binalarda da önalım hakkı uygulanır. Yalnız ağaçların ve binaların satılması halinde ise önalım hakkından söz edilemez⁴².

Bilindiği üzere Osmanlı hukukunda vakıf arazide arazinin mülkiyeti vakfa, miri arazide ise devlete ait olduğu için ağaç ve binaların arazi ile birlikte satılması mümkün değildir. Onun içinde 1019 maddede Hanefi içtihatları çerçevesinde menkul mal olarak kabul edilmişlerdir. Buna mukabil mülk arazide, arazi, ağaç ve binalar aynı kişiye ait olduklarından arazi ile birlikte satılırlarsa gayrimenkul, ayrı satılırlarsa menkul mal olarak değerlendirilmişlerdir. Dolayısı ile 1019 ve 1020 maddelerle 128 ve 129. maddelerdeki menkul ve gayrimenkul mal tanımı binalar (ev-dükkân) açısından çelişkili bir durum arz etmektedir.

Osmanlı Hukukundaki menkul mal-gayrimenkul mal tanımından anlaşılacağı üzere gayrimenkul dendiğinde esas kastedilen arazidir. Ev, bina ve ağaçların durumu ise arazi çeşidine göre değişebilmektedir. Bu nedenle 1867 yılında çıkarılan "Ecanibin Hakkı İstimlak Nizamnamesi"ne kadar tabiiyet değiştirerek yabancı statüsüne geçen Ermenilerin Osmanlı Devleti'nde sahip oldukları arazilerin mülkiyetini kaybedecekleri bina,

ağaç ve evlerin mülkiyetinin ne olacağının ise arazinin çeşidinin belirleyeceği anlaşılmaktadır. 1867'den sonraki durum ise daha sonra ayrıntılı olarak gözden geçirilecektir.

D. Mülkiyet Hakkı ve Osmanlı Arazi Hukuku

İslam- Osmanlı hukukçuları mülkiyet hakkını çeşitli tasniflere tabi tutmuşlardır. Konumuz açısından bunlardan ikisi son derece önemlidir. Bunlardan ilki ayn mülkiyetidir. Ayn mülkiyeti eşyanın maddi varlığına, bizzat kendisine sahip olmaktır. Ayn mülkiyetine rakabe mülkiyeti de denmiştir. Ayn mülkiyetine sahip olan kişi o şeyin aynı zamanda yararlanma ve kullanma hakkına da sahip olur⁴³. Ancak Osmanlı Devleti'ndeki miri arazi ve vakıf arazi örneğinde olduğu gibi bir malın ayn mülkiyetinin bir şahısta ya da devlet veya vakıfta bulunması ve yararlanma hakkının başka bir şahısta bulunması mümkündür.

Mülkiyetin diğer çeşidi menfaat mülkiyetidir. Menfaat mülkiyeti bir malın yararlanma, kullanma hakkına sahip olmaktır. Miri arazi ve vakıf arazide mutasarrıfın sahip olduğu hak menfaat mülkiyetidir.

Ayn mülkiyeti ile menfaat mülkiyeti arasında önemli farklar vardır. Ayn mülkiyeti istisnalar dışında menfaat mülkiyetini de doğurur. Aksi ise mümkün değildir. Yani menfaat mülkiyeti ayn mülkiyetini doğurmaz. Ayn mülkiyeti devamlı, menfaat mülkiyeti ise sürelidir. Hanefi hukukçulara göre ayn mül-

(39) Menkul, bir mahalden mahal-li ahara nakli mümkün olan şeydir ki nukud ve uruza ve hayvanaat ve mekilat ve mevzuata şamil olur. Mecelle md. 128; Berki Ali Himmet, Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye), Hikmet Yayınları, İstanbul 1982, s. 32; İlhan Cengiz, Günümüz Türkçe'siyle Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye), Yetkin Yayınları, Ankara 2011, s. 62.

(40) Gayrimenkul akar denilen ve arazi misillü mahal-li ahara nakli mümkün olmayan şeydir. Mecelle md. 129; Berki, s. 132; İlhan, s. 62.

(41) Vakıf yer yahut arazi-i emiriyye üzerindeki mülk eşçar ve ebniye menkul hükmünde olarak bunlarda şuf'a cari olmaz. Berki, s. 201; İlhan, s. 308.

(42) Bir mülk arsa, üzerindeki eşçar ve ebniye ile beraber satıldıkda yere tebean eşçar ve ebniyede dahi şuf'a cari olur. Amma yalnız eşçar ve ebniye satıldığı surette şuf'a car i olmaz. Berki, s. 201; İlhan, s. 308.

(43) Ali Haydar, Düreru'l Hukkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, c. I, İstanbul 1330, s. 227-228; Karaman, c. III, s. 42-43; Cin/Akgündüz, c. 2, s. 246-247.

kiyeti mirasla intikal eder, menfaat mülkiyeti intikal etmez. Diğer mezhep hukukçuları ise menfaat mülkiyetinin de mirasla intikal edebileceği görüşündedirler⁴⁴. Miri arazi rejiminde ise mutasarrıfın sahip olduğu menfaat mülkiyeti ya da tasarruf hakkının özellikleri biraz daha farklıdır. Miri arazinin tasarruf hakkı mutasarrıfa süresiz olarak devredilir. Mutasarrıf yükümlülüklerini yerine getirdiği sürece akid devam eder. Ayrıca tasarruf hakkı mirasçılara örfi miras hukuku kurallarına göre intikal eder.

Verdiği yetkiler açısından mülkiyet hakkı tam ve eksik mülkiyet olarak ikiye ayrılır. Tam mülkiyet ya da mülkiyet-i kâmile bir malın hem çıplak mülkiyetinin hem de menfaat mülkiyetinin aynı kişide toplanması demektir. Mülk arazide arazi sahibinin sahip olduğu mülkiyet hakkı mülkiyet-i kâmiledir. Bu çeşit bir mülkiyet hakkına sahip olan malik mal üzerinde her türlü fiili ve hukuki tasarrufta bulunabilir. Eksik mülkiyet bir başka deyimle mülkiyet-i nakısa ise bir malın sadece rakabe mülkiyetine yahut sadece menfaat mülkiyetine sahip olmaya denir. Eksik mülkiyetin iki çeşidi vardır. Birincisi sadece rakabe mülkiyetine sahip olmaktır. Miri arazi üzerinde devletin ya da vakıf arazide vakfın sahip olduğu mülkiyet hakkı rakabe mülkiyetidir. Bu çeşit mülkiyet sahibine kullanım ve yararlanma hakkı sağlamaz. İkincisi ise sadece yararlanma ve kullanma hakkı veren menfaat mülkiyetidir. Miri arazi üzerinde reayanın sahip olduğu mülkiyet hakkı bu çeşit bir mülkiyettir ve sahibinin arazi üzerinde fiili ve hukuki tasarruflarını sınırlar.

İslam-Osmanlı Hukukunda gayrimenkul denilince akla gelen en önemli şey arazi olduğu için özellikle mülk arazi, miri arazi ve vakıf arazi yabancıların taşınmaz edinimi açısından da önem taşımaktadır.

E. Konsolosluk Mahkemeleri

Osmanlı Devleti'nin çeşitli tarihlerde bazı Batılı devletlere tanıdığı kapitülasyonlar

gereği, bu devletlerin Osmanlı topraklarında bulunan vatandaşları (müstemen) Osmanlı yargılama sisteminin dışında tutulmuşlar, bunlara adli muafiyet sağlanmıştır. Bu yabancılar hem ceza davaları bakımından hem de özel hukuk alanındaki davalar bakımından konsolosluk mahkemelerinde kendi kanunlarına göre yargılanmışlardır⁴⁵.

İlk defa 1536 yılında Fransa'ya verilen kapitülasyonlarla bu devlet tebaasından olan tüccarların her türlü hukuk ve ceza davalarında konsolosluk mahkemelerinin yetkili olması kabul edilmiştir. Zaman içinde bu imtiyazlar diğer yabancı devletlere de tanınınca konsolosluk mahkemeleri müstemenlerin kendi aralarındaki uyuşmazlıkları çözen bir yargı mercii olarak kurumsallaşmıştır⁴⁶. Konsolosluk mahkemeleri konsolos ile o devlet vatandaşlarının oluşturduğu toplum içinden seçilen iki kişiden oluşmuştur. Örneğin Fransız konsolosluk mahkemesi mahkeme başkanlığı görevini yürüten konsolos ile mahkemenin bulunduğu bölgede oturan Fransız ileri gelenleri arasından seçilen iki üye olmak üzere üç kişiden meydana gelmiştir⁴⁷. Kâtiplik görevini konsolosluk kaçılarıya, kaçılarıya olmadığı zamanlarda da tercüman yerine getirmiştir. Konsolosun bulunduğu bölgede üyelik görevini yerine getirecek iki üye bulunmazsa konsolos tek başına davaya bakarak hüküm verme yetkisine sahip olmuştur. Her konsolosun görev alanı içinde tek konsolosluk mahkemesi kurulabilirdi. Konsolosluk mahkemeleri sürekli bir mahkeme olmayıp, ancak bir dava söz konusu olduğu zaman toplanmış ve dava sonuçlanınca kendiliğinden dağılmıştır⁴⁸.

(44) Ali Haydar, c. I, s. 228; Cin/Akgündüz, c. 2, s. 247.

(45) Üçok Coşkun /Mumcu Ahmet/Bozkurt Gülnihal, Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi, Ankara 1996, s. 203; Cin/Akyılmaz, Hukuk Tarihi, s. 181; Özkorkut Ünal Nevin, "Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 53, sy. 2, 2004, s. 84-89.

(46) Boogart, s. 35 vd.

(47) İngiltere ise Osmanlı Devleti'ndeki vatandaşlarının davalarına bakmak üzere özel olarak bir baş hâkim ve ikinci hâkim tayin etmiştir. Bu hâkimler İstanbul'da ikamet etmişler, altı ayda bir Kahire'ye giderek Mısır'daki İngiliz vatandaşlarının davalarını görmüşlerdir. İngiliz, Alman, İtalyan, Rus ve diğer devletlerin konsolosluk mahkemeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Konan Belkis, Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Hukuki Statüsü, İrmak Yayıncılık, Ankara 2010, s. 140-142.

(48) Konan, Yabancıların Hukuki Statüsü s. 140; Özkorkut, s. 84-90.

Aynı devlet tebaası olmayan iki yabancı arasındaki hukuk ve ticaret davalarına ise bu iki devlet konsolosluklarından seçilmiş üç üyeden oluşan karma bir komisyon tarafından bakılmıştır. Bu komisyonun verdiği hükümler istinaf isteyen tarafın kendi devlet mahkemesinde o devlet kanun yolu mevzuatına tabi olarak istinaf ve temyiz edilebilmiştir⁴⁹.

Konsolosluk mahkemelerinin aynı devlet vatandaşları arasındaki medeni hukuk ve ticaret hukuku davalarında yargılama yetkisine sahip olması genel kural olmakla birlikte bu kural gayrimenkul davaları ve gayrimenkule ilişkin olarak ortaya çıkan miras hukuku davalarında uygulanmamıştır. Daha sonra üzerinde ayrıntılı bir biçimde duracağımız 1867 Ecanibin Hakk-ı İstimlak Nizamnamesi uyarınca gayrimenkullere ilişkin her türlü davaya bakma yetkisi nizamiye ve şer'iyeye mahkemelerine aitti. 1867 Safer Nizamnamesine bağlı ek protokolü imzalayan tüm yabancı devlet vatandaşlarının sahip oldukları taşınmazlarla ilgili her türlü dava kayıtsız şartsız Osmanlı mahkemelerinde görülecekti. Bu davalarda tercüman bulundurulması bile mümkün değildi. Gerek aynı devlete tabi iki yabancı, gerek farklı devletlerin vatandaşı olan iki yabancı ve gerek bir Osmanlı vatandaşı ile bir yabancı arasındaki gayrimenkule ilişkin bir dava söz konusu olursa yetkili yargı organı Osmanlı mahkemeleri idi⁵⁰. Ancak uygulamada bu kuralın dikkate alınmasında bazı zorlukların yaşandığı görülmüştür. Yabancı elçiliklerin "aynı dava-şahsi dava" ayrımını yaparak aslında Osmanlı mahkemelerinin görev alanına giren davaları konsolosluk mahkemelerine taşıma çabası içine girdikleri çok sayıda örnek görülmüştür. Bu çerçevede kira sözleşmesinin uygulanması ile ilgili davalar, taşınmazın alım-satımına ilişkin davalar, üzerinde ipotek tesis edilen taşınmazlarla ilgili davalar ve vakıf taşınmazları ile ilgili davalarda sıklıkla yetki tartışmaları yaşanmıştır.

Müstemenlerle Osmanlı tebaası arasındaki uyumsuzluklarda ise görevli yargı yeri

şer'iyeye mahkemeleri olmuştur⁵¹. Ancak bu durumda da müstemenlere belirli davaların Divan-ı Hümayun'da görülmesi, elçilikten bir görevlinin yargılama esnasında hazır bulunması gibi bazı ayrıcalıklar tanınmıştır.

Konsolosluk Mahkemesi ile ilgili düzenlemeler Osmanlı tabiiyetini terk ederek, yabancı ülke vatandaşlığına geçen Ermeniler için de geçerlidir. Zaten tabiiyet değiştirerek müstemen statüsüne geçen Ermenilerin bir kısmı-özellikle ABD vatandaşlığına geçenler-Osmanlı topraklarına geri dönerek yabancı ülke vatandaşı oldukları iddiasıyla adli ayrıcalıklardan yararlanmak istemişler ve hukuki problemlerinde konsolosluk mahkemelerini yetkili olduğunu savunmuşlardır. Fakat bu durumda bile gayrimenkul davalarında Osmanlı yargı organlarının yetkili ve görevli olduğu açıktır.

1914 yılında Osmanlı Devleti tek taraflı bir kararla bütün kapitülasyonları ilga etmiş ve böylece konsolosluk mahkemelerinin yargı yetkisi sona ermişse de, bu mahkemeler Lozan Andlaşmasına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

IV. Islahat Fermanı Öncesi Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Taşınmaz Edinimi

Yukarıda müstemenlerin hukuki statüsü hakkında bilgi verirken ayrıntılı bir biçimde üzerinde durduğumuz üzere Osmanlı Devleti'nde geçerli olan İslam Hukuku kuraları çerçevesinde yabancıların taşınmaz sahibi olmaları mümkün değildir. Osmanlı arşivlerinde yer alan belgelerde de bu konuya vurgu yapıldığı görülmektedir. Örneğin 1814 tarihli bir belgede İslam ülkesine gelip, ikamet eden

(49) Ekinci Ekrem Buğra, Osmanlı Mahkemeleri, Anı Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 328.

(50) Konan, s. 142-143; Safer Kanunu gereğince taşınmazlarla ilgili davalarda yabancılar mahkemeye doğrudan doğruya celb olunacak ve muhakeme esnasında tercüman bulunduramayacaktır, Fraşirli Mehdi, İmtiyazât-ı Ecnebiyyenin Tatbikatı Hâzırası, Samsun 1325, s. 245.

(51) 1904 yılında Fransa'nın İstanbul konsolosluğu mahkemesinde bir Osmanlı tebaasının bir Fransız aleyhine dava açması üzerine adı geçen mahkeme görevsizlik kararı vermiştir. Ekinci, s. 328.

müstemenlerin dar'ül islamda emlak, arazi satın almalarının ve mülk edinmelerinin şer'i hukuk ve anlaşma ve şartlara aykırı olduğu belirtilmiştir⁵². Aynı dönemde birçok yabancı devlet de kendi vatandaşlarının yabancı ülkelerde taşınmaz edinimini yasaklamıştır. Örneğin 1648 tarihli bir Fransız emirnamesi açıkça Fransız vatandaşlarının başka ülkelerde taşınmaz ediniminin önünü kapamıştır⁵³.

Osmanlı Hukukunda yabancıların gayrimenkul edinimi yasaklanmasına rağmen, 1867'de konu ile ilgili hukuki düzenleme yapılanaya kadar yabancıların çeşitli yöntemlerle bu yasağı aştıkları görülmektedir. Bu yollardan ilki yabancıların taşınmaz edinimi sırasında kendilerini Osmanlı vatandaşı gibi göstererek gayrimenkul satın almalarıdır. İkinci ve sıklıkla kullanılan yöntem ise müstemen erkeklerin zimmi kadınlarla evlenerek taşınmaz edinebilmeleridir. Böyle bir durumda genellikle eşleri, kayınvalideleri gibi yakınları üzerine taşınmaz almışlardır⁵⁴. Ayrıca "müstemen" alt başlığında vurguladığımız gibi Osmanlı Devleti zaman zaman yayınladığı fermanlarla zimmilerle evlenen müstemenlerin de zimmi statüsüne girdiklerini ilan etmiş, böylelikle taşınmaz edinmeleri önündeki engelleri kaldırmıştır.

1867 öncesi yabancıların taşınmaz edinmesinde kullandıkları bir diğer yol ise gayrimenkulün nam-ı müstear yolu ile yani satın alınan gerçek isminin saklanarak mülkiyetin Osmanlı tebaasından birinin üstünde gösterilmesidir. Tapuda adına kayıt yaptırılan kişi Müslüman ya da zimmi bir Osmanlı tebaası olabilmıştır⁵⁵.

Osmanlı Devleti hukuk dışı olmasına rağmen bir şekilde taşınmaz sahibi olan yabancılar konusunda iki farklı yaklaşım sergilemiştir. Bazen çıkarılan fermanlarla Osmanlı ülkesinde taşınmaz elde etmiş olan yabancıların bu taşınmazları Osmanlı vatandaşlarına satmaları ya da devletin bedeli neyse ödeyerek bu malları ellerinden almaları emredilmiştir⁵⁶. Ancak kimi zaman da tam aksi yönde bir tavır

sergilenerek yabancıların taşınmaz edinmesine göz yumulduğu görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bir müstemen öldüğü zaman elçilik veya konsolosluk yetkilileri malvarlığı ile ilgili düzenlemelerle ilgilenmişlerdir. Ölen kişinin sosyal ve diplomatik statüsü ne olursa olsun (elçi, konsolos, tüccar ya da eşleri) terekeleri aynı işlemlere tabi tutulmuştur. Kapitülasyonlara göre terekenin mirasçılara aktarılması gerekirdi. Ancak bundan önce elçilik veya konsolosluk gerekli idari ve mali düzenlemeleri yapmıştır. Bu çerçevede murisin varsa alacakları toplanmış, borçlu ise borçları ödenmiş, cenaze masrafları, hizmetleri mukabilinde elçilik ya da konsolosluğun alacağı harçlar tahsil edilmiştir. Bu noktada konumuz açısından son derece önemli bir durum ortaya çıkmaktadır. Bütün bu harcamaların karşılanabilmesi için terekeden bazı mallar mirasçılar adına satılmıştır ve elçilik, konsolosluk kayıtlarına göre satılan mallar genellikle taşınmazlardır. O halde 1867 öncesi hukuken yasak olmasına rağmen yabancılar Osmanlı ülkesinde gayrimenkul edinebilmişlerdir. Örneğin Hollanda arşivindeki İtalyanca bir hüccete göre Hollandalı tüccar Dionis Housset'in Belgrad'ın bir köyünde bulunan evi, kendisi Galata yakınlarındaki Hüseyin Ağa Mahallesi'ndeki evinde hayatını kaybedince 1742 baharında Hollanda elçisi tarafından 10000 kuruşa mirasçılara adına satılmıştır. Görüldüğü üzere Hollandalı tüccarın iki evi birden

(52) "Memalik-i İslamiyeye gelip ikamet üzere olan müstemen taifesi memalik-i islamiyyede emlak, arazi temellük ve işitra eylemeleri muhalif-i şer'i şerif ve münafi-i uhud ve şurut"tur. BOA, C. HR, no: 124, t: 10 C 1229.

(53) Konan, Yabancıların Hukuki Statüsü, s. 99.

(54) 27 Z 1255 tarihli irade de İzmir'de oturan ecnebi devlet tebaasının çoğunun mutasarrif oldukları emlaklerini Osmanlı tebaasından olan zevce ve kayınvalideleri üzerine yaptırmakta olduklarından bu durumun engellenmesi istenmektedir. BOA, İ. HR, 3/116.

(55) Halil Cemalettin/Hurand Asador, Ecanibin Memalik-i Osmaniyede Haiz Oldukları İmtiyazat-ı Adliye, Dersaadet 1331, s. 276; Konu ile ilgili orijinal arşiv belgeleri için bkz. Konan, s. 101-102.

(56) Konan'ın BOA C. HR tasnifinde yer alan bir belgeden alıntıldığı üzere yabancıların Osmanlı reayası olan bir kadınla evlenmeleri halinde gerek kendileri için gerekse manastır ve kilise için emlak ve arazi tasarruf etmeleri durumunda eskiden beri yasak olması sebebiyle korunma haklarının kaldırılarak (müstemen statülerinin sona erdirilerek) Osmanlı ülkesinden uzaklaştırılmaları, ellerinde bulunan taşınmazları ise talip olan Osmanlı vatandaşlarına değeri ile satmaları, müstemen takımına emlak ve arazi için temessük ve hüccet verilmemesi emredilmiştir, Konan, Yabancıların Hukuki Statüsü, s. 103.

bulunmakta olup, bunlardan sadece bir tanesi satılmıştır⁵⁷.

Bu konu ile ilgili bir başka önemli örnek 30 Ağustos 1778 tarihinde ölen ve Suriye'nin Şam kentinde İngiliz konsolos yardımcısı olan David Francis De Bezancenet'in terekesidir. Konsolosluğun görevlendirildiği yetkili De Bezancenet'in mal varlığının bir envanterini çıkarmıştır. Bu envantere göre konsolos yardımcısının evi, apartmanları ve deposu olduğundan bahsedilmektedir⁵⁸.

Yine Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan 11 Safer 1173/ 4 Ekim 1759 tarihli bir belgede Osmanlı Devleti'ndeki Fransız müstemem erkeklerle ilgili bir kayıt mevcuttur. Bu belgede üç kolon vardır. İlk kolonda evli ve taşınmaz sahibi Fransız erkekler, ikinci kolonda gayrimenkul sahibi bekâr Fransızlar, üçüncü ve son kolonda ise gayrimenkul sahibi olmayan Fransızlar yer almıştır⁵⁹.

Yukarıdaki örneklerin de açıklıkla ortaya koyduğu üzere Osmanlı Devleti'nde 1867 öncesinde de yabancıların yasak olmasına rağmen taşınmaz edinmeleri mümkün olmuştur. Bu yabancıların içerisinde yabancı ülke vatandaşı olan Ermeniler de vardır. Hatta bunların bir kısmı yabancı elçilik ve konsolosluklarda görevlidirler. Ancak bu örneklerde iki nokta dikkat çekmektedir. Birincisi yabancıların edindikleri taşınmazların araziden ziyade ev, apartman, depo gibi gayrimenkuller olmasıdır. Bunda yukarıdaki başlıklarda ayrıntılı bir şekilde değindiğimiz üzere Osmanlı Hukukunda taşınır -taşınmaz mal tanımının farklı olması ve ev, dükkân gibi yapıların araziden bağımsız olarak satıldıklarında menkul olarak değerlendirilmesinin payı olduğu düşünülebilir.

İkinci dikkat çekici nokta ise bir yabancı öldüğü zaman eğer terekesinde gayrimenkuller varsa bunların mirasçılara intikal etmemesi, yetkililerin taşınmaz malları satarak bedellerini mirasçılara vermesidir. Yani zaman zaman müstememlerin taşınmaz edi-

nimine göz yumulsa da ölümleri halinde mirasçılara intikal etmesine izin verilmemiştir.

V. Islahat Fermanı ve Yabancıların Taşınmaz Mal Edinimi

1856 Islahat Fermanı ile birlikte yabancıların taşınmaz ediniminde yeni bir süreç başlamıştır. Bilindiği üzere Ferman büyük oranda zimmi tebaaya yöneliktir. Daha önceki üst başlıklarda ayrıntılarıyla üzerinde durduğumuz gibi zimmi tebaa ülkede geçerli olan hukuk sistemi çerçevesinde Müslüman tebaa ile hukuken eşit değildir. 1856 Islahat Fermanı ile son derece önemli bir adım atılarak yapılan yeni düzenlemelerle Müslüman tebaa ile gayrimüslim tebaa arasında tam bir eşitlik sağlanmıştır. Böyle bir belgeye yabancıların taşınmaz edinimi ile ilgili bir temenin de eklenmesi hiç te şaşırtıcı değildir. Çünkü temelinde önemli siyasi nedenler vardır. Uzun bir süredir Batılı devletlerden bu yönde yoğun bir biçimde talep ve baskılar gelmektedir. Ancak bunun ötesinde Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devlet olma ideali de böyle bir düzenlemenin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Viyana Düzenlemelerinde uluslararası ilişkiler alanında ortaya çıkan önemli gelişmelerden birisi "Avrupa Uyum" kavramının ortaya çıkmasıdır. Westphalia Barış Anlaşmasında ilk kez ortaya atılan birleşik Avrupa fikri, Viyana'da daha da geliştirilmiş ve "Avrupa Devletler Konseyi" adıyla bir yapılanma şekillendirilmiştir. Viyana Kongresine katılan devletler bu birliğin kurucu üyesi olarak kabul edilmiştir. 19. Yüzyılın Avrupa Birliği olarak nitelenebilecek Konseyde yer alan devletler Avrupalı devlet olarak kabul edilecek ve devletler hukuku ilkelerinden yararlanacaklardı. Aralarındaki sorunları Kongre Sistemi yoluyla çözecekler hatta bu amaçla düzenli toplantılar yapılacaktır. Bu çerçevede 1818'de Aix-Chapella, 1819 Karslbad, 1822'de Vero-

(57) Boogert, s. 164, dipnot 12.

(58) Boogert, 165.

(59) BOA, A. DVN, no:101/48.

na Kongreleri toplanmıştır. Avrupa Uyumu kavramı ile birlikte Avrupalı güçler arasında yaklaşık kırk yıl bir savaş yaşanmamış, Avrupalı devletleri birbirlerine bağlayan değerler hatırlanmıştır.

Osmanlı Devletinin toplantıya katılmamıştır. Toplantıya ev sahipliği yapan Metternich çok uluslu yapısı sebebiyle Avusturya'ya çok benzeyen Osmanlı İmparatorluğu'nun Kongreye katılması konusunda çok ısrarcı olmuş ve Osmanlıya birkaç kez çağrıda bulunmuştur. Ancak Osmanlı Devleti çeşitli sebeplerle bu davetleri reddetmiştir. Böylelikle Avrupa Uyumu içine dâhil olma ve dönemin Avrupa Birliğine kurucu üye olma fırsatını kaçırmıştır. Ancak kısa bir süre sonra bu fırsatı kaçırmaktan büyük üzüntü duymuş ve 1815'ten itibaren en büyük dış politika hedefi olarak Avrupalı devlet olmayı belirlemiştir. Dış politikasını tamamen bu amacı gerçekleştirmeye yönelik olarak kurgulamıştır. Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı gibi belgelerin ortaya çıkmasında Avrupalı devlet olma idealinin de büyük etkisi olmuştur. Osmanlı Devleti 1854-1856 Kırım Savaşı sonrasında toplanan Paris Kongresine giderken artık Avrupalı devlet olmak sürecini tamamlamak istemektedir. Bu nedenle Kongreye gitmeden önce Batılıların istekleri doğrultusunda hazırladığı Islahat Fermanı'nı ilan etmiştir. Zaten Fermana yabancı devletlerin etkisi son derece belirgin olarak hissedilmektedir. Baskıların yoğunlaştığı alanlardan birisi de yabancıların Osmanlı ülkesinde gayrimenkul edinme hakkına kavuşmasıdır. Bu nedenle İslam Hukuku izin vermediği için o güne kadar yasak olan yabancıların taşınmaz edinimi konusunda da en azından bir vaat yer almış ve geleceğe yönelik bir söz verilmiştir.

Islahat Fermanında konu "...*kavanin-i Devlet-i Aliyeye ve nizamatı zabıtai belediyeye ittiba ve imtinal eylemek ve asıl yerli abalının verdikleri tekâlif vermek üzere saltanat-ı seniyem ile düvele ecnebiye beyninde yapılacak suve-i tanzimiyeden sonra ecnebiyeye dahi tasarrufu emlak müsaadesinin ita olunması...*" şek-

linde ifade edilmiştir⁶⁰. Daha sonra yapılan açıklamalarda Osmanlı kanun ve nizamlarına tabi olmak ve Osmanlı vatandaşlarının verdiği vergileri ödemek koşuluyla Osmanlı hükümetinin yabancı devletlerle arasında yapılacak düzenlemelerden sonra emlak tasarrufu izni verileceği bildirilmiştir. Esasen Osmanlı devlet adamları bu vaatle iki şeyi birden gerçekleştirmek istemektedirler. Bunlardan birincisi yukarıda da üzerinde durduğumuz üzere dönemin Avrupa Birliğine girmek ve bu yolla Avrupalı devlet olmak idealine yaklaşmada konuyu bir basamak olarak görmesidir. İkincisi ise Osmanlı Devleti açısından her geçen gün daha büyük bir sorun haline gelen kapitülasyonlardan kurtulmaktır. Osmanlı hükümeti yabancılara taşınmaz mülkiyeti tanıma karşılığında kapitülasyonları kaldırma planı yapmaktadır⁶¹.

Islahat Fermanındaki hükme karşın Osmanlı Devleti konu ile ilgili bir düzenleme yapma girişiminde bulunmamıştır. Tanzimat dönemi hukuki düzenlemelerinde öne çıkan kanunlardan birisi olan 1858 tarihli Arazi Kanunnamesinde de yabancıların taşınmaz mülkiyeti ile ilgili bir adım atılmayınca 1856 Paris Barış Düzenlemelerini imzalayan İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya 15 Şubat 1862 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bir nota vermişlerdir⁶². Notada bu güne kadar Osmanlı Devleti'nde yabancıların çeşitli yollarla Osmanlı ülkesinde sahip oldukları taşınmazların durumunu ve Islahat Fermanının konu ile ilgili hükmünün uygulamaya geçirilmesini görüşmek üzere davette bulunmuşlardır. Burada ilgi çekici olan nokta notada yer alan "Osmanlı Devleti'nde türlü surette taşınmaz sahibi olan yabancıların durumu" cümlesinden 1867 tarihli Nizamnameden önce de yabancıların taşınmaz mal edinebildiğinin bir kez daha teyit edilmesidir.

(60) Düstur, 1. Tertip, c. 1, s. 29.

(61) Fraşirli, s. 241; Altuğ Yılmaz, Yabancıların Arazi İktisabı Meselesi, Yenilik Basımevi, İstanbul 1957, s. 60.

(62) Bu beş devletin böyle bir nota verme yetkisini kendilerinde görmelerinin en önemli sebebi esasen bir iç hukuk düzenlemesi olan Islahat Fermanı'nın metninin Paris Barış Anlaşması içine dâhil edilmesidir. Böylelikle ilgili devletler Kongreden sonra artık bir Avrupalı devlet statüsü kazanan Osmanlı Devleti'nde konunun takipçisi olma hakkını görmüşler ve eğer Avrupalı devlet olarak kalmak istiyorsa gereğini yapmasını istemişlerdir.

Ali Paşa 3 Ekim 1862 tarihli cevabi notasında ilk kapitülasyonların verildiği andan itibaren Osmanlı Devleti açısından ve Avrupa ile ilişkileri bakımından şartların önemli oranda değişime uğradığından bahsetmiştir. “Hükümet taşınmaz mallar üzerinde yabancılara tasarruf hakkı tanımak suretiyle Osmanlı için büyük faydalar elde edileceğine ve Osmanlı ile Avrupa arasındaki ilişkilerin daha çok artacağına emin bulunmaktadır. Ancak şu da var ki yabancılara bu hak bazı şartlar dâhilinde verilebilir. Bunların başlıcası da kapitülasyonların tahtıdır... Bu şartlar dâhilinde yani Osmanlı hükümetinin kanunlarına ve nizamlarına tabi olmayan ve ancak kendi mahkemeleri tarafından muhakeme edilen yabancılara emlake tasarruf hakkı nasıl tanımlanabilir?”⁶³ Görüleceği üzere Ali Paşa ancak kapitülasyonların kaldırılması, Osmanlı tebaasının verdiği vergilerin verilmesi ve taşınmaz ile ilgili hukuki anlaşmazlıkların Osmanlı mahkemelerinde görülmesi şartıyla taşınmaz edinme hakkının yabancılara tanınabileceğini ifade etmeye çalışmıştır. Yabancı elçilikler de Ali Paşa’ya cevaben yabancının can ve mal güvenliğine zarar gelmemek koşuluyla mahalli kanunlar ve vergilere tabi olabileceklerini kabul etmişlerdir.⁶⁴ On dört yıl boyunca devam eden karşılıklı müzakereler sonucunda nihayet yabancılara Osmanlı ülkesinde Hicaz bölgesi dışında taşınmaz edinme hakkı veren “Ecanibin Hakk-ı İstimlak Nizamnamesi” yayınlanmıştır.

VI. 1867 Ecanibin Hakk-ı İstimlak Nizamnamesi

Yabancılara Osmanlı ülkesinde taşınmaz mal edinme hakkı veren “Ecanibin Hakk-ı İstimlak Nizamnamesi” 7 Safer 1284 (Haziran 1867) tarihinde Düstur’da nizamname olarak yayınlanmasına rağmen içerik olarak kanun olduğu için Safer Kanun’u olarak da anılmıştır⁶⁵.

Londra’da yayınlanan Times gazetesinin 12 Şubat 1856 günlü nüshasında yayınlanan yazıda ifade edilen düşünceler aslında

yabancılara taşınmaz mülkiyeti tanınması ve bunun yaratacağı sonuçlar hakkında Batılı devletlerin gerçek düşüncelerini açıklar niteliktedir. Yazıda “Osmanlı topraklarında yabancının toprak satın almaları ve bu yöndeki tüm engellerin ortadan kaldırılması, büyük sonuçlar doğuracak diplomatik bir başarıdır. Önümüzde işlenmemiş ve zengin bir toprak durmaktadır. Batı sanayisi bu toprağa nüfuz etmeli ve ona sahip olmalıdır” görüşü ifade edilmiştir⁶⁶. Dikkat edilirse Batılı devletlerin yabancılara gayrimenkul edinme hakkının tanınmasını istemesinin temelinde bireysel istekler değil daha büyük hedefler vardır. Bu istekte Batılı devletlerin Osmanlı’nın zenginliklerinden faydalanmanın yanı sıra ekonomik açıdan Osmanlıya nüfuz etme ve zenginliklerini kullanma arzusunun da büyük etkisinin olduğu inkâr edilemeyecek bir gerçektir.

Kanunun birinci maddesi “Düvel-i ecnebiye tebaası memaliki şabanenin arazi-i hicaziyyeden maada her tarafında tebaayı Devleti Aliye misüllü ve başka şart tahtında olmayarak mevaddı atiyede mezkûr olduğu veçhile onların bu hususta tabi oldukları nizamata ve vazife ittiba kaydiyle dâhil ve hariç müddün ve kasabatta tasarrufu emlak hukukundan istifade etmeye kabul olunmuşlardır. Filbasıl tebaayı hazreti şabaneden olup ta sonradan tebdili tabiyet etmiş olanlar bu kaideden müstesna olup anlar haklarında kanunu mahsusun abkâmı cari olacaktır”⁶⁷ şeklinde bir düzenleme getirmiştir.

Görüldüğü üzere Safer Kanununun ilk maddesi ile Osmanlı Devleti’nde yabancılara gayrimenkul sahibi olma hakkı tanınmıştır. Aynı zamanda maddede bu haktan yararlanabilmek için geçerli olan ilkeler de ortaya konmuştur. Madde ile Osmanlı Devleti’nde

(63) Karal Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1856-1876), c. VII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 250-251; Kırmacı Kadir, Yabancıların Taşınmaz Mal Edinme Süreci: Hukuki ve Mekansal Boyutların Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2007, s. 29.

(64) Cemalettin/Asador, s. 278-279; Engelhardt, s. 198.

(65) Altuğ, s. 46; Sargin Fügen, Yabancı Gerçek Kişilerin Türkiye’de taşınmaz Edinmeleri ve Sınırlı Aynı Haklardan Yararlanmaları, Yetkin Basım ve Yayıncılık, Ankara 1997, s. 13.

(66) Konan, Yabancıların Hukuki Statüsü, s. 105.

(67) Düstur, 1. Tertip, s. 230.

taşınmaz sahibi olan yabancıların Osmanlı tebaası ile aynı hak ve yükümlülüklerle sahip oldukları ve eşit statüde kabul edildikleri belirtilmiştir. Bir başka ifade ile yabancılar Osmanlı tebaasının ödediği vergileri ödemek, taşınmazlarla ilgili her türlü hukuki sorunun Osmanlı mahkemelerinde görülmesini kabul etmek şartıyla taşınmaz sahibi olabileceklerdir. Ancak bazı istisnalar da söz konusudur. Her şeyden önce yabancılar Hicaz vilayetinde taşınmaz edinemeyeceklerdir. Ayrıca Osmanlı vatandaşı olup da sonradan tabiiyet değiştirmiş kişilerin bu haktan yararlanamayacakları, bu kişilerin hukuki durumlarının özel bir kanunla düzenleneceği belirtilmiştir. Nizamnamenin birinci maddesindeki bu düzenleme konumuz açısından çok önemlidir. Çünkü maddeye göre daha önce Osmanlı vatandaşı olup, tabiiyet değiştiren Ermeniler Safer Kanunu'nun hükümlerinden yararlanarak Osmanlı Devleti'nde taşınmaz mülkiyetine sahip olamayacaklardır. Daha sonra üzerinde duracağımız gibi tabiiyet değiştiren kişilerin hukuki durumu ile ilgili hukuki düzenleme ancak kanundan on altı yıl sonra çıkarılan "*Ecanibin Hakk-ı İstimlak Kanunu'nun 1. maddesinde İstisna Olunan Eşbaşın Emlak ve Arazisine Mahsus Kanun*" ile yapılmıştır. Dolayısı ile tabiiyet değiştiren Ermenilerin gayrimenkul mülkiyetine belirli şartlar dahilinde sahip olabilmesi ancak bu tarihten sonra mümkün olabilecektir.

Kanunun ikinci maddesinde Osmanlı ülkesinde taşınmaz mal sahibi olan yabancıların uymak zorunda oldukları ilkeler açıklanmıştır. Buna göre yabancılar taşınmaza ilişkin tüm hukuki işlerde (devir, satış, intifa, ipotek gibi) Osmanlı kanunlarına tabi olacak, bunun dışında taşınmaza ilişkin vergi ve diğer mali yükümlülükleri yerine getirecek; taşınmazla ilgili bir dava söz konusu olduğunda gerek davalı gerekse davacı konumunda olsunlar doğrudan doğruya Osmanlı mahkemelerine müracaat edeceklerdir⁶⁸. Bu madde ile Osmanlı Devleti'nde taşınmaz sahibi olan yabancıların Osmanlı vatandaşları ile aynı hukuki rejime tabi olacakları kabul edilmek suretiyle yabancılar kapitülasyonlar gereği

uygulanan milli kanunların geçerli olması ilkesine açıkça istisna getirilmiş olmaktadır⁶⁹.

Kanunun üçüncü maddesinde yabancıların iflası halinde Osmanlı ülkesinde bulunan taşınmazının satışı ile ilgili konular düzenlenmiştir. Maddeye göre yabancı iflas ettiği zaman borcuna karşılık gayrimenkulünün satılıp satılmayacağına karar verme yetkisi münhasıran Osmanlı mahkemelerine tanınmıştır⁷⁰.

Kanunun dördüncü maddesi yabancıların mülkiyetinde olan taşınmazlar üzerinde tesis edilecek bağış ve vasiyetle ilgilidir. Maddeye göre bir yabancı intikal ve bağışlaması uygun olan araziye bağışlama ve vasiyet etme yetkisine sahiptir. Ancak bağışlama ve vasiyet etme konusunda Osmanlı Devleti kanunlarının izin vermediği taşınmazlar hakkında Osmanlı Devleti'nin hukuki düzenlemeleri geçerli olacaktır⁷¹. Bir başka deyişle yabancılar

(68) Safer Kanunun 2. maddesi: "Birinci madde ahkam-ı iktizasınca dahil ve harici şuhurda emlake mutasarrif olan ecnebiler emlaklerine aid kaffe-i hususatda teba-i Devlet-i Aliye'nin mükellef oldukları şeraiti ifaya mecbur olacaklar ve bu mecburiyetin neticesi meşruası olmak üzere evvela emlake tasarruf ve intikal ve ferağ ve istiklali hakkında halen cari olan ve istikbalen cereyan edecek olan kavanin nizam-ı zabta ve belediyyeye ittiba edecek. Saniyen her ne nam ve şekilde olursa olsun dâhil ve harici şehirde teba-i Devlet-i Aliye'den olan ashab-i emlakın mükellef olduğu ve bundan böyle olabileceği kaffe-i tekâlif ve rüsumatı ifa eyleyecek. Salisen emlake müteallik kaffe-i hususatda ve ona dair bir dava vukuunda gerek kendileri gerek müdde' a aleyh olsun ve gerek iki taraf dahi tebayı ecnebiyeden bulunsun doğrudan doğruya Devlet-i Aliye mahkemelerine müracaat edeceklerdir. Ve ecanibin mutasarrif oldukları emlake aid olan hususat zatlarına mahsus sıfat-ı tabiiyyet-i asliyelerinin müdahalesi olmaksızın ve muahadat iktizasınca zatlarına ve emval-i menkulelerine aid olan mu'afiyet muhafaza olunmak kaydıyla teb'a-i Devlet-i Aliyye'den olan ashab-ı emlak haiz oldukları hukuk ve mükellef oldukları şerait ve tabi oldukları usul üzere ru'yet olunacaktır".

(69) Konan, Yabancıların Hukuki Statüsü, s. 108. Maddenin yorumundan yabancıların konsolosluk aracılığı ile değil, doğrudan Osmanlı yetkililerince mahkemeye çağrılacağı, yargılama sırasında tercüman bulunmayacağı sonucuna da ulaşılabılır.

(70) Safer Kanunun 3. maddesi: "emlake mutasarrif ecnebinin iflası halinde istedikleri yani tevsiye memurları müflisin uhde-i tasarrufunda olup mahiyeten ve nizamem mutasarrifin duyuruna karşılık olması mücaz olan emlakın satılması için hükümet ve mehakim-i resmîye-i Devlet-i Aliyyeye müracaat edeceklerdir ve bir ecnebi mutasarrif-i emlak olan bir ecnebi aleyhinde emlakten maada bir maddeden dolayı davası olupkançılıryası hükümiyle davasını kazandığı halde dahi bu hüküm mahkûm olan ecnebinin ifa-yı deyne salih olan emlakinin satılmasını istilzam eyledikte kezalik hükümet ve mehakim-i Aliyye'ye müracaat olunarak satılması dayın tarafından iddia ve talep olunan emlakinin deyne bedel satılması nizamem mücaz olan sınıfdan olup olmadığı evvel emirde mehakim ve hükümet-i Osmanîye tarafından ba'det-tahkik icra olunacaktır".

(71) Safer Kanunun 4. maddesi "bir yabancı vasiyet ile intikal ve hibesi mücaz olan emlakini vasiyet ve hibe etmek salâhiyetine nail olup hibe veya vasiyet olunmayan veyahut hibe ve vasiyet salâhiyetine Kavanin-i Devlet-i Aliyye'nin mesağı bulunmayan emlak-i metruke hakkında nizam-ı Devlet-i Aliyye icra olunacaktır".

hem rakabe hem de tasarruf hakkına sahip oldukları mülk arazileri bağışlama ve vasiyet etme yetkisine sahiptirler. Ancak aynı hak miri arazi ya da vakıf arazi mutasarrıfına tanınmamaktadır. Çünkü bu araziler üzerinde mutasarrıf sadece tasarruf hakkına sahiptir. O halde yabancıların miri arazi ve vakıf arazi ile ilgili yapacağı bağışlama ve vasiyet işlemleri Osmanlı kanunları gereğince geçerli olmayacaktır.

Beşinci maddeye göre ise bir yabancıların taşınmaz edinimi hakkından yararlanabilmesi için Osmanlı Devleti'nin bu konuda yaptığı düzenlemelerin vatandaşı olduğu devlet tarafından onaylanması gerekmektedir⁷². Bu çerçevede Osmanlı Devleti yabancıların Safer Kanunundan yararlanabilmeleri için mensup oldukları devletin Kanuna bağlı ek protokolü onaylamasını şart koşmuştur.

VII. Ecanibin Hakkı İstimlak Nizamnamesine Bağlı Ek Protokol

1867 tarihli Safer Kanununun beşinci maddesine göre yabancıların Osmanlı ülkesinde taşınmaz edinebilmeleri için tabiiyetinde oldukları devletin kanuna bağlı ek protokolü imzalaması gerekiyordu. Protokolün en ilgi çekici noktası yabancıların Osmanlı ülkesinde taşınmaz edinimi ile ilgili herhangi bir hükmün metinde yer almamasıdır. Protokol esas itibarıyla yabancıların o güne kadar kapitülasyonlarla elde ettikleri imtiyazlara bazı kısıtlamalar getirmeyi amaçlamaktadır.

Kapitülasyonlar çerçevesinde yabancıların konutlarına konsolos veya tercüman hazır bulunmadan girilememekteydi. Protokol ise, konsolosluga dokuz saat ya da daha fazla uzak olan yabancıların meskenlerine cinayet, cinayete teşebbüs, yangın, gasb, silahla yahut kırmak suretiyle yahut meskûn bir evde geceleynin hırsızlık, silahlı isyan, kalpazanlık gibi suçlarda ve gecikmesinde zarar doğabilecek hallerde yerel yöneticilerin talebi ve köy ihtiyar heyetinden üç üyenin katılımı ile suç ister bir yabancı, ister Osmanlı tebaası tarafından,

ister yabancıların ikametgâhında isterse ikametgâh dışında bir mahalde işlenmiş olsun konsolos veya vekili olmadan girilebileceği hükmünü getirmiştir⁷³. Böylelikle kapitülasyonlarla kabul edilen yabancıların konut dokunulmazlığının alanı bir miktar sınırlanmaya çalışılmıştır.

Protokolle yabancıların imtiyazlarına getirilen ikinci sınırlama şehirlerden uzak mahallerde Osmanlı makamlarının yabancılarla ilgili yargı yetkisi konusunda yapılan düzenlemedir. Protokole göre konsolosluk memurunun ikametgâhından dokuz saat uzak mahallerde ve Vilayet Adli Teşkilatı Hakkındaki Kanununun tatbik edileceği yerlerde, yabancılarla ilişkin matrahı bin kuruşu geçmeyen alacak davaları ile beş yüz kuruşu geçmeyen para cezalarını içeren ceza davalarına sulh hâkimliği görevini ifa eden köy ihtiyar meclisi ve kaza deavi meclisi bakacağında, tercüman ve konsolos hazır bulunmadan dava görülebilecekti⁷⁴.

Ek protokolle yapılan düzenlemeler bize Osmanlı Devleti'nin yabancılarla taşınmaz mülkiyeti hakkı verirken bunun karşılığında kendisi için artık büyük bir yük teşkil eden kapitülasyonlardan kısmen de olsa kurtulmak istediğini göstermektedir. Bu nedenle yabancıların Osmanlı ülkesinde gayrimenkul edinebilmeleri için vatandaşı oldukları devletin ek protokolü imzalaması ön şartını getirmiştir.

Ek protokolü imzalayan dolayısı ile vatandaşları Osmanlı Devletinde taşınmaz edinme hakkı kazanan devletler şunlardır: Fransa (9 Haziran 1868), İsveç-Norveç (13 Haziran 1868), Belçika (4 Temmuz 1868), İngiltere (8 Temmuz 1868), Avusturya (5 Kasım 1868), Danimarka (10 Mayıs 1869), Prusya (7 Hazi-

(72) Safer Kanununun 5. maddesi "Her bir ecnebi istimlak hakkından istifade etmek için taraf-ı Devlet-i Aliyye'den teklif olunan suret-i tanzimiyeye mensup olduğu devlet tarafından muvafakat olunmak lazımdır".

(73) Chiha H. Nedjib, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu", (Çeviren: Cin Halil) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. XXIV, sy. 1-4, 1967, s. 273.

(74) Chiha, s. 274; ek protokolün tam metni için bkz. Altuğ, s. 80-82.

ran 1869), İspanya (5 Ekim 1870), Yunanistan (24 Şubat 1873), Rusya (20 Mart 1870), İtalya (23 Mart 1873), Flemenk (6 Ağustos 1873), ABD (11 Ağustos 1874), Portekiz (29 Ocak 1883), İran (30 Haziran 1883)⁷⁵. Sırbistan her ne kadar bu protokolü imzalamasa da 1896 tarihli Konsolosluk Anlaşması ile vatandaşlarının taşınmaz mal sahibi olmaları hakkını elde etmiştir⁷⁶. Ayrıca Fransa ve Almanya himayesinde olan İsviçre de bu haktan yararlanabilmiştir⁷⁷. Yine Osmanlı Devleti ile ABD arasında 1874 yılında imzalanmış olan anlaşma ile Amerikan vatandaşlarının Osmanlı topraklarında gayrimenkul sahibi olmasına izin verilmiştir⁷⁸. Görüldüğü üzere liste bir hayli kabarıktır. Birçok ülke İstimlak Kanununun çıkmasından çok kısa bir süre sonra ek protokolü onaylayarak vatandaşlarının taşınmaz edinme hakkından yararlanmasını sağlamışlardır.

26 VIII. Yabancıların Taşınmaz Mallar Üzerindeki Miras Hakkı ve Bu Konuda Ortaya Çıkan Hukuki Anlaşmazlıklar

1867 Ecanibin Hakk-ı İstimlak Nizamnamesi ile ilgili olarak ortaya çıkan en önemli tartışma yabancılara ait taşınmazların mirasla intikali ve yabancıların Osmanlı vatandaşlarına mirasçı olup olamayacakları konusu olmuştur. Bu problem Osmanlı vatandaşlığını terk eden Ermeniler açısından da büyük önem arz etmektedir. Olayın iki boyutu vardır. Bunlardan birincisi Safer Kanunundan sonra Osmanlı ülkesinde gayrimenkul sahibi olan yabancı statüsündeki Ermeniler öldüğü zaman bunlara ait taşınmazların nasıl taksim edileceğidir. İkinci boyutu ise yabancı ülke vatandaşlığına geçen Ermenilerin Osmanlı vatandaşlarına mirasçı olup, taşınmaz mallar üzerinde pay sahibi olup, olamayacaklarıdır.

Osmanlı Arazi Hukuku hükümlerine göre mülk arazide arazinin hem kuru mülkiyeti (rakabe hakkı) hem de tasarruf hakkı mirasçılara geçer. Buna mukabil miri arazi ve

vakıf arazide mirasçılara intikal eden sadece tasarruf hakkıdır. Çünkü miri arazide kuru mülkiyet devlete, vakıf arazide ise vakfa aittir. Mülk arazide şer'î intikal bir başka ifade ile İslam Miras Hukuku Hükümleri (Feraiz) geçerli olurken, miri arazi ve vakıf arazide ise adi intikal (örfi intikal) kuralları geçerliydi. Bilindiği üzere adi intikal kuralları örfi hukuk yani ulul'emr tarafından belirlenmiştir. Her iki intikal türünde de bazı miras engelleri vardır. Konumuz açısından önemli olan miras engelleri din ayrılığı ve tabiiyet ayrılığıdır. Bu nedenle her iki miras engelini de yakından incelemek yararlı olacaktır.

Din ayrılığı (İhtilaf-ı Din) gerek şer'î intikal gerekse örfi intikalde bir miras engeli teşkil etmektedir. Muris ve mirasçılar ayrı dinlere mensuplarsa mirasçılık ilişkisi kurulmaz. Mirasçının mirastan pay alabilmesi için murisle aynı dinden olması gerekir. Bu prensip çerçevesinde bir gayrimüslim bir Müslümana mirasçı olamayacağı gibi, İslam hukukçularının büyük bir bölümüne göre müslümanlar da gayrimüslimlere mirasçı olamazlar. Din ayrılığının miras engeli teşkil etmesi sebebiyle Müslüman bir erkekle zimmi bir kadın geçerli bir nikâh akdi yapabilmelerine rağmen, birbirlerine mirasçı olamazlar. Yine bu evlilikten doğan çocuklar babalarının dininden sayıldıkları yani Müslüman olarak kabul edildikleri için anneleriyle miras bağları kurulmaz. Burada dikkate alınması gereken nokta ölümün meydana geldiği andaki din farkıdır. Sonradan ortaya çıkan din farkının (örneğin bir zimmi öldükten sonra oğlunun müslüman olması gibi) mirasçılık üzerinde bir etkisi olmaz.

Müslümanlar arasındaki mezhep farkı miras engeli teşkil etmez. Yine yaygın kanaate göre İslamiyet dışındaki din mensupları arasındaki din farklılığı miras engeli ortaya çı-

(75) Mardin Ebulula Toprak Hukuku Dersleri, İstanbul 1947, s. 27; Obut Sait, Türk Hukukunda Hakiki ve Hükmi Şahısların Aynı Haklardan İstifadesi, Ajans-Türk Matbaası, Ankara 1956; Konan, s. 106.

(76) Sırbistan Konsolosluk Sözleşmesi, Düstur 1. Tertip, c. 7, s. 160.

(77) Altuğ, s. 46.

(78) Selvi/Demirkol, s. 335.

karmaz. Bu sebeple Yahudi Hristiyan'a, Hristiyan da Yahudi'ye mirasçı olabilir⁷⁹.

İslam dinini terk eden mürted de hiç kimseye mirasçı olamaz.

Yukarıda belirttiğimiz gibi din ayrılığı örfi intikalde de bir miras engeli olup, hem intikal hem de tapu hakkına mani teşkil etmiştir⁸⁰. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde miri tarım arazisinde din ayrılığı bir miras engeli olarak kabul edilme- miştir. Başlangıçta "müteveffa Müslümanın yeri kâfir karındaşına verilmek kanundur" prensibi geçerli iken, daha sonra "ihtilaf-ı dineyn mani-i irs ve tapudur" kuralı yerleşmiştir⁸¹. Din ayrılığının bir miras engeli teşkil etmesi Arazi Kanununda da aynen benimsenmiştir. Arazi Kanununun 109. maddesine göre "müslimin arazisi gayr-i müslim olan evladına ve babasına ve anasına ve gayr-i müslimin arazisi müslim olan evladına ve babasına ve anasına intikal etmez".

Konumuz açısından özel bir önem teşkil eden tabiiyet ayrılığı (ihtilaf-ı dar) da hem şer'i intikal hem de örfi intikalde miras engelidir. Şer'i intikalde Müslümanlar hangi devletin vatandaşı olurlarsa olsunlar birbirlerine mirasçı olabilirler. Ülke farklılığı müslümanlar için bir miras engeli değildir. Ülke farklılığının sebep olduğu miras engeli, İslam ülkesi (Dâr'ül İslam) vatandaşı olan gayrimüslimler (zımmi) ile yabancı ülke (Dâr'ül Harb) vatandaşı olan gayrimüslimler arasında geçerlidir⁸². Örneğin Osmanlı tebaasından bir Ermeni ölüp, biri Fransız, diğeri Osmanlı vatandaşı iki oğlunu bıraksa bütün miras Osmanlı tebaasından olan oğluna geçer. Fransız tabiiyetinde bulunan oğlu tabiiyet ayrılığı sebebiyle mirasçı olamaz.

Tıpkı şer'i intikalde olduğu gibi örfi intikalde de tabiiyet ayrılığı bir miras engelidir. Arazi Kanunnamesinin 110. maddesinde bu prensip şu şekilde ifade edilmiştir: "tebaayı Devlet-i Aliye'den olan bir kimsenin arazisi tebaayı ecnebiyeden olan evladına ve babasına ve anasına intikal etmez ve tebaayı Devlet-

i Aliyye'den olan kimsenin arazisinde tebaayı ecnebiyeden olan kimsenin tapusu olamaz." Maddeden de açık bir biçimde anlaşılacağı üzere yabancıların Osmanlı tabiiyetinde olan kimselerin miri ve vakıf arazileri üzerinde intikal ve tapu hakkı yoktur. Örneğin Osmanlı tebaasından olan bir zimmi mesela bir Ermeni biri Osmanlı, biri İngiliz tebaasından olan iki oğlunu bırakarak ölse, tasarrufunda bulunan miri ve vakıf arazi Osmanlı tebaasından olan oğluna intikal edip, İngiliz tebaasından olan oğlu mirasçı olamaz⁸³.

Arazi Kanunu'nun 110. maddesi sadece yabancıların Osmanlı tebaasının arazisi üzerinde intikal ve tapu hakkı sahibi olmadığını tespit etmiş, Osmanlı tebaasının bir yabancıya mirasçı olup olmayacağı konusunda herhangi bir düzenleme yapmamıştır. Ancak maddede Osmanlı tebaasını yabancıların mirasından mahrum edecek bir düzenleme yapılmadığı için birçok hukukçu tarafından Osmanlı tebaasının yabancıya mirasçı olabileceği şeklinde yorumlanmasına yol açmıştır. Arazi Kanunu'nun kabul edildiği tarihte henüz yabancılar Osmanlı ülkesinde taşınmaz sahibi olma hakkı tanınmadığı için bu yönde bir hükmün kanuna konulmaması tabiidir. 1867 tarihli kanun da yabancılar Osmanlı Devleti'nde gayrimenkul edinme hakkı tanırken bu konuda herhangi bir düzenleme

(79) Din ayrılığının şeri ve örfi hukukta miras engeli olarak kabul edilmesi hakkında bkz. Cin/Akıylmaz, s. 461, 486; Berki Ali Himmət, İslam Hukukunda Feraiz ve İntikal, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 33; Aktan Hamza, Mukayeseli İslam Miras Hukuku, İşaret Yayınları, İstanbul 1991, s. 50-52; Bilmen, c. 2, s. 225-226; Cin Halil, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1992, s. 244-245; Cin Halil, Eski ve Yeni Türk Hukukunda Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikali, Sevinç Matbaası, Ankara 1979, s. 7, 42-44.

(80) İntikal hakkı sahibi mirasçılar arazi mutasarrıfı öldüğü zaman herhangi bir bedel ödemeksizin otomatikman tasarruf hakkının intikal ettiği mirasçılardır. Tapu hakkı sahipleri ise ancak devlete tapu bedeli denilen bir ödeme yapmak suretiyle intikal hakkına sahip olabilen mirasçılardır.

(81) Barkan Ömer Lütfi, "Türk Toprak Hukukunda Tanzimat ve 1274/1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi", Tanzimat, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1940, s. 347; Cin, Miras, s. 43.

(82) Cin/Akıylmaz, s. 461-462; Bilmen, c. 2, s. 226-227; Cin, Miras, s. 7; Akın Zeki, "İslam Miras Hukukunun Umumi Esasları ve Osmanlı Kanunnamelerinde Buna Aykırı Hükümler", Adalet Dergisi, Yıl: 41, sy. 11, 1950, s. 1432; Karaman, İslam Hukuku, c. 1, s. 371; Cin, Miras, s. 7.

(83) Cemalettin H., 'Telhis-i Ahkam-ül Arazi, İstanbul 1329, s. 360-363; Atuf Bey, s. 350; Ali Haydar, Şerh-i Cedid-i Kavanin-ül Arazi, İstanbul 1331, s. 468-469; Halis Eşref, Külliyyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi, İstanbul 1315, s. 618-619; Cin, Miras, s. 45; Cin, Toprak, s. 246-247.

yapmamıştır. Bu durum tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Ancak mirasçılık hakkı sadece tebaaya özgü bir medeni hak olup, bir Osmanlı vatandaşının yabancıya mirasçı olabilmesini reddetmek tebaaya tanınan haktan daha fazlasını yabancılara tanımak anlamına gelir. Örneğin Osmanlı Devleti'nde miri ya da vakıf araziye tasarruf eden Fransız vatandaşı olan bir Ermeni öldüğü zaman biri Osmanlı biri de İngiliz tebaasından iki oğlunu bırakmış olsa Osmanlı tebaasına miras hakkının tanınmadığını varsayarsak arazinin tamamı İngiliz tebaasından olan oğluna intikal edecektir. Böyle bir durumun ise kabulü imkânsızdır. Çünkü hiçbir devlet yabancılara kendi vatandaşlarına tanıdığından daha fazla hak ve imtiyaz vermez⁸⁴.

Konu ile ilgili 21 Recep 1327 tarihli Şura-yı Devlet kararı açıkça Osmanlı vatandaşlarının yabancıların miri ve vakıf arazileri üzerinde intikal hakkı sahibi olduğunu ortaya koymaktadır⁸⁵. Ayrıca 23 Temmuz 1291/1875 tarihli tezkere-i samiye “*ecnebilerin uhdele-rindeki emlak ve arazi kanunen müstebak olan veresesine intikal eder*” hükmünü getirmiştir. Tezkerede geçen “*kanunen müstebak olan verese*” tabirinden anlaşılması gereken herhangi bir kanun hükmü ile adi ve şer’i intikalden mahrum edilmemiş olan ve bu haktan yararlanmaya yetkili olan mirasçılardır. Osmanlı tebaası ise hiçbir hukuki düzenleme ile yabancıların mirasından mahrum edilmemiştir. Dolayısı ile bir yabancıların mirasının Osmanlı vatandaşlarına intikali konusunda hukuken bir engel yoktur⁸⁶.

Osmanlı tebaası ile yabancı tebaa arasında bir engel olan tabiiyet ayrılığının yabancı tebaa arasında da intikale mani olup olmayacağı cevaplanması gereken sorulardan birisidir. Her şeyden önce yabancı ülke vatandaşları hangi ülkede ikamet ederlerse etsinler birbirlerine mirasçı olabileceklerinden hareketle, Osmanlı Devleti'nde taşınmaz sahibi olan bir yabancıların ölümü halinde başka bir ülkede oturan ve muris ile aynı tabiiyete sahip olan bir yabancıların mirasçı olabileceği

kabul edilmiştir⁸⁷. Örneğin Osmanlı Devleti'nde arazi mutasarrıfı olan bir Amerikan vatandaşı Ermeni öldüğünde geride biri İstanbul’da birisi de New York’ta oturan iki oğlu kalsa geride kalan miri ya da vakıf arazi iki oğluna eşit olarak intikal eder.

Konunun bir başka boyutu yabancılar aynı devletin tebaasından olmayıp, ayrı ayrı devletlerin vatandaşı iseler bunlar arasında intikal ve tapu hakkının mümkün olup olmayacağıdır. Bu konuda hukukçular arasında bir görüş birliği yoktur. Bir kısım yazarlar şer’i hukukun iki ayrı devlet tebaasından olan kimseler arasında mirasın intikaline izin vermemesine kıyasen iki ayrı yabancı tebaanın birbirlerinin miri ve vakıf arazisinde intikal ve tapu hakkı sahibi olamayacaklarını iddia etmişlerdir⁸⁸.

Diğer görüş sahipleri ise aksi görüşü savunarak, Osmanlı Devleti'nde arazi tasarruf eden bir yabancıların ölümü halinde farklı tabiiyetlere mensup olan mirasçılarının intikal hakkına sahip olduğunu belirtmişlerdir⁸⁹. Bu görüş sahiplerine göre örneğin Osmanlı

(84) Halis Eşref, s. 620; Cin, Miras, s. 45-46; Cin, Toprak, s. 247.

(85) “teb’a-i ecnebiyeden vefat edenlerin mutasarrıf oldukları emlakın teb’a-i Devlet-i Aliyye’den bulunan evladına intikalinin icrası hakkında cereyan eden teamülün ibkası yahud başka suretle muamele ifası emrinde istifsar-ı reyî mutazammın Evkaf-ı Hümayun Nezaret-i celilesinden bi’t-takdim Tanzimat Dairesinden terkim ve Mülikiye Dairesinden dahi tezeyyil olunup, Meclis-i Vükelada mütalaa kılınan mazbatada gösterildiği üzere icareteynele tasarruf olunan müsakkafat ve müstagillat-ı vakfiyenin evlad-ı zükur ve inasa seviyyen intikali ve intikalinin ahiren tevsi’i ve ecanibin hakk-ı tasarrufa nailiyeti mevadd-ı kanuniyeden olduğundan ve miras hakkındaki ahkam-ı şer’iyye ise tamamıyla başka olup 4. Cilt düsturda münderic 24 Temmuz 1291 tarihli tezkere-i saniyenin hükmü dahi bunu müeyyid bulunduğundan ve maafil İstimlak Kararnamesinin neşrinden sonra memelik-i Şahane akarat-ı vakfiyeye mutasarrıf olan ecanibin teb’ai Devlet-i Aliyye’den bulunan evlad ve akaribin hakk-ı intikalden mahrumiyetine dair bir güne sarahat-ı kanuniye ve nizamiye bulunmadığından bunları o hakk-ı intikalden mahrum etmek ahkam-ı kavanin ve nizamata ve tabiiyet-i Devlet-i Aliyye’nin muhafaza-i şerefi noktasına ma’tuf olan menfa’at-i siyasiye-i devlete ve icabı maslahata münafi olmayan mezkur teamülün muhafazası zarurî görüldüğü beyanıyla mucibince icra-yı icab-ı ba-tezkire-i saniye iş’ar buyurulmuşve keyfiyet kuyud-ı Hakani idaresinin ifadesiyel icab edenlere tefliğ ve izhar kılınmıştır, Fraşirli Mehdi, s. 276; Berki de ecnebi tabiiyetinde bulunan bir şahsın vefatında mutasarrıf olduğu miri arazi ve vakıf arazilerin Osmanlı tebaasından varislerine intikal edeceğine ilişkin 1324 tarihli bir iradedden bahsetmektedir. Berki Ali Himmet, Miras ve Tatbikat, Yeni Matbaa, Ankara 1968, s. 137.

(86) Ali Haydar, Arazi, s. 476; Cemalettin, s. 360-363; Cin, Toprak, s. 247.

(87) Cemalettin, s. 361; Ali Haydar, Arazi, s. 474; Cin, Miras, s. 47; Cin, Toprak, s. 248.

(88) Halis Eşref, s. 622; Ali Haydar, Arazi, s. 474.

(89) Cemalettin, s. 362.

ülkesinde arazi tasarruf eden bir İngiliz vatandaşını öldüğünde onun Fransız tabiiyetinde bulunan oğlu mirasçı olabilecektir. Nitekim Şura-yı Devlet de bu görüşü kabul ederek 13 Nisan 13300/1883 tarihli ve 7 Haziran 1324/1908 tarihli kararlarında ayrı tebaadan olan yabancıların miraslarının birbirlerine intikal edeceğini tartışma götürmez bir şekilde karara bağlamıştır⁹⁰. Ayrıca 7 Haziran 1324/1906 tarihli iradeye göre yabancıların Osmanlı ülkesinde sahip oldukları mülk taşınmazların da başka bir yabancı tabiiyette olan varislerine intikalinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır⁹¹.

İstımlak Nizamnamesi ile ilgili çokça tartışılan konulardan birisi de yabancılara taşınmaz mülkiyeti hakkının tanınmasından sonra Osmanlı vatandaşlarına mirasçı olup olamayacaklarıdır. Yukarıda da üzerinde durduğumuz gibi 1858 tarihli Arazi Kanunnamesinin 110. maddesine göre yabancıların Osmanlı tabiiyetinde bulunan birisinin miri ya da vakıf arazisi üzerinde intikal hakları yoktur. Ancak 1867 İstımlak Nizamnamesi ile yabancılara taşınmaz mülkiyeti tanınarak Osmanlı vatandaşları ile eşit statüye getirildiği belirtilerek Arazi Kanununun 110. maddesindeki yasağın artık geçerli olmadığı savunulmuştur. Genellikle yabancı yazarlar İstımlak Kanunundan sonra yabancıların Osmanlı vatandaşı olan murisin taşınmaz malları üzerinde miras hakkına sahip olduğunu iddia etmişlerdir⁹². Ancak önemle vurgulamak gerekir ki 1867 tarihli kanunla yabancılara gayrimenkule tasarruf ve temellük hakkı tanınırken miras hakkı tanınmamış, bununla ilgili en ufak bir imada dahi bulunulmamıştır. Zaten yabancılara taşınmaz edinme hakkının tanınması miras hakkının da tanınmasını gerekli kılmaz. İkisi birbirinden farklı haklardır. Zaten yukarıda ayrıntılı bir şekilde üzerinde durduğumuz gibi Osmanlı hukuk sisteminde gerek şer'i intikalde gerekse örfi intikalde tabiiyet ayrılığı bir miras engelidir. Bu sebeple 1867 Safer Kanunundan sonra yabancıların Osmanlı Devleti'nde Osmanlı vatandaşlarına

mirasçı olabilme engelinin ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. 24 Haziran 1291/1876 tarihli Şura-yı Devlet kararında da bu görüş teyit edilmektedir⁹³.

Arazi Kanunu'nun 111. maddesi Osmanlı tabiiyetini terk eden kimseyi ve mirasçılarını intikal hakkından mahrum etmiştir. 111. maddeye göre "*tabiiyeti Devlet-i Aliyye'yi terk eden kimsenin arazisi tebaayı Devlet-i Aliyye'den veyahut tebaayı ecnebiyeden evladına, babasına, anasına intikal etmeyip filhal mahlûl olur ve hakkı tapu ashabı aranılmayıp bilmüzayede talibine tefviz olunur*". Madde metninden de anlaşılacağı üzere Osmanlı tabiiyetinden ayrılan kişilerin miri arazisi elerinden alınacağı gibi bu arazi üzerinde sahip oldukları tasarruf hakkı mirasçılara da intikal etmemektedir. Arazi hiçbir mirasçının bulunmadığı durumlarda olduğu gibi mahlûl olup devlete dönmekte ve devlet tarafından müzayede usulü ile yeniden tefviz edilmektedir. Mesela Osmanlı tabiiyetinde olan bir Ermeni başka bir ülkenin vatandaşlığına geçtiği zaman miri arazisi ne Osmanlı ne de yabancı ülke vatandaşı olan mirasçılara intikal etmeyip, devlete geri döner. Arazi Kanununun bu hükmü daha sonra çıkarılan hukuki düzenlemelerle tadil edilmiştir. Bu sebeple konunun 1867 İstımlak Nizamnamesi, 1869 Tabiiyet Kanunu ve 1869 Ecanibin Hakk-ı İstımlak Kanunu'nun 1. maddesinde İstisna Olunan Eşhasın Emlak ve Arazisine Mahsus Kanun

29

(90) Cin, Miras, s. 48; kararlar için bkz. Berki, Miras ve Tatbikat, s. 136; Cemalettin/Asador, s. 361-362.

(91) Berki, Miras ve Tatbikat, s. 21, dpn: 3; Farklı tabiiyetteki kişilerin birbirlerine mirasçı olabilecekleri yönünde içtihadlar vardır. Bu içtihadların ortak noktası "birbirleriyle dost olan ve barış içinde yaşayan devletler arasında ismet ve velayet inkitaya uğramadığı için irs durumunun devam edeceği ve ihtilaf-ı darın sadece ismet ve velayetin kesilmesi halinde " söz konusu olacaktır, Altuğ, s. 52-53.

(92) Konan, Yabancıların Hukuki Statüsü, s. 132-133.

(93) "Mülkiyet ve mirasın karşılıklı olarak birbirlerine bağlı olmadığı ve birinin diğerinden ayrı şeyler olduğu; 7 Safer 1284 tarihli kanun ile yabancılara gayrimenkullere sahip olma hakkının tanınması, fakat Osmanlı tebaasından olan muris tarafından bırakılmış malları miras yoluyla iktisap hakkının yabancı tabiiyetli olan akrabalara tanınmadığı; Arazi Kanununun 110. Maddesinde mevcut tevarüs ehliyetliliği Osmanlı tabiiyet bağlarını muhafaza etmek meşru gayesiyle kaleme alındığından bu noktanın bütün memleketlerde ehemmiyetle nazara alındığı gibi Osmanlı Devleti'nde de kabul edilmesi gerektiği cihetle, bunun sonucu olarak bir Osmanlı tebaasının ölümü halinde menkul ve gayrimenkullerinin miras yolu ile yabancı tebaalı çocuklarına yahut akrabalarına intikal edemeyeceğini mutazammın karar muhafaza edilmek gerekir", Chiha, s. 254.

çerçevesinde yorumlanması gerekmektedir. Bu nedenle konu ilgili kanunlar incelenirken ele alınacaktır.

IX. 1869 Tabiiyet Kanunu

Çalışmamızın “Yabancı Ülke Vatandaşlığına Geçen Osmanlı Ermenileri” alt başlığında ayrıntılı bir biçimde üzerinde durduğumuz gibi Osmanlı Devleti’nde 19. Yüzyıla gelindiğinde gayrimüslim tebaanın artan oranda yabancı ülkelerin vatandaşı olduklarını iddia etmeleriyle birlikte bir tabiiyet kanununa duyulan ihtiyaç artmıştır. Üstelik tabiiyet değiştiren bu şahısların daha öncesinde Osmanlı tebaası oldukları için taşınmaz mülkiyetine sahip olmaları, dolayısı ile ellerinde kayda değer ölçüde gayrimenkul olması konumuz açısından büyük önem taşımaktadır. 1867 öncesi yabancıların böyle bir haktan istifade edemediği düşünüldüğünde konunun ne denli mühim olduğu anlaşılacaktır. Osmanlı Devleti de durumdan rahatsız olduğu için 1267/1850 yılında yabancı elçiliklere gönderdiği “*Bila Mezuniyet Tabiiyet-i Osmaniyyeyi Terkedenler Hakkında İttihaz Edilen Usüle Dair Süferat-ı Ecnebiyeye Gönderilen Müzekkere*”de Osmanlı tabiiyetini terk ederek başka bir devletin tebaası olan kişilerin en geç üç ay içinde Osmanlı Devletini terk etmeleri gerektiği bildirirken, bu kişilerin ihtilaf-ı dar (tabiiyet ayrılığı) sebebi ile Osmanlı tebaasında bulunan akrabalarının mirasından mahrum olacakları ve sahip oldukları her türlü arazi üzerinde mülkiyet ve tasarruf haklarını kaybedeceklerini belirtmiştir⁹⁴. Bu müzekkereye ve alınan bütün önlemlerine rağmen Osmanlı tabiiyetinden yabancı devletlere geçiş sürdüğü için 1869 yılında Tabiiyet Kanunu çıkarılmıştır.

10 Şevval 1285/23 Ocak 1869 tarihinde Osmanlı Devleti’nin ilk vatandaşlık kanunu olarak yürürlüğe giren “*Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi*” 1 Ocak 1929’a kadar yürürlükte kalmıştır. Kanunun gerekçesinde yürürlüğe girme sebebi olarak gayrimüslim

tebaanın gayrı meşru olarak yabancı tabiiyetine geçmesi gösterilmiştir. Dokuz maddeden oluşan kanun, 60 yıllık yürürlük süresi içinde sadece bir kez I. Dünya Savaşı devam ederken 1916’da altıncı maddesine getirilen ve dört fıkradan oluşan bir zeyl ile değişiklik geçirmiştir⁹⁵.

Kanunda İslam-Osmanlı Hukukunda o güne kadar yabancıları ifade etmek için kullanılan müstemen kavramı yerine ecnebi kavramının kullanıldığı görülmektedir. Zaten yapılan düzenlemeler incelendiği zaman İslam Hukukundaki Dar’ül İslam-Dar’ül Harb ayrımı ile zimmi, müstemen gibi İslam Hukuku kaynaklı kavramların yerini daha Batılı kavramların aldığı, tabiiyet konusunda Batı Hukukuna yakın düzenlemeler yapıldığı görülmektedir.

Kanunun birinci maddesi anne babası veya sadece babası Osmanlı tebaası olduğu anda doğan çocukları Osmanlı tebaası olarak kabul etmektedir. İkinci maddeye göre anne ve babası yabancı olduğu halde Osmanlı Devleti sınırları içinde doğan bir şahıs reşit olduktan sonra üç yıl içinde Osmanlı tabiiyetini “bihakkın” talep edebilecektir. Kanunun üçüncü maddesi adi telsiki düzenlemiştir. Maddeye göre reşit olmuş bir yabancı Osmanlı Devleti’nde beş yıl aralıksız ikamet ederse Hariciye Nezaretine bir dilekçe vermek suretiyle Osmanlı vatandaşlığını kazanabilir. Fevkalade telsikle ilgili dördüncü maddeye göre ise adi telsik için gerekli şartları yerine getirmeyen yabancılar “müsaade-i istisnayıye” ile Osmanlı vatandaşlığını kazanabilirler. Genellikle bu maddeden Osmanlı Devletine hizmet eden ya da Müslümanlığa geçen kişiler yararlandırılmıştır⁹⁶.

Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu’na göre Osmanlı tabiiyetinin kaybedilmesi çıkma,

(94) Osmanağaoğlu, s. 185; Bozkurt, Gayrimüslim, s. 145- 146, Unat İlhan, Türk Vatandaşlık Hukuku, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1966, s. 1-3.

(95) Osmanağaoğlu, s. 197.

(96) Tabiiyet-i Osmaniye Kanununun 1-4. Maddeleri, maddelerin gerekçeleri ve açıklanması ile ilgili olarak bkz. Mahmut Fuad, Tabiiyet, (Transkripsiyonu yapan: Osmanağaoğlu Cihan), Derin Yayınları, İstanbul 2006, s. 27-48; Osmanağaoğlu, s. 201-214.

ıskat ve evlilik yollarıyla üç şekilde gerçekleşmekteydi. Her üç durumda konumuz açısından büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulması gerekir. Ancak bu hükümlerin bir kısmının 1883 yılında çıkarılan “*Ecanibin Hakk-ı İstimlak Kanunu’nun 1. maddesinde İstisna Olunan Eşhasın Emlak ve Arazisine Mahsus Kanun*” ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle Tabiiyet Kanunu ile ilgili bazı açıklamalarımızı bir alt başlıkta yapmak daha sağlıklı olacaktır.

Beşinci maddeye göre Osmanlı Devleti’nden izin alarak yabancı bir devletin tabiiyetine giren kişiler tabiiyet değiştirdikleri tarihten itibaren yabancı kabul edilerek buna göre muamele olunacaklardır. Beşinci maddenin ikinci fıkrasına göre alınacak izin padişahın bu yöndeki iradesi üzerine verilecek bir senede bağlıydı⁹⁷. Yine beşinci maddeye göre Osmanlı Devletinden izin almadan yabancı bir devletin tabiiyetine giren kişilerin yeni uyrukluğu ke-en-lem-yekün yani yok hükmünde kabul edilecek ve bu kişi Osmanlı uyruğu sayılarak diğer Osmanlı tebaasıyla aynı muameleye tabi tutulacaktır⁹⁸. İzinsiz olarak başka bir devletin tabiiyetine girenler için ortaya çıkabilecek bir diğer sonuç bu kişilerin Osmanlı Devleti tabiiyetinden çıkarılması yani ıskattı. Bu sonuç Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesini açıklayan Emirname-i Sami’nin üçüncü maddesinden açıkça anlaşılacaktır. Maddeye göre Osmanlı tebaası gerekli izni elde etmeksizin başka bir devletin tabiiyetine girmişse bu yeni tabiiyeti tanınmayacak ya da kendisine tabiiyetinden ıskat edilmiş gibi davranılacak, memleket dışında ise dönüşü yasaklanacak Osmanlı Devleti sınırları içinde ise Bab-ı Ali’nin talimatı ile Osmanlı ülkesi sınırları dışına sürülebilecektir⁹⁹. Bu düzenleme Osmanlı tabiiyetini terkeden Ermeniler açısından son derece önemli olup, II. Alt başlıkta verdiğimiz bilgilerin daha anlaşılabilir hale gelmesini de sağlayacaktır. Osmanlı Devleti özellikle izin almadan yoğun bir biçimde Rus ve ABD vatandaşlığına geçen,

ardından Osmanlı ülkesine geri dönerek, yabancı ülke vatandaşı olduğu iddiasıyla bu ülkelere tanınan imtiyazlardan yararlanmak isteyen Ermenilere Tabiiyet Kanunu’nun beşinci maddesindeki düzenlemeyi uygulamıştır. Böylelikle bazen yabancı oldukları savını ileri süren Ermenileri Osmanlı vatandaşı olarak kabul etmeyi sürdürmüş, bazen de bunlara vatandaşlıktan ıskat edilmiş gibi davranarak, ülkeye gelişlerini yasaklamış veya geldikleri ülkeye geri göndermiştir¹⁰⁰. Osmanlı Hariciye Nezareti’nin Washington’daki büyükelçiliği aracılığıyla Amerikan hükümeti ile yaptığı temaslarda konu defaatle vurgulanmıştır. Dönemin Hariciye Nazırı Said Paşa’nın bu yöndeki görüşleri doğrultusunda 26 Şubat 1895 tarihinde İstişare Odası’nın hazırladığı mütalâa durumu açık bir şekilde ifade etmekte olup, bu değerlendirme Washington büyükelçiliği kanalıyla ABD yetkililerine ulaştırılmıştır. Konunun önemine sebebiyle bu mütalâadan bir kısmını burada zikretmeyi gerekli görmekteyiz: “...*kavânîn-i Osmaniyye’nin Memâlik-i Şahane’de tamamî-i mer’iyyetine nazaran an-asl Osmanlı olup kaide-i câriye hilâfında olarak Amerika tâbiyyetini ihrâz eden her bir Ermeni’nin Memâlik-i Şahane’ye avdetinde kavânîn-i mezbûre abkâmına tâbi olması tabii idüğünden Hükûmet-i Seniyye, Tabiiyet*

(97) 28 Cemaziyelahir 1310/1893 tarihli “Tebdili Tabiiyet Etmek İsteyenlere Verilecek Mezuhiyetin Fi-Mabad Memalik-i Şahaneyi Avdet Etmemek Şartıyla İtasi Hakkında Şura-yı Devlet Kararı” gereğince Osmanlı Devleti tabiiyetinden çıkmak isteyen şahıslara verilecek izin tekrar Osmanlı topraklarına dönmek şartına bağlanmıştır, Unat, s. 23-24; Osmanağaoğlu, s. 218; Özdemir, s. 9.

(98) Tabiiyet-i Osmaniye Kanununun 5. maddesi “Tebaa-i Saltanat-i Seniyyeden mezunen tabiiyet-i ecnebiyyeye giren eşhas tebdili tabiiyet ettikleri tarihten itibaren ecnebi sifatında tutulub haklarında ol veçhile muamele olunur. Fakat Devlet-i Aliyye’den mezun olmaksızın tabiiyet-i ecnebiyyeye girer ise işbu tabiiyet-i cedidesi ke-en-lem-yekün ve kendisi kema-kan tebaa-i Devlet-i Aliyye’den add olunub kâffe-i hususatda tebaa-i Devlet-i Aliye hakkında olunan muamelenin aynı icra kılınacaktır. Her halde tebaa-i Devlet-i Aliyye’den bir şahsın terk-i tabiiyet etmesi mutlaka irade-i seniyye üzerine verilecek bir senede muallak olacaktır”.

(99) Unat, s. 12; Osmanağaoğlu, s. 223-224; Aynı tarz bir düzenleme 7 Şevval 1285 tarihli “Tabiiyet-i Osmaniyye Kanunnamesine Müzeyyel Mevad Hakkında İrade-i Seniyye” de de mevcuttur. İradeyi Seniyyenin birinci maddesinde usulsüz kazanılan vatandaşlığı yok hükmünde sayarken kişinin ısrarı halinde sınır dışına tard ve ihraç olunacağı öngörülmüştür. Rus ve özellikle ABD vatandaşlığına geçtiklerini iddia eden ve bir müddet sonra Osmanlı ülkesine geri dönen Ermenilere karşı izlenen tutumun temelinde bu hukuki düzenlemeler yatmaktadır.

(100) Bu konudaki belgeler için bkz. Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1899-1906) II, s. 58-59, 167, 183; Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895), s. 55-56; 77-78, 82, 122-124, 140-142; 148.

Kanunnâme-i Hümayûnu'nun beşinci ve altıncı maddeleri ahkâmına istinâden zîrde muharrer iki şıkdan yani ya terk-i tâbiyyet eden Osmanlı'nın tâbiyyet-i cedîdesini keen-lem-yekûn hükümünde add ile merkûmu Osmanlı sıfatıyla Memâlik-i Şahane'ye kabul etmek veyahud terk-i tâbiyyet eden Osmanlı'nın tâbiyyet-i cedîdesini mu'teber add ile evvelâ Memâlik-i Şahane'den tard ve ibraç, sâniyen uhde-i tasarrufiyesinde bulunan emvâl-i gayr-ı menkûlenin hukuk-ı tasarrufiyesinden ve sâlisen hukuk-ı irsiyeden ıskât gibi terk-i tâbiyyet kaziyyesinin netice-i kanuniyesi olan bazı hukukdan mahrum eylemek suretlerinden birini tercih ve ihtiyar edebilir. (Tâbiyyet Kanunnâme-i Hümayûnu'yla fi 7 Safer sene 1284 tarihli kanun ahkâmını mütemmim bulunan fi 28 Subat sene 1298 tarihli kanuna müracaat oluna)”¹⁰¹

1892 yılında konu hukuki bir temele oturtulmak istenmiş ve Şûra-yı Devlet, Osmanlı vatandaşlığından çıkma izninin sadece, tekrar Osmanlı topraklarına dönmek şartıyla verileceğine ilişkin bir karar almıştır. Tabiiyet değişikliği konusunda en fazla sorun yaşanan ülke daha önce de değindiğimiz gibi ABD olmuştur. 1892'de Şurâ-yı Devlet'in aldığı karar iki ülke arasındaki sorunlar giderilemeyince 20 Ekim 1898'de Ali Ferruh Bey imzasıyla Osmanlı Devleti'nin Washington büyükelçiliğine yazılan, oradan da ABD Dışişleri Bakanlığına gönderilen mektupta karar yeniden hatırlatılmıştır. Mektupta tabiiyet değiştirmek isteyen Osmanlı tebaasının Osmanlı topraklarına dönmeme şartını kabul etmedikçe tabiiyetlerini değiştiremeyecekleri bir kez daha vurgulanmıştır. Mektupta Şurâ-yı Devlet'in kararına atıf yapılarak Osmanlı tabiiyetinden çıkarak yabancı ülke vatandaşlığına geçenlerin Osmanlı Devleti tarafından “yabancı” kabul edilip, ona göre işlem yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı konsolosluklarına bu kişilere vize verilmemesi konusunda emir verildiği, ABD yetkililerinin de bu konuda duyarlı davranmaları konusunda gerekli adımların atılmasının beklendiği ifade edilmiştir¹⁰². Buradaki yabancı ifadesi son de-

rece önemlidir. Çünkü gayrimenkul mülkiyeti ile ilgili kurallarda yabancılara dair hükümler uygulanacaktır. Kuşkusuz Osmanlı Devleti ile ABD'nin arasındaki tabiiyet sorununun merkezinde Ermeniler bulunmaktadır.

Osmanlı tabiiyetinden ıskat Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesinin altıncı maddesinde düzenlenmiştir. Kanunnameye yürürlüğü süresince yapılan tek değişiklikte bu maddeye yapılan ekle olmuştur. Zeyden önce sadece iki tane ıskat sebebi kabul eden maddeye göre izin almaksızın yabancı ülkede tabiiyetini değiştiren Osmanlı tebaası ve yabancı bir devletin askerlik hizmetine giren Osmanlı tebaası Osmanlı Devleti tarafından vatandaşlıktan çıkarılabilir. Bu şekilde vatandaşlıktan çıkarılan kişilerin Osmanlı Devleti'ne dönmeleri yasaktır¹⁰³. ıskat sonucunu doğuracak tabiiyet değişikliği Osmanlı uyruğunun iradesi sonucunda gerçekleşmiş olmalıydı. Yeni tabiiyet yabancı kanunun zorlaması ile gerçekleştiği takdirde ıskatla sonuçlanmıyacaktı. Aynı şekilde yabancı devletin askerlik hizmeti de Osmanlı uyruğu tarafından isteyerek kabul edilmiş olmalıydı. Eğer yabancı kanun bu kişiyi kendi tebaası görerek askerlik hizmetine çağırılmışsa bu durum bir ıskat sebebi sayılmayacaktır¹⁰⁴. ıskat bir irade-i

(101) Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri, belge no: 81, s. 205.

(102) Bozkurt, A. B. D. Vatandaşlığı, s. 185-186; Selvi/Demirkol, s. 338-340; ABD hükümetinin verdiği cevapta “ABD Anayasası herkese eşit davranışı emretmektedir. Buna göre, Amerikan tabiiyet yasaları, vatandaş olmak için müracaat eden kişiler arasında, kendi hükümetinden izin almadan tabiiyet değiştirmeyi yasaklayan ülke vatandaşı olup olmamalarına göre bir ayırım yapmaz. Yabancıların vatandaşlığa kabul şartları yasalarla belirlenmiştir ve bunlardan başka şartlar aramaya gerek yoktur. Amerikan mahkemeleri veya birliğin çeşitli devletleri bir vatandaşlık müracaatını kabul için, başvuru sahibinin kendi hükümetinden tabiiyet değiştirme izni aldığı konusunda delil getirmesini isteyemezler. Bu nedenle sizin arzu ettiğiniz bu kuralın uygulanması mümkün görülmemektedir. Çünkü yabancıların vatandaşlığa girişlerindeki hukukî işlemler yürütmenin kontrolü dışındadır. Öte yandan bir Amerikan vatandaşına pasaport vermek için, vatandaşlığı kazanmasında hukuken öngörülme, zaruri olmayan bir şartı tatbik edemeyiz” denilerek Osmanlı Devleti'nin talebi reddedilmiştir. Bozkurt Gülnihal, “Azınlık İmtiyazları - Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 40, Cilt: XIV (Mart 1998), s. 135-137; Bozkurt, A. B. D. Vatandaşlığı, s. 186; Selvi/Demirkol, s. 338.

(103) Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesinin 6. maddesi “Saltanat-ı Seniyye tarafından mezun olmaksızın diyar-i ecnebiyyede tebdil-i tabiiyyet eden veyahut bir ecnebi devletin hizmet-i askeriyesine giren şahsı Devlet-i Aliyye isterse tabiiyetinden ıskat edebilir ve bu makule tabiiyeti ıskat olunan eşhasın memalik-i şahaneye avdeti memnu olur.”

(104) Osmanagaoglu, s. 228-229.

seniye ile yapılmakta olup genellikle “Şura-yı Devlet kararıyla ıskat edilmiştir” ibaresi kullanılmıştır. Şura-yı Devlet’in verdiği ıskat kararlarını onaylayan irade-i seniyyeler sonuç kısımlarında ıskat kararlarının icrasında Dâhiliye ve Hariciye nazırlarının görevli olduklarını bildirmişlerdir ¹⁰⁵.

Maddeye I. Dünya Savaşı sırasında çıkarılan zeyl kanunu ile yapılan ekle iki yeni ıskat sebebi eklenmiştir. Bunlardan birincisi yabancı bir devletin askerlikten başka hizmetine kendi arzusu ile girmek ve bu hususu Osmanlı makamlarına yazılı olarak bildirmektir. Yine aynı madde gereği durumu Osmanlı makamlarına yazılı olarak bildirdikten sonra Osmanlı Devleti’nin belirlenen süre içinde hizmeti terk etme hükmüne uymadığı takdirde de Osmanlı tabiiyetinden çıkarılabilecektir. Zeyl Kanununun ıskat sebebi olarak gördüğü ikinci eylem ise seferberlik zamanında askerlik görevi ile ilgili birtakım yükümlülüklerin yerine getirilmemesidir.

Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesinin beşinci ve altıncı maddeleri konumuz açısından büyük önem teşkil etmektedir. Osmanlı tabiiyetinden izin alarak çıkanların ya da ıskat edilenlerin sahip oldukları taşınmazların ne olacağı cevaplanması gereken bir sorudur. Konuyu daha önce de belirttiğimiz gibi bir alt başlıkta incelemeye çalışacağız.

Kanunun yedinci maddesi yabancı bir erkekle evlenen Osmanlı kadınının durumunu düzenlemektedir. Maddeye göre Osmanlı tebaası iken bir yabancı ile evlenen kadın kocasının vefatından itibaren üç sene içerisinde başvurursa Osmanlı tabiiyetine geri dönecektir. Madde şahsi durumu düzenlemekte olup, arazi ve diğer taşınmazlar üzerindeki mülkiyet hakkı ise genel kanun ve nizama tabi olacaktır ¹⁰⁶.

Yedinci maddede yabancı ile evlenen Osmanlı kadınının tabiiyetini kaybedeceği açıkça belirtilmemiştir. Yabancı erkekle evlenen Osmanlı kadınına kocasının ölümün-

den itibaren belirli bir süre zarfında Osmanlı tabiiyetine rücu imkânı tanıyan ifadesinden, yabancı ile evlenen Osmanlı kadınının tabiiyetini kaybedip, kocasının tabiiyetine geçeceği anlaşılmaktadır. Yedinci madde yabancıların taşınmaz edinimi açısından önemlidir. Evlenmekle yabancı statüsüne geçen kadın 1867 Ecanibin Hakk-ı İstimlak Nizamnamesi hükümlerine göre tabiiyetine girdiği devlet kanuna ekli protokolü onaylamışsa Osmanlı ülkesinde taşınmaz edinebilir ve Osmanlı tebaası iken sahip olduğu taşınmazları muhafaza edebilir. Tabiiyetine yeni girdiği devlet ek protokolü onaylamamışsa Osmanlı ülkesinde taşınmaz edinmeyeceği gibi mevcut taşınmazları da elde tutamaz.

Evlenerek Osmanlı tabiiyetini kaybeden kadın Osmanlı tabiiyetindeki yakınlarıyla arasında ihtilaf-ı dar olduğu için mirasçılık hakkını kaybeder ve bu yolla taşınmaz edinmesi mümkün olmaz. Eğer bu kadın ölürse ve Osmanlı sınırları içinde taşınmaz sahibi ise Osmanlı tabiiyetinde bulunan yakınlarının mirasçı olup olamayacakları da önemli bir hukuki sorundur. VIII numaralı alt başlıkta ayrıntılı bir biçimde üzerinde durduğumuz hukuki gerekçeler, Şura-yı Devlet kararları ve resmi belgeler ışığında evlenerek Osmanlı tabiiyetini kaybeden kadınının Osmanlı Devleti’ndeki taşınmazlarının yabancı ve Osmanlı tebaasından olan mirasçıları arasında paylaşılır diyebiliriz.

Tabiiyet Kanununun sekizinci maddesine göre Osmanlı Devleti vatandaşlığından çıkan ya da ıskat edilen şahısların çocukları küçük (buluğa ermemiş) olsalar bile babalarının tabiiyetine geçmeyip, Osmanlı tabiiyetinde kalırlar. Osmanlı tabiiyetine giren yabancıların çocukları küçük olsalar bile babalarının tabiiyetine girmeyip, yabancı olarak kalırlar.

(105) Bkz. Osmanağaoglu, d.pn. 335, s. 228.

(106) Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesinin 7. Maddesi “Tebaa-i Devlet-i Aliyyeden iken ecnebi ile tezevvüc eden kadın zevcinin vefat tarihinden itibaren üç sene zarfında istida ederse tabiiyet-i asliyesine ricat edebilir. Bu maddenin hükmü şahsa şamildir. Tasarruf-ı emlak ve arazi maddesi nizamat ve kavanin-i umumiyesine tabidir”.

Kanunun dokuzuncu ve son maddesi ilgi çekici bir düzenleme getirmektedir. Maddeye göre Osmanlı Devleti'nde ikamet eden her şahıs Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilir ve buna göre muamele yapılır. Bu kişi yabancı devlet vatandaşı ise ispat etmesi gerekir. Tabiiyet Kanunu'nun böyle bir ilke getirmesinin temelinde kuşkusuz son derece önemli bir sorun teşkil eden ve Devletin diğer ülkelerle ilişkilerini etkileyen vatandaşlık değiştirme vakalarının artmaya devam etmesi yatmaktadır. Özellikle Ermeni ve Rum tebaa yabancı ülke vatandaşı olduklarını iddia edip, Osmanlı ülkesine geri dönerek, kapitülasyonlar ve imtiyazlardan yararlanmak isteyen Osmanlı Devleti konuya böyle bir çözüm getirmiştir. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi Devlet vatandaşlık değiştirmek isteyen tebaaya iki seçenek sunmaktadır. Eğer Osmanlı tabiiyetinden ayrılmak isteniyorsa bir daha Osmanlı topraklarına geri dönme şartının kabul edilmesi gerekmektedir. Osmanlı ülkesinde yaşamaya devam etmek istiyorlarsa da Osmanlı vatandaşı olarak kalmaları gerekir. Bir başka ifade ile hem tabiiyet değiştirip, hem de yeni vatandaşlığının ayrıcalıklarından yararlanarak Osmanlı sınırları içinde yaşamak mümkün değildir.

X. Ecanibin Hakk-ı İstimlak Kanunu'nun 1. Maddesinde İstisna Olunan Eşhasın Emlak ve Arazisine Mahsus Kanun

1867 tarihli Ecanibin Hakk-ı İstimlak Nizamnamesinin birinci maddesinin ikinci fıkrasında Osmanlı vatandaşı olup da sonradan tabiiyet değiştirmiş kişilerin bu haktan yararlanamayacakları, bu kişilerin hukuki durumlarının özel bir kanunla düzenleneceği belirtilmiştir¹⁰⁷. Tabiiyet değiştiren kişilerin hukuki durumu ile ilgili hukuki düzenleme ancak kanundan on altı yıl sonra çıkarılan "*Ecanibin Hakk-ı İstimlak Kanunu'nun 1. maddesinde İstisna Olunan Eşhasın Emlak ve Arazisine Mahsus Kanun*" ile yapılmıştır. Kanunun birinci maddesine göre doğumla Osman-

lı vatandaşlığını kazanmış olup da Safer Kanunu yürürlüğe girmeden önce uluslararası anlaşmalar uyarınca ve Osmanlı Devleti'nin izin ve onayı ile başka devlet vatandaşlığına geçen veya Safer Kanunu yürürlüğe girdikten sonra usulüne uygun bir biçimde tabiiyet değiştiren kişiler tabiiyetine girdikleri devlet tarafından Safer Kanununa bağlı ek protokol imzalanmışsa 1867 Ecanibin Hakkı İstimlak Nizamnamesinin hükümlerinden yararlanabileceklerdir¹⁰⁸. Yani Osmanlı ülkesinde taşınmaz edinmeleri mümkündür. Ayrıca Osmanlı vatandaşı oldukları dönemde edindikleri mülk gayrimenkullerle miri ve vakıf araziye de ellerinde tutabileceklerdir.

Kanunun ikinci maddesi izin almaksızın tabiiyet değiştirmeleri sebebiyle Osmanlı vatandaşlığından ıskat olunanların Osmanlı ülkesinde taşınmaz sahibi olamayacaklarını hükme bağlamıştır. Bu şahıslar Osmanlı sınırları içinde taşınmaz edinemeyecekleri gibi eskiden beri ellerinde bulunan miri ve vakıf arazi, intikal ve tapu hakkı sahibi mirasçı bırakmadan ölmüşler gibi mahlûl olarak devlete geri döner. Kanunun üçüncü maddesine göre mülk taşınmazları ise menkul malları gibi Osmanlı tebaasından olan mirasçıları arasında taksim edilir. Ayrıca mirasçılık hakkından da mahrum olacakları için bu yolla da taşınmazlara tasarruf edemezler¹⁰⁹. Kanunun getirdiği

(107) "Fiasıl tebaayı hazreti şahanedan olupta sonradan tebdil-i tabiiyet etmiş olanlar bu kaideden müstesna olup anlar haklarında kanunu mahsusun ahkâmı cari olacaktır".

(108) Kanunun birinci maddesi şöyledir: "an-asıl te'b'a-i Osmaniyeden iken tabiiyet-i Osmaniye kanunun neşrinden mukaddem tebdil-i tabiiyet etmiş olup da senedat-ı ahdiye mucibince taraf-ı Devlet-i Aliyye'den tabiiyet-i ecnebiyyeye duhulleri kabul ve tasdik edilmiş olanlar ve kanun-ı mezkûrun neşrinden sonra ahkâmına muvafık surette tebdil-i tabiiyet edenler ecanibin istimlake dair olup zikr etmekte bulunduğumuz kanunun vezayif-i mahsusu tahtında tayin eylediği kaffe-i hukuktan müstefid olurlar. Ancak tabiiyetine girdikleri devletin zikr olunan İstimlak Nizamnamesine merbut protokolü imza etmesi şarttır".

(109) "Devlet-i Aliyeden mezuneti resmîye istihsal etmeksizin tebdil-i tabiiyet edip de taraf-ı Devlet-i Aliyeden bu makule tabiiyeti ıskat olunan eşhasın memalik-i şahaneyeye avdeti memnu olmaktan fazla memalik-i şahane de hakk-ı istimlak ve tevarüden dahi mahrum olduklarından yedlerinde bulunan akarat-ı memluke emval-i menkule gibi veresei beyinde taksim olunur. Arazi-i miriye ve mevkufile hakk-ı tapuları kalmaz tebdil-i tabiiyetlerinden akdem uhdelerine geçmiş olan arazi-i miriye ve mevkufile ile müsakkafat ve müstegallat-ı mevkufile varislerine intikal etmeyerek mahlûl olur." Kanunun metni için, bkz. Düstur, 1. Tertip, c. 3; Seviğ Vedat Raşit, Türkiye'nin Devletler Hususi Hukuku Düzeni ile İlgili Kanun ve Anlaşmalar, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1979, s. 799-802.

düzenlemeler açısından izinsiz tabiiyet değiştiren kişinin tabiiyetine girdiği devletin Safer Kanununa bağlı ek protokolü imzalamış olmasının bir önemi yoktur.

Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesinin ıskatı düzenleyen altıncı maddesinde izin almadan Osmanlı tabiiyetini terk edenler dışında yabancı bir devletin askerlik hizmetine girenlerin de vatandaşlıktan çıkarılacağı hükmü yer almıştır. Maddede I. Dünya Savaşı sırasında çıkarılan bir Zeyl Kanunu ile değişiklik yapılarak yabancı bir devletin askerlikten başka hizmetine kendi arzusu ile girmek ve bu hususu Osmanlı makamlarına yazılı olarak bildirmemek ve seferberlik zamanında askerlik görevi ile ilgili birtakım yükümlülüklerin yerine getirilmemek de ıskat sebebi sayılmıştır. İzin almadan başka bir devletin tabiiyetine girdikleri için vatandaşlıktan ıskat edilen kişiler için geçerli olan yaptırımların diğer sebeplerle ıskat edilenler için de geçerli olup olmayacağı tartışmalara neden olmuştur. Örneğin Unat, Ecanibin Hakk-ı İstimlak Kanunu'nun 1. maddesinde İstisna Olunan Eşhasın Emlak ve Arazisine Mahsus Kanun'un ikinci maddesindeki "*Devlet-i Aliyeden mezuneti resmiye istihsal etmeksizin tebdil-i tabiiyet edip de taraf-ı Devlet-i Aliyeden bu makule tabiiyeti ıskat olunan eşhasın memalik-i şabanede hakk-ı istimlak ve tevarüsten dahi mahrumdurlar*" hükmünden yola çıkarak Tabiiyet-i Osmaniye Kanununun altıncı maddesinde yer alan ıskat sebeplerinden sadece "*izin almaksızın Osmanlı tabiiyetinin değiştirilmesi*" hareketinin mülk edinme ve mirastan mahrumiyet sonucunu doğuracağını ileri sürmüştür. İskat sonucunu doğurabilecek diğer eylemler ise Osmanlı ülkesinde mülk edineme ve mirastan mahrumiyet sonucunu doğurmayacaktır¹¹⁰. Ancak genel kanaat vatandaşlıktan ıskat edilen kişiler hangi sebeple vatandaşlıktan çıkarılırlarsa çıkarılınsınlar mülk edinme ve miras hakkından mahrum olacakları yönündedir.

"Ecanibin Hakk-ı İstimlak Kanunu'nun 1. maddesinde İstisna Olunan Eşha-

sın Emlak ve Arazisine Mahsus Kanun", Osmanlı vatandaşlığından çıkararak yabancı ülke vatandaşı olan Ermenilerin taşınmaz mülkiyeti edinimleri açısından önemli hükümler içermektedir. Kanunun birinci maddesine göre Osmanlı vatandaşı olan Ermeniler Safer Kanunu yürürlüğe girmeden önce uluslararası anlaşmalar uyarınca ve Osmanlı Devleti'nin izin ve onayı ile başka devlet vatandaşlığına geçmişler ya da Safer Kanunu yürürlüğe girdikten sonra (1867'den sonra) usulüne uygun bir biçimde tabiiyet değiştirmişlerse ve tabiiyetine girdikleri devlet tarafından Safer Kanununa bağlı ek protokol imzalanmışsa 1867 Ecanibin Hakkı İstimlak Nizamnamesinin hükümlerinden yararlanabileceklerdir. Yani bu şekilde tabiiyet değiştiren Ermenilerin Osmanlı ülkesinde taşınmaz edinmeleri mümkündür. Ayrıca Osmanlı vatandaşı oldukları dönemde edindikleri mülk gayrimenkullerle miri ve vakıf araziye de ellerinde tutabileceklerdir.

Kanunun ikinci maddesindeki düzenlemeler doğrultusunda izin almaksızın tabiiyet değiştirmeleri sebebiyle Osmanlı vatandaşlığından ıskat olunan (vatandaşlıktan çıkarılan) Ermeniler ise Osmanlı ülkesinde taşınmaz sahibi olamayacaklardır. Bu Ermeniler Osmanlı sınırları içinde taşınmaz edinemeyecekleri gibi, vatandaşlıkları döneminden ellerinde bulunan miri ve vakıf arazi, intikal ve tapu hakkı sahibi mirasçı bırakmadan ölmüşler gibi mahlûl olarak devlete geri dönecektir. Kanunun üçüncü maddesine göre ise mülk taşınmazlar ise menkul malları gibi Osmanlı tebaasından olan mirasçıları arasında taksim edilecektir. Ayrıca mirasçılık hakkından da mahrum olacakları için bu yolla da taşınmazlara tasarruf edemeyeceklerdir. Kanunun getirdiği düzenlemeler açısından izinsiz tabiiyet değiştiren Ermenilerin tabiiyetine girdiği devletin Safer Kanununa bağlı ek protokolü imzalamış olmasının da bir önemi yoktur.

(110) Unat İlhan, "Türk Vatandaşlığından "Koğulanlar" Miras Hakkından Yoksun Mudur?", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,, c. XX, No:3, 1965, s. 188, 193.

Görüleceği üzerine 1883 tarihinde çıkan kanun izin almadan Osmanlı tabiiyetinden çıktığı için Osmanlı vatandaşlığından çıkarılan şahıslar için -ki bunların sayıca kabarıklık kısmını Ermeniler teşkil etmektedir-gayrimenkul edinimi açısından son derece ağır hükümler getirmektedir. Bu durumdaki Ermenilerin hiç bir şekilde ve hiçbir yolla Osmanlı sınırları dahilinde taşınmaz edinmesi mümkün değildir. Ayrıca Osmanlı tebaası oldukları günlerde sahip oldukları taşınmazlar da statüsüne göre ya Osmanlı tebaasından olan mirasçuları arasında paylaşılacak ya da devlete veya vakfa geri dönecektir¹¹¹. Yine hukukçular arasındaki yaygın kanaate göre sadece izin almadan yabancı ülke vatandaşlığına geçenler değil, yabancı bir devletin askerlik hizmetine girdikleri ya da askerlik hizmeti dışında bir hizmetine girip, devleti bundan haberdar etmedikleri için Osmanlı vatandaşlığından ıskat edilen Ermeniler için de taşınmaz mülkiyeti konusunda aynı sınırlamalar geçerli olacaktır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeni tebaa ile ilgili bu tip olaylara da rastlanıldığı için bu konumdaki Ermenilerin taşınmaz mülkiyetine sahip olamamaları ve ellerinde bulunanları da kaybetmeleri önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti 1869 Tabiiyet Kanunu, 187 Ecânibin Hakk-ı İstimlak Nizamnamesi ve 1883 Ecanibin Hakk-ı İstimlak Kanunu'nun 1. maddesinde İstisna Olunan Eşhasın Emlak ve Arazisine Mahsus Kanun'da yaptığı düzenlemelerle Osmanlı tabiiyetinden izin almadan çıktıkları için vatandaşlıktan çıkarılan şahısların Osmanlı ülkesinde taşınmaz sahibi olmasının önünü kapamıştır. Çünkü bu düzenlemelerle Osmanlı vatandaşlığından çıkarılanlar yeni gayrimenkul edinemedikleri gibi, Osmanlı tabiiyetinde oldukları günlerde sahip oldukları taşınmazları koruyamıyor¹¹² ve miras yoluyla da yenilerine sahip olamıyorlardı. Bunun üzerine bir kısım Batılı ülkeler Osmanlı Devletine sınırlamaları kaldırması için baskı yapmaya başlamıştır. Bu konuda en yoğun talep çok sayıda Osmanlı

Ermenisinin göç ettiği ve vatandaşlığını kazandığı ABD yönetiminden gelmiştir. Uluslararası alanda yeni sorunlar yaşamak istemeyen Osmanlı Devleti gelişmeler üzerine 1908 yılında Şurâ-yı Devlet'ten problemi çözecek bir hukuki düzenleme hazırlamasını istemiştir. Şurâ-yı Devlet tarafından hazırlanan kanun taslağı Dahiliye Nezareti tarafından bazı değişiklikler yapıldıktan sonra emlak ve arazi sorunlarını çözmeyi hedefleyen on dokuz maddelik kanun haline getirilerek, kabul edilmiş ve uygulamaya koyulmuştur. Kanunun birinci maddesine göre 23 Temmuz 1908 tarihinden önce yabancı ülkelere göç edip geri dönmek isteyenler iki gruptur: Birinci grup, daha önce deşindiğimiz Şurâ-yı Devlet kararı gereşince Babiali'ye senet vermek suretiyle bir başka ifade ile bir daha Osmanlı topraklarına dönmememeyi taahhüt eden belgeyi imzalayarak, Osmanlı tabiiyetini terk eden ve nüfus kayıtları silinen Ermeni göçmenleridir. Bunlara "Rızai" adı verilmiştir. İkinci grup ise, herhangi bir resmi işlem yapmadan yani gerekli belgeyi imzalamadan ülkeyi terk eden ve yabancı ülke vatandaşlığına geçenlerdir ki bunlara da "Firari" denmiştir. Kanun Firarileri de iki gruba ayırmıştır. Birincisi tabiiyeti ıskat edilmeyenler, ikincisi ise tabiiyetleri ıskat edilenlerdir. Tabiiyeti ıskat edilenlerin Türkiye'ye dönüş izni istekleri iki şarta bağlanmıştır. İlk önce, yabancı devletin tabiiyetinden çıkacaklar ve bunu

(111) Dönemin Osmanlı Hariciye Naziri Said Paşa da eskiden Osmanlı tebaası olup, daha sonra ABD vatandaşı olan Ermenilerin tabiiyet ve gayrimenkul mülkiyetine sahip olmaları konusunda Amerikalı yetkililerle yaşanan problemler nedeniyle Bâb-ı Âli'nin görüşlerini iletirken benzer görüşü ifade etmiştir. "Amerika tabiiyetini ihrâz eden her bir Ermeni'nin Memâlik-i Şahane'ye avdetinde Tabiiyet Kanunnâme-i Hümayûnu'nun beşinci ve altıncı maddeleri ahkâmına istinâden ya terk-i tabiiyet eden Osmanlı'nın tabiiyet-i cedidesi keen-lem-yekün hükmünde addolunarak tebaa-i Devleti Aliyye sıfatıyla Memâlik-i Şahane'ye kabul olunması ve yahud tabiiyet-i cedidesinin mu'teber addedilip evvelâ Memâlik-i Şahane'den tard ve ihraç, sâniyen uhde-i tasarrufunda bulunan emvâl-i gayr-ı menkûlenin hukuk-ı tasarrufiyesinden ve sâlisen hukuk-ı irsiyeden ıskât gibi terk-i tabiiyet kaziyyesinin netice-i kanuniyesi olan bazı hukukdan mahrum edilmesi suretlerinden birinin tercih ve ihtiyar olunabileceği", Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri, s. 202-203.

(112) Şura-yı Devlet, 15 Ocak 1898 tarihinde izinsiz olarak Amerika'ya giderek belirlenen sürede dönmeyenlerin uhdelarında bulunan miri arazilerinin geri kalan kardeşlerine bırakılsa dahi mahlûl nazarıyla bakılacağına (devlete geri dönerek yeniden tefviz edileceğine) karar vermiştir. 12 Kasım 1898 tarihinde de Erzurum vilayetinde yabancı ülkelere kaçan Ermenilerden kalmış olan arazi, çayır ve evlerden bir kısmı Rusya'dan göç eden mültecilerin kullanımına tahsis edilmiştir.

resmi belge ile ispatlayacaklardır. Bu şahıslar Osmanlı tabiiyetine tekrar geçtikten sonra yabancı ülke vatandaşı oldukları iddiasında bulunmayacaklardır. Aksi halde, vatandaşlıktan çıkarılıp sınır dışı edileceklerdir. Sınır dışı edilenler yabancı statüsünde kabul edilerek gayrimenkulleri 1867 Ecanibin Hakk-ı İstimlak Nizamnamesi ve 1883 Ecanibin Hakk-ı İstimlak Kanunu'nun 1. maddesinde İstisna Olunan Eşhasın Emlak ve Arazisine Mahsus Kanun hükümleri çerçevesinde ele alınacaktır. Kısacası bir daha Osmanlı topraklarında taşınmaz sahibi olamayacaklardır.

Kanun rızai olsun, firan olsun geri dönen Ermenilere büyük bir hak tanıyarak arazileri ve emlaklarının yani gayrimenkullerinin iade edilmesini hükme bağlamaktadır. Tapu karşılığı bir başkasına devredilen veya muhacirlere verilen araziler de iade kapsamına alınmıştır. Gayrimenkul mülkiyeti ve taşınmazların iadesi ile ilgili ortaya çıkacak anlaşmazlıklar mahkemelerce oluşturulacak komisyonlar tarafından çözüme kavuşturulacaktır. Ancak, firariler ve rızailer, sahibi olduğunu iddia ettikleri arazi için tapu ibraz edemezlerse ve *Defter-i Hakani'de* isimleri kayıtlı değilse, bu gibi arazi ve emlaklar zilyetleri (sahipleri ya da mutasarrıflar) elinde kalacaktır. Çıkabilecek hukuki anlaşmazlıkların çözümlenmesi için seyyar mahkemeler kurulmuştur. Bu mahkemelerin başkanları Adliye Nezareti tarafından tayin edilecektir. Kanunun kabulünden sonra «firarî» ve «rızai» statüdeki Ermeniler, Osmanlı Hükümetine dilekçe ve telgraflarla başvurmuş ve terk ettikleri emlak ve arazilerin kendilerine verilmesini istemişlerdir. Ayrıca 20-30 yıl önce terk ettikleri ve Hazine'ye devredilmiş veya gitmeden önce satılmış bazı arazilerin kendilerine anne ve babalarından intikal ettiğini iddia ederek mahkemeye başvurmuşlardır. Osmanlı makamları bu şekildeki taleplerle açılan davalarla uzun süre meşgul edilmiştir. Bu gelişmeler sürerken 1911 yılında İstanbul'daki Ermeni Patriği tabiiyet değiştirenlerden bir daha dönmeceklerine dair alınan

senetlerin mecburiyetten imzalandığını bu nedenle hukuken bir değeri olmadığını, nasıl Osmanlı vatandaşlığı her Osmanlı'nın doğal hakkı ise başka bir ülkeye gitme hakkının da hürriyet hakkı ile bağlantılı bir hak olduğunu söyleyerek tartışmaya katılmış ve bu şekilde vatandaşlıktan çıkarılanların tekrar vatandaşlığa alınmalarını ve gayrimenkullerinin iadesini, mirasçılık hakkına yeniden kavuşmaları gerektiğini beyan etmiştir¹¹³.

XI. Lozan Anlaşmasına Kadar Yabancıların Taşınmaz Edinimi Hakkında Maddeler İçeren Düzenlemeler

Lozan Anlaşmasına kadar olan süreçte Osmanlı Devleti'nde çıkarılan çeşitli hukuki düzenlemelerin bazı maddelerinde yabancıların taşınmaz edinimi dolayısı ile Osmanlı tabiiyetinden çıkarak yabancı ülke vatandaşı olan Ermenilerle ilgili hükümler vardır. Bunlardan ilki 1328/1912 tarihli "*Eşhası Hükmiyenin Emvali Gayrimenkuleye Tasarrufu Hakkındaki Kanun*"dur. Bu kanunla bütün tüzel kişilere taşınmaz edinme hakkı tanınmıştır. Kanunun birinci maddesine göre hükümet ve belediye daireleri, cemiyetler, hükümetçe sözleşme veya şartname veya tüzükleri tasdik edilmiş olan Osmanlı ticaret, sanayi ve inşaat şirketleri taşınmaz mallara tasarruf edebileceklerdir. Ancak kanunla taşınmaz mal edinme hakkı yabancı tüzel kişilere tanınmamıştır. Kanunda taşınmaz mal edinme hakkı Osmanlı uyruğunda olan şirketler, cemaatler ve hayır müessesleriyle sınırlı tutulmuştur. Bir başka ifade ile yabancı ülke vatandaşı olan Ermenilerin oluşturdukları bu tür tüzel kişiliklerin taşınmaz mal edinme hakkı yoktur.

Kanunun üçüncü maddesinin muvakkat fıkrasında gayrimüslim cemaat vakıflarına ait hayır kurumlarının tasarruf ettikleri fakat muvazaa yolu ile (nam-ı müstear ile) gerçek kişiler adına kayıtlı olan taşınmaz malların,

(113) İpek, s. 27-28; Özdemir, s. 11-12; Akter Ahmet, Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü (1834-1915), IQ Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 185-190.

bu kanunun yayım tarihinden itibaren altı ay içinde başvurulduğu takdirde bu kurumlar adına tescil edileceği bildirilmiştir¹¹⁴. Bu süre içinde başvurulmaması veya yetkili mercilerde dava açılmaması halinde söz konusu taşınmazların bu müesseselere aidiyeti bir daha iddia edilemeyecektir. Bu fıkıyla belirlenen süre daha sonra 1329 yılında kanunla altı ay, 1330'da tekrar altı ay uzatılmıştır. Bu da yeterli görülmeyince 1340 tarihinde bir altı ay daha uzatılmıştır¹¹⁵. “Eşhası Hükmiyenin Emvali Gayrimenkuleye Tasarrufu Hakkındaki Kanun” da yabancı tüzel kişilere taşınmaz mal edinme hakkı tanınmamakla birlikte Osmanlı Devleti'nde sayıları fazla olmasa da zaman zaman çıkarılan münferit irade ve fermanlarla padişahın ihsanı şeklinde yabancı tüzel kişilere gayrimenkul edinme hakkı tanındığı görülmüştür. Bu nedenle yabancıların Osmanlı döneminden intikal eden din, hayır, sağlık ve eğitim kurumlarının sahip oldukları taşınmazlar karşımıza çıkmaktadır. 22. 11. 1934 tarih 2644 sayılı Tapu Kanunu'nun üçüncü maddesi varlıkları T. C. tarafından tanınmış olan yabancılara ait dini, hayri, ilmi kurumlarının fermanlara ve hükümet kararlarına dayanarak sahiplendikleri taşınmazların belgelerin sınırları dışına çıkmamak ve hükümetin izni alınmak koşuluyla tüzel kişilikleri adına tescil edileceğini kabul etmiştir¹¹⁶. Bu hükümle yabancı tüzel kişilerin önceden edinmiş oldukları taşınmaz malları adlarına tescil edilmiş, ancak Tapu Kanunu'nun yabancıların mülk edinmesine imkân veren 35. maddesinde yalnızca gerçek kişilere yer vermek suretiyle tüzel kişilerin yeniden mal edinmelerine izin verilmemiştir¹¹⁷.

Osmanlı Devleti'nde yabancı tüzel kişilerin taşınmaz sahibi olamama yasağını aşma yollarından birisi de taşınmazların gerçek kişiler üzerine tescil edilmesidir. Örneğin yabancı okullar gerçek kişiler tarafından fermanlara dayanarak açılmış¹¹⁸ ve bu okullara ait taşınmazlar gerçek kişiler üzerine kaydedilmiştir¹¹⁹. Olayı daha da somutlaştırmak gerekirse bu tür kurumlar ve onlara gayrimen-

kullerin sahibi kâğıt üzerinde bir Ermeni ya da Rum şahıs olarak gösterilebilmiştir.

Yabancıların taşınmaz edinimi ile ilgili bir diğer hukuki düzenleme 2 Ekim 1330/1914 tarihli “Kavanin-i Mevcudedden Ubudu Atıkaya Müstenit Ahkâmın Lağvı Hakkındaki Kanun”dur. Bu kanunla bütün kanun ve nizamalarda eski anlaşmalara dayanan ve yabancılara tanınan mali, idari ve adli imtiyazlar feshedilmiştir. Böylelikle taşınmaz davalarında Osmanlı mahkemeleriyle sık sık yetki ve görev çatışması yaşayan konsolosluk mahkemesinin yargı yetkisi de sona ermiş olmaktadır. Bununla beraber konsolosluk Mahkemeleri Lozan Anlaşmasına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Lozan Anlaşması öncesi üzerinde duracağımız son hukuki düzenleme 21 Rebiyülahir 1333/1915 tarihli kapitülasyonların kaldırılması ile oluşan yasal boşluğu doldurmak için çıkarılan “Memaliki Osmaniyede Bulunan Ecnebilerin Hukuk ve Vezayifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat” dir. Muvakkat Kanunun 4. maddesine göre “Tebaayı ecnebiyyeye müteallik ve emvali gayrimenkuleye aid bilcümle deavi ile mevaddı saireyi hukukiye, ticariye ve cezaiyye davaları tebaayı Osmaniyeye alakadar olmasa dahi mehakim-i Devlet-i Aliyede kavanin ve nizamat ve usuli Osmaniyeye tevfikân rüyet olunur.” Madde metninden anlaşılacağı üzere yabancılara ait tüm taşınmaz davaları Osmanlı tebaası ile ilgili olmasa dahi

(114) Çelikel Aysel, “Türk Hukukunda Yabancı Şirketlerin Taşınmaz Edinmelerine İlişkin Yeni Esaslar”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, http://iticu.edu.tr/yayin/dergi/d5/M00071/pdf_s294.

(115) “Yabancıların Türkiyede Taşınmaz Mal Edinmelerine İlişkin, İşlemler”, Maliye Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürlüğü, Ankara 1998, s. 2.

(116) Çelikel, s. 203; Yabancıların Türkiyede Taşınmaz Mal Edinmelerine İlişkin, İşlemler, s. 28.

(117) Yargıtay 2. Hukuk Dairesi 13. 06. 1957 tarih ve E. 20605 K. 3529 sayılı kararında “Varlıkları Lozan Anlaşması ile kazanılmış hak olarak tanınan yabancı tüzel kişilerin yalnız durumlarının olduğu gibi korunacağı Anlaşmayla kabul edilmiş ve o zaman ki durumun korunması için benzeri Türk tüzel kişilerine tanınan hakların bu tüzel kişilere verileceği hükme bağlanmıştır. Bu çeşit müesseselerin eski hallerini genişletmelerini devlet anlaşma ile kabul etmemiştir. Tapu Kanununun 3. Maddesiyle yabancı tüzel kişilerin yeniden taşınmaz edinmeyecekleri hükmünü koymuştur” denilerek bu yasak teyit edilmiştir.

(118) 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yabancı okulların gerçek kişiler tarafından açılması kabul edilmiştir.

(119) Büyükkaracı Süleyman, “İngiliz Okulları ve Tarihi Gelişimi”, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi>, s. 150.

(yani taraflardan birisi Osmanlı vatandaşı olmasa dahi) Osmanlı mahkemelerinde görülecek ve Osmanlı kanunları uygulanacaktır¹²⁰.

1915 tarihli kanunda yapılan düzenleme ile daha önceki alt başlıklarda üzerinde durduğumuz hukuki anlaşmazlıkların önüne geçilmek istenmiştir. Daha önce açıkladığımız gibi yabancılar 1867 İstimlak Nizamnamesi ile taşınmaz sahibi olma hakkı ettikten sonra, kanunun açık hükmüne rağmen yabancı elçilikler şahsi dava-ayni dava ayırımı yaparak bazı taşınmaz davalarını konsolosluk mahkemelerinde kendi milli hukuklarına göre görme konusunda ısrarcı olmuşlardır. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı sürerken çıkardığı bu hukuki düzenlemede geçmiştekine benzer hukuki problemlerle karşılaşmamak için 4. maddede böyle bir düzenleme yapmıştır.

XII. Sonuç

19. Yüzyılda Şark Meselesi kapsamında Batılı devletlerin ortaya çıkardıkları yeni problem Ermeni sorunu olmuştur. Osmanlı Devleti'nde zimmi statüsünde yaşayan Ermeniler bir yandan Fransız İhtilali sonrası bütün Avrupa'ya yayılan milliyetçilik akımı, diğer yandan da İmparatorlukta yoğun bir faaliyet gösteren Protestan misyonerlerin etkisi ile önce yeni haklar ardından bağımsızlık talebiyle harekete geçmişlerdir. Özellikle 1840'lardan itibaren Batılı güçlerin sistemli politikalarıyla konsoloslukların himayesine alınan gayrimüslim tebaa -ki bunların büyük bir kısmını Ermeniler ve Rumlar oluşturmaktadır- hileli yollarla vatandaşlık değiştirmeye kalkarak uyruğuna girdiklerini iddia ettikleri devlete tanınan ayrıcalıklardan yararlanmak istemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bu konuda etkili önlemler almak istemesi üzerine bu kez Ermeniler yabancı ülkelere göç ederek, bu ülkelerin vatandaşlığına geçmişlerdir. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yurtdışına Ermeni göçünün hızlandığı görülmektedir. En fazla tercih edilen ülke ABD'dir. Onu Rusya, İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda

gibi Avrupa ülkeleri izlemiştir. Hatta Kanada ve bazıları hala İspanyol ve Portekiz sömürgeci olan Güney Amerika ülkelerine göç edip, bu ülkelerin tabiiyetine geçen Ermeniler de vardır. Göç ve tabiiyet değiştirme ile birlikte Ermenilerin Osmanlı topraklarında bıraktıkları gayrimenkullerin hukukî statüsünün ne olacağı tartışması gündeme gelmiştir. Tabiiyet değiştiren Ermenilerin bir süre sonra Osmanlı topraklarına geri dönerek yabancı ülke vatandaşı olduklarını iddia etmeleri ve bu ülkelere tanınan ayrıcalıklardan yararlanmak istemeleri sorunu daha da ağırlaştırmıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti ile Ermeniler ve vatandaşı olduklarını iddia ettikleri devletler arasında bitmek bilmeyen tabiiyet ve gayrimenkullerin hukuki statüsü tartışmaları başlamıştır. Osmanlı hükümeti geri dönen Ermenilerin hala Osmanlı vatandaşı olduklarını iddia etmiştir. Bu kabul sonucunda Ermeniler zimmi statüsünde olduğu için Osmanlı sınırları içinde sahip oldukları mülk, miri ve vakıf araziler üzerinde sahip oldukları mülkiyet ve tasarruf haklarını koruyabilecekleri gibi yeni taşınmaz mallar edinme ve miras yoluyla da gayrimenkule sahip olabilmeleri önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ancak eğer Ermeniler iddia ettikleri gibi yabancı ülke vatandaşı iseler müstemen statüsünde olup, yeni gayrimenkuller elde edemeyecekleri gibi, tabiiyet ayrılığı sebebiyle mirasçı olamayacak dolayısıyla bu yolla da taşınmaza sahip olamayacaklardır. Hepsinden önemlisi ellerinde bulunan mülk taşınmazlar Osmanlı vatandaşı olan mirasçıları arasında paylaşılırken, tasarruflarında bulunan miri ve vakıf araziler devlete ve vakfa geri dönecektir.

Sorun iyice karmaşık bir hal alınca Osmanlı Devleti tabiiyet ve gayrimenkul mülkiyeti ile ilgili olarak peş peşe hukuki düzenlemeler çıkarmıştır. Bunlardan ilki 1867 Ecâibin Hakk-ı İstimlak Nizamnamesidir. Bu kanunla yabancı statüsünde olanlara Osmanlı tebaasının ödediği vergileri ödemek, taşınmazlarla ilgili her türlü hukuki sorunun

(120) Özkorkut, s. 92-93.

Osmanlı Hukukuna göre Osmanlı mahkemelerinde görülmesini kabul etmek ve vatandaş olduğu devletin Safer Kanununa bağlı ek protokolü imzalaması şartıyla gayrimenkul sahibi olma hakkı tanınmıştır. Ancak kanunda çok önemli bir hüküm vardır. Osmanlı vatandaşı olup da sonradan tabiiyet değiştirenler -ki bunların önemli bir kısmını Ermeniler oluşturmaktadır- bu haktan yararlanamayacaklardır. Bunların hukuki durumu daha sonra çıkarılacak özel bir kanuna bırakılmıştır. Bu kanun çıkmadan önce 1869 yılında Tabiiyet Kanunu çıkarılmıştır. Kanunun beşinci ve altıncı maddelerine göre izin alarak yabancı bir devletin tabiiyetine giren kişiler tabiiyet değiştirdikleri tarihten itibaren yabancı statüsünde kabul edileceklerdir. İzin almadan yabancı devletin tabiiyetine girenlerin ise ya yeni uyrukluğuyok hükmünde sayılacak, dolayısıyla Osmanlı vatandaşlığı devam edecektir, ya da vatandaşlıktan ıskat edilerek (çıkartılarak) Osmanlı topraklarında ise sınır dışı edilecek, yurt dışında ise ülkeye dönüşü yasaklanacaktır. Bu kişilerin ellerindeki gayrimenkullerin ne olacağı, yeni taşınmaz edinip edinemeyecekleri ise 1883 tarihinde yapılan düzenleme ile çözümlenmiştir.

1883 Ecanibin Hakk-ı İstimlak Kanunu'nun 1. maddesinde İstisna Olunan Eşhasın Emlak ve Arazisine Mahsus Kanun'un birinci maddesine göre Osmanlı vatandaşı olan Ermeniler Safer Kanunu yürürlüğe girmeden önce uluslararası anlaşmalar uyarınca ve Osmanlı Devleti'nin izin ve onayı ile başka devlet vatandaşlığına geçmişler ya da Safer Kanunu yürürlüğe girdikten sonra (1867'den sonra) usulüne uygun bir biçimde tabiiyet değiştirmişlerse ve tabiiyetine girdikleri devlet tarafından Safer Kanununa bağlı ek protokol imzalanmışsa 1867 Ecanibin Hakkı İstimlak Nizamnamesinin hükümlerinden yararlanabileceklerdir. Yani bu şekilde tabiiyet değiştiren Ermenilerin Osmanlı ülkesinde taşınmaz edinmeleri mümkündür. Ayrıca Osmanlı vatandaşı oldukları dönemde edindikleri mülk gayrimenkullerle miri ve vakıf araziye de ellerinde tutabileceklerdir.

Kanunun ikinci maddesindeki düzenlemeler doğrultusunda izin almaksızın tabiiyet değiştirmeleri sebebiyle Osmanlı vatandaşlığından ıskat olunan (vatandaşlıktan çıkarılan) Ermeniler ise Osmanlı ülkesinde taşınmaz sahibi olamayacaklardır. Bu Ermeniler Osmanlı sınırları içinde taşınmaz edinemeyecekleri gibi, vatandaşlıkları döneminden ellerinde bulunan miri ve vakıf arazi, intikal ve tapu hakkı sahibi mirasçı bırakmadan ölmüşler gibi mahlûl olarak devlete geri dönecektir. Kanunun üçüncü maddesine göre ise mülk taşınmazlar menkul malları gibi Osmanlı tebaasından olan mirasçıları arasında taksim edilecektir. Ayrıca mirasçılık hakkından da mahrum olacakları için bu yolla da taşınmazlara tasarruf edemeyeceklerdir. Kanunun getirdiği düzenlemeler açısından izinsiz tabiiyet değiştiren Ermenilerin tabiiyetine girdiği devletin Safer Kanununa bağlı ek protokolü imzalamış olmasının da bir önemi yoktur.

Görüleceği üzere 1883 tarihinde çıkan kanun izin almadan Osmanlı tabiiyetinden çıktığı için Osmanlı vatandaşlığından çıkarılan şahıslar için -ki bunların sayıca kabarık kısmını Ermeniler teşkil etmektedir- gayrimenkul edinimi açısından son derece ağır hükümler getirmektedir. Bu durumdaki Ermenilerin hiç bir şekilde ve hiçbir yolla Osmanlı sınırları dahilinde taşınmaz edinmesi mümkün değildir. Ayrıca Osmanlı tebaası oldukları günlerde sahip oldukları taşınmazlar da statüsüne göre ya Osmanlı tebaasından olan mirasçıları arasında paylaşılacak ya da devlete veya vakfa geri dönecektir. Yine hukukçular arasındaki yaygın kanaate göre sadece izin almadan yabancı ülke vatandaşlığına geçenler değil, yabancı bir devletin askerlik hizmetine girdikleri ya da askerlik hizmeti dışında bir hizmetine girip, devleti bundan haberdar etmedikleri için Osmanlı vatandaşlığından ıskat edilen Ermeniler için de taşınmaz mülkiyeti konusunda aynı sınırlamalar geçerli olacaktır.

1883 tarihli düzenlemenin gayrimenkul mülkiyeti konusunda ağır hükümler getirmesi sebebiyle başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin yoğun baskıları üzerine Osmanlı Devleti 1908’de yeni bir hukuki düzenleme yapmıştır. Kanununun birinci maddesine göre 23 Temmuz 1908 tarihinden önce yabancı ülkelere göç edip geri dönmek isteyenler iki gruptur: Birinci grup, daha önce değindiğimiz Şurâ-yı Devlet kararı gereğince Bâb-ı Âli’ye senet vermek suretiyle bir başka ifade ile bir daha Osmanlı topraklarına dönmeme-
meyi taahhüt eden belgeyi imzalayarak, Osmanlı tabiyetini terk eden ve nüfus kayıtları silinen Ermeni göçmenleridir. Bunlara “*Rızai*” adı verilmiştir. İkinci grup ise, herhangi bir resmi işlem yaptırmadan yani gerekli belgeyi imzalamadan ülkeyi terk eden ve yabancı ülke vatandaşlığına geçenlerdir ki bunlara da “*Firari*” denmiştir. Rızai statüsünde olan Ermenilerin vatandaşı oldukları devletler ek protokolü imzalamışlarsa ya da ABD ile olduğu gibi özel bir anlaşma yapılmışsa Osmanlı topraklarında taşınmaz edinebilecekler ve ellerindeki gayrimenkulleri de koruyabileceklerdir. Ancak mirasçılık sıfatını kazanamayacakları için miras yoluyla taşınmaz mal sahibi olamayacaklardır. Firarilerden ise yabancı ülke vatandaşlığından ayrılarak tekrar Osmanlı vatandaşı olanlar bir daha yabancı ülke vatandaşı oldukları iddiasında bulunmamak şartıyla Osmanlı Devleti’nde gayrimenkul edinebilecekler, daha önce sahip oldukları taşınmaz mallar da kendilerine iade edilecektir. Firariler yeniden Osmanlı vatandaşlığına dönmezlerse Osmanlı ülkesinde gayrimenkul mülkiyetine saip olmaları mümkün değildir.

Günümüzde 1915’deki tehcirden önce Osmanlı Devleti’ni terk ederek yabancı ülke vatandaşlığına geçen Ermenilerin mirasçılarının taşınmaz mallarla ilgili iddiaları ve bu konuda açtıkları davalar değerlendirilirken, yukarıda ayrıntılı bir biçimde üzerinde durulan hukuki düzenlemelerin dikkate alınarak hukuki çözümler üretilmesi yararlı olacaktır.

Bibliyografya

Akın Zeki, “İslam Miras Hukukunun Umumi Esasları ve Osmanlı Kanunnamelerinde Buna Aykırı Hükümler”, *Adalet Dergisi*, Yıl: 41, sy. 11, 1950.

Aktan Hamza, *Mukayeseli İslam Miras Hukuku*, İşaret Yayınları, İstanbul 1991. Cin Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1992.

Akter Ahmet, *Tehcir Öncesi Anadolu’dan Amerika’ya Ermeni Göçü*, IQ Yayınları, İstanbul 2007.

Akılmaz Gül “Tanzimat’tan Önce ve Sonra Osmanlı Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü”, *Yeni Türkiye*, Ermeni Sorunu Özel Sayısı II, Ankara 2001.

Akılmaz Gül, “Şark Meselesi Kavramı ve Günümüzdeki Yansımaları”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, sy. 4, yıl: 2, Ankara 2004.

Akılmaz Gül, “Osmanlı Devleti’nde Zimmilerin Siyasi ve İdari Hakları ve Tanzimat ve İslahat Fermanlarının Getirdiği Yenilikler”, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, (Editörler: Bal İdris / Çufalı-Mustafa), Nobel Yayınları, Ankara 2003.

Akılmaz Gül, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı*, Konya 2000.

Ali Haydar, *Düreru’l Hükkam Şerhu Mecelle-ti’l-Ahkâm*, c. I, İstanbul 1330.

Ali Haydar, *Şerh-i Cedid-i Kavanin-ül Arazi*, İstanbul 1331.

Altuğ Yılmaz, *Devletler Hukuku, Özel İktisadi ve Ticari İlimler Yüksek Okulu Yayınları*, İstanbul 1968.

Altuğ Yılmaz, *Yabancıların Arazi İktisabı Meselesi*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1957.

Anderson M. S., *The Eastern Question 1774-1923*, Macmillan, New York 1966.

Anderson M. S., *The Great Powers and the Near East 1774-1923*, Edward Arnold, London 1970.

Barkan Ömer Lütfi, “Türk Toprak Hukukunda Tanzimat ve 1274/1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi”, *Tanzimat*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1940.

Berki Ali Himmet, *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye)*, Hikmet Yayınları, İstanbul 1982.

Berki Ali Himmet, *İslam Hukukunda Feraiz ve İntikal*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986.

Berki Ali Himmet, *Miras ve Tatbikat*, Yeni Matbaa, Ankara 1968.

Bilmen Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* c. II, Bilmen Basın ve Yayınevi, İstanbul 1985.

Boogert Maurits H. Van den, *The Capitulations and the Ottoman Legal System Qadis, Consuls*

and Beratlis in the 18th Century, Brill, Leiden-Boston, 2005.

Bostancı Ahmet, İslam Hukukunda Vatandaşlık, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.

Bozkurt Gülnihal, "Amerikan Vatandaşlığı İddiasında Bulunan Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarına Dair Bazı Amerikan Belgeleri", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Jale H. Akipek Armağanı, 1991, Konya.

Bozkurt Gülnihal, "Azınlık İmtiyazları - Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 40, Cilt: XIV (Mart 1998).

Bozkurt Gülnihal, "İslam Hukukunda Müstemenler", Prof. Dr. Fadil H. Sur'un Anısına Armağan, Ankara 1983.

Bozkurt Gülnihal, "İslam Hukukunda Müstemenler", Prof. Dr. Fadil Sur'un Anısına Armağan, Ankara 1983.

Bozkurt Gülnihal, "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüsü", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Kudret Ayiter Armağanı, c. III, sy. 1-4, Ankara 1987.

Bozkurt Gülnihal, Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

Büyükkarcı Süleyman, "İngiliz Okulları ve Tarihi Gelişimi", <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi>.

Cemalettin H. , Telhis-i Ahkam-ül Arazi, İstanbul 1329.

Chiha H. Nedjib, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu", (Çeviren: Cin Halil) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. XXIV, sy. 1-4, 1967.

Cin Halil, Eski ve Yeni Türk Hukukunda Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikali, Sevinç Matbaası, Ankara 1979.

Cin Halil/Akgündüz Ahmet, Türk Hukuk Tarihi c. 2, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya 1989.

Cin Halil/Akyılmaz Gül, Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, Konya 2013.

Çelikel Aysel, "Türk Hukukunda Yabancı Şirketlerin Taşınmaz Edinmelerine İlişkin Yeni Esaslar", İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, <http://iticu.edu.tr/yayin/dergi/d5/M00071/pdf>.

Dennis Papazian, "The Changing American View of the Armenian Question an Interpretation", Armenian Review 39, No: 4-156 (1986), s. 50.

Diñer Sinan "İlk Gurbetçiler: Harput'tan ABD'ye Emek Göçü (1850-1914)", Fırat Üniversitesi

Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ, 23-25 Mayıs 2013, <http://web.firat.edu.tr/harput/sempozyum/1/31%20sinan%20>.

Engelhardt, Tanzimat ve Türkiye, (Çeviren: Ali Reşat), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

Erhan Çağrı, Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarih-sel Kökenleri, İmge Kitabevi, Ankara 2001.

Fraşirli Mehdi, İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbi-katı Hâzırası, Samsun 1325.

Gencer Mustafa, "Osmanlı-Alman Münasebetleri Çerçevesinde Şark Meselesi", Türkler, c. 13, Ankara 2002.

Giritli İsmet, Superpowers in the Middle East, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1972.

Göyünç Nejad, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II, Yıl, 7, sy. 38, Ankara 2001.

Halil Cemalettin/Hırand Asador, Ecanibin Mermalik-i Osmaniyede Haiz Oldukları İmtiyazat-ı Adliye, Dersaadet 1331.

Halis Eşref, Külliyyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi, İstanbul 1315.

İbrahim Halebi, Mülteka-ı Ebhur, (Sadeleş-tiren: Davudoğlu Ahmet), Sağlam Kitabevi, İstanbul 1980.

İlhan Cengiz, Günümüz Türkçe'siyle Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye), Yetkin Yayınları, Ankara 2011.

İpek Nedim "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", OTAM, sy. 6, Ankara 1995.

Kadduri Macid, İslam Hukukunda Savaş ve Barış, (Çeviren: Gedikli Fethi), Yöneliş Yayınları, İstanbul 1999.

Kara Adem, "Güney Amerika Kitasına Göç Eden Osmanlı Ermenileri", The Journal of Academic Sociel Science Studies, vol: 5, sy. 5, Ekim 2012.

Karal Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1856-1876), c. VII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Karaman Hayrettin, Mukayeseli İslam Huku-ku, c. 1-2-3, Nesil Yayınları, İstanbul 1986.

Karpat Kemal "The Ottoman Emigration to America 1860-1914", International Journal of Middle Eastern Studies, vol: VII, sy. 17.

Karpat Kemal, Studies on Ottoman Social and Political History, Selected Articles and Essays, Brill, Leiden 2002.

Kılıç Davut, "XIX. Asırda İngiltere'nin Orta-doğu Politikasının Osmanlı Ermenilerine Yansıması", Düünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri (Editörler: Bal İdris/Çufalı Mustafa), Nobel Yayınları, Ankara 2003.

Kırmacı Kadir, Yabancıların Taşınmaz Mal Edinme Süreci: Hukuki ve Mekansal Boyutların Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2007.

Konan Belkis, "Osmanlı Devleti'nde Protégé (Koruma) Sistemi", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/1500/16560.pdf>.

Konan Belkis, Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Hukuki Statüsü, Irmak Yayıncılık, Ankara 2010. Ekinci Ekrem Buğra, Osmanlı Mahkemeleri, Arı Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004.

Lord Kinross, The Ottoman Centuries, The Rise and Fall of the Turkish Empire, Morrow Quill Paperback, New York 1977.

Macfie A. L., The Eastern Question 1774-1923, Longman, New York 1989.

Mahmut Fuad, Tabiiyet, (Transkripsiyonu yapan: Osmanağaoğlu Cihan), Derin Yayınları, İstanbul 2006.

Marriot J. A. , The Eastern Question an Historical Study in European Diplomacy, Clarendon, Oxford 1958.

Mirak Robert, Toru Between Toru Lands: Armenian in America 1890 to World War I, Harvard University Press, Cambridge 1983.

Obut Sait, Türk Hukukunda Hakiki ve Hükmi Şahısların Aynı Haklardan İstifadesi, Ajans-Türk Matbaası, Ankara 1956.

Ortaylı İlber, "Osmanlı Ermenileri", Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II, Yıl, 7, sy. 38, Ankara 2001.

Osmanağaoğlu Cihan, Tanzimat Dönemi İtibariyle Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi, Legal Yayıncılık, İstanbul 2004.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları Nu: 85, Ankara 2007.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1899-1906) II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları Nu: 79, Ankara 2006.

Osmanlı Belgelerine Göre Osmanlı-Fransız İlişkileri I, (1879-1918), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları Nu:58, Ankara 2002.

Öney Celal, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışında ABD'nin Rolü Nasıl Başlamıştır?", History Studies International Journal of History, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı 2011.

Özdemir Hikmet, Mondros'tan Lozan'a Erme-

nilerin Uyruluk Sorunu, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Ankara 2010.

Özel Ahmet, "Darül-Harp", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 8, İstanbul 1993.

Özel Ahmet, "Darüislam", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 8, İstanbul 1993.

Özel Ahmet, "Müstemen", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 32, İstanbul 2006

Özel Ahmet, İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Darüislam-Darülharb, İklim Yayınları, İstanbul 1991.

Özkorkut Ünal Nevin, "Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 53, sy. 2.

Russel Frank, Russian Wars with Turkey, H. S. King&Co. , London 1877.

Sargın Fügen, Yabancı Gerçek Kişilerin Türkiye'de Taşınmaz Edinmeleri ve Sınırlı Aynı Haklardan Yararlanmaları, Yetkin Basım ve Yayıncılık, Ankara 1997.

Selvi Haluk/Demirkol Kurtuluş, " Osmanlı Devleti'nde Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Hukuku ve Karşılaşılan Bazı Problemler" History Studies Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012.

Seviğ Vedat Raşit, Türkiye'nin Devletler Hususi Hukuku Düzeni ile İlgili Kanun ve Anlaşmalar, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1979.

Sezer Cemal, "Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914)", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl:3, sy. 1-2, Haziran-Aralık 2010.

Shaw Stanford J. /Shaw Ezel Kural, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, c. 2, (Çeviren: Harmancı Mehmet), E Yayınları, İstanbul 1983.

Turkish Migration to the United States: From Ottoman Times to the Present (Edited by: Karpat Kemal/ Balgamis A. Deniz), Wisconsin Press Books, 2008.

Unat İlhan, "Türk Vatandaşlığından "Koğulanlar" Miras Hakkından Yoksun Mudur?", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, , c. XX, No:3, 1965.

Unat İlhan, Türk Vatandaşlık Hukuku, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1966.

Üçok Coşkun /Mumcu Ahmet/Bozkurt Gülnihal, Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi, Ankara 1996.

Yabancıların Türkiyede Taşınmaz Mal Edinmelerine İlişkin İşlemler", Maliye Bakanlığı Millî Emlak Genel Müdürlüğü, Ankara 1998.

Yaman Ahmet, İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler, Fecr Yayınları, Ankara 1998.